

ALKALMAZOTT PSZICHOLÓGIA

X. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM
2008

AZ ALKALMAZOTT PSZICHOLÓGIA ALAPÍTVÁNY – **APA** – FOLYÓIRATA

Alapítás éve: 1998

Megjelenik a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem,
az Eötvös Loránd Tudományegyetem
és a Debreceni Egyetem együttműködésének keretében.

A szerkesztőbizottság elnöke:

SZABÓ LAURA

E-mail: szabo.laura@ppk.elte.hu

Szerkesztőbizottság:

FARAGÓ KLÁRA	KOLLÁR KATALIN
GYÖNGYÖSINÉ KISS ENIKŐ	KÓSA ÉVA
JUHÁSZ MÁRTA	KOVÁCS JUDIT
KALMÁR MAGDA	MÜNNICH ÁKOS
KATONA NÓRA	SZABÓ ÉVA
KIRÁLY ILDIKÓ	URBÁN RÓBERT

Szerkesztőség:

Berkics Mihály (szerkesztő) • E-mail: berkics.mihaly@ppk.elte.hu

A szerkesztőség címe:

ELTE PPK Pszichológiai Intézet
1064 Bp. Izabella u. 46.

Megjelenik negyedévenként
Előfizetési díj egy évre 4000,–

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága: 1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303-3440
További információ: 06-80-444-444

ISSN 1419-872 X

Felelős kiadó: H. Nagy Anna, a Trefort Kiadó vezetője
Tördelés: Türr Tamás
Nyomda: Argumentum Kiadó nyomdaüzeme

EMPIRIKUS TANULMÁNYOK

PSZICHOLÓGIA ÉS TÁRSADALOM

Farago Klára

ELTE PPK Pszichológiai Intézet,
Gazdaság- és Döntépszichológiai Intézeti Központ
1064 Budapest, Izabella u. 46.
E-mail: farago.klara@ppk.elte.hu

SIKER, KOCKÁZATVÁLLALÁS ÉS VERSENGÉS A SZERVEZETEK BEN¹

Magyarországi szervezetekben egy kérdőíves vizsgálatban a kockázatvállalás és a kompetencia, valamint a versengés két formájának (proaktív és agresszív) alakulását vizsgáltuk a siker és a vállalat fejlődési tendenciájának függvényében, felső vezetők körében. Eredményeink szerint a sikeres vállalatok vállaltak nagyobb kockázatot. A fejlődési tendencia is befolyásolta a kockázatvállalást: a javuló tendenciát mutató vállalatok vállaltak inkább kockázatot, és ha a fejlődés tendenciája negatívba fordul, csökken a kockázatvállalási kedv. A globális és a ténykérdésekre alapuló ítéletek jelentős eltéréseket mutattak, a megkérdezettek tévesen úgy gondolták, hogy a sikertelen és a sikeres, de romló tendenciát mutató vállalatoknál is magas a kockázatvállalás mértéke. A szervezet helyzete nagy mértékben összefüggött a vezetők kockázatvállalási attitűdjével: a sikertelen és romló helyzetű vállalatoknál nagymértékben csökken a kockázatvállalási kedv. A versengés mindkét formáját a kockázatvállaló és sikeres szervezetek gyakorolják, a mi kultúráinkban az agresszív versengés nem kockázatkörülő stratégia. Az a tendencia, hogy a kockázatvállalás csökken a vállalat helyzetének függvényében, és fejlődési irányának negatívba fordulásával párhuzamosan, megerősíti azt, hogy a rosszabb kilátásokkal bíró szervezetek olyan, adaptívabb stratégiákat dolgozzanak ki, amelyek az előremenekülésben keresik helyzetük megváltoztatásának kulcsát. Figyelemre-méltó eredmény az is, hogy a dinamikus és barátságos környezet (ahol békésen lehetne a lehetőségekre koncentrálni) agresszív versengést, míg a dinamikus és ellenséges környezet (ahol a versenytárs valószínű ellenfél) proaktivitást vált ki.

A mai gazdasági környezet általános jellemzői, a kiélezett verseny, a folyamatos technikai fejlődés, a gazdasági és társadalmi környezet szakadatlan átalakulása szükségszerűen azzal a következménnyel járnak, hogy a cégeknek folyamatosan fejlődniük kell, tevékenységüket, technológiájukat állandóan adaptálniuk kell az új igényekhez. A versenyképesség fennmaradása érdekében a vállalatoknak egyre inkább vállalkozóvá kell válniuk: vagyis észlelni kell és ki kell használni, illetve meg kell teremteni a jelentkező üzleti lehetőségeket.

Számos szerző (Block–MacMillan, 1993; Guth–Ginsberg, 1990; Zahra, 1991; Zahra, 1993) hangsúlyozta, hogy a vállalat sikeressége összefügg azzal, hogy a vállalatot jellemzi-e az ún. vállalkozói orientáció. Mi is ez a vállalkozói orientáció?

Schumpeter (1934) korai felfogása szerint a vállalkozás lényege az innováció, ez vezet jövedelemhez és a társaságok fenntartható növekedéséhez.

Covin és Slevin (1986) vezették be a vállalkozói magatartás fogalmát, ők három tényezőt, az innovativitást, proaktivitást és a kockázatvállalást sorolták e magatartásfogalom alá. Lumpkin és Dess (1996) további három dimenzióval egészítették ki Covin és Slevin kategóriáját, s az öt dimenziós változatot *vállalkozói orientációra* nevezték át. Így a vállalkozói orientáció *innovativitást, proaktivitást, kockázatvál-*

¹ A kutatás az NKFP 2005–(2007). *A versenyképesség egyéni, társadalmi, intézményes feltételei* c. kutatási program keretében valósult meg.

lalást, autonómiát és agresszív versengést jelent. A szerzők (másokkal, többek között a korai előfutárral, Schumpeterrel egyetértésben) az innovativitást tartják a vállalkozói viselkedés kulcstényezőjének. A vállalkozói orientáció lényege az innováció: új termék vagy új folyamatok vagy új értékek létrehozása. Az innováció mindig kockázatos, ezért előfeltétele a kockázatvállalás.

A vállalkozói orientáció a már létező cégek esetében a következő *tevékenységekben* ragadható meg:

- Új üzlet kialakulása egy cégen belül, ami új piacokat meghódító innovációk előzménye, de következménye is lehet.
- Létező cégek átalakítása a cégeket megalapozó ötletek és gondolatok felújításával, átalakításával.
- Innováció.

A vállalkozói *follyamat* 3 fázisban valósul meg:

- A lehetőség észlelése és az elköteleződés.
- A lehetőség megvalósítása.
- Az elköteleződés leépítése.

Több szerző empirikusan is vizsgálta a vállalkozói orientáció előzményeit és következményeit. Zahra és Covin (1995) longitudinális vizsgálatukban azt bizonyították, hogy a vállalkozói orientáció növeli a pénzügyi teljesítményt és a profitabilitást, valamint versenyképességi előnyt biztosít, versenypozíciót javít. Ők a proaktivitást és az új termékek fejlesztésében megnyilvánuló kockázatvállalást tartották a teljesítménynövelés motorjának. A vállalkozói orientáció előnye az is, hogy többféle stratégia alkalmazására ösztönzi a céget, s mindez egymást kiegészítve többszintű versenyelőnyhöz juttatja a szervezetet. Zahra 1991-es vizsgálatában a vállalkozói orientáció jótékony hatását az eladások növekedésében és a pénzügyi profitabilitásban egyaránt tettenérte, ugyanakkor más vizsgálatok csak az eladások növelésében találták meg ezt a hatást, a pénzügyi profitabilitásban nem (Morris és Sexton, 1996; Saly, 2001). Ezért érdemes a sikeresség és a vállalkozói orientáció kapcsolatát tovább vizsgálni.

Lumpkin és Dess (2001) a vállalkozói orientáció összetett kategóriájának tüzetesebb szemügyrevételére vállalkoztak. Az irodalomban megjelent korábbi elméletekkel ellentétben úgy látják, hogy a szervezetekre jellemző vállalkozói orientáció nem egydimenziós, hanem komplex jelenség, és nem egyértelmű, hanem komplex kapcsolatban áll a vállalkozások sikerességével. A vállalkozói orientáció korábban már említett összetevői közül ők a proaktivitást és agresszív versengést vizsgálják. A *proaktivitás* előrelátást és előre-gondolkodást, anticipált trendekre alapozó magatartást, versenytársakat megelőző újítások bevezetését jelenti, míg az *agresszív versengés* azt írja le, hogy a cég hogyan próbálja túlteljesíteni a versenytársakat, mennyire „harcias”, milyen erősek a válaszlépései a konkurencia lépéseire. A proaktivitás inkább a versenyelőnyt biztosító erőforrások kialakításával és létrehozásával, az agresszív versengés pedig ezek megvédésével áll kapcsolatban. Terepvizsgálatuk-

ban 124 stratégiai döntéshozási feladattal megbízott felsővezető menedzserrel végzett vizsgálatukban, faktorelemzés segítségével megállapították, hogy a vállalkozói orientációnak a proaktivitás és az agresszív versengés független dimenziói. A teljesítmény és e két dimenzió összefüggését vizsgálva a továbbiakban azt találták, hogy a proaktivitás pozitívan, de a versengés gyengén függött csak össze a teljesítménnyel. Amikor a szervezeti életciklust is figyelembe vették, a kép árnyaltabbá vált: korai szakaszban a proaktivitás, érett szakaszban az agresszív versengés javította a teljesítményt. További tényezőnek bizonyult a környezet: dinamikus környezetben, ahol gyors változással és nagy bizonytalansággal találkozik a vállalat a proaktív, ellenséges környezetben, ahol intenzív a versengés kevés az erőforrás, az agresszív versengés a célravezető stratégia.

Többen felvetették azt a kérdést, hogy milyen külső és belső tényezők befolyásolják a szervezetekben a vállalkozói orientáció megnyilvánulását, illetve azt, hogy milyen külső és belső tényezők jelenlétében vezet valóban sikerre ez a magatartás. Mivel kutatásomban a vállalkozói orientáció „kockázatvállalás” dimenzióját állítom a középpontban, mint egy olyan dimenziót, ami az innovációval és a proaktivitással szoros kapcsolatban áll, ezért a továbbiakban a kockázatvállalás nézőpontból közelítem meg a kérdést.

Mi befolyásolja tehát a szervezetek kockázatvállalását?

1. A szervezeti kultúra szerepe (Hofstede, 1980)

A bizonytalansághoz való viszony a szervezeti kultúra egy fontos dimenziója. A bizonytalanságot jól toleráló szervezeti kultúrákban az egyének nem érzik fenyegetőnek a kétértelmű helyzeteket és a nagyobb kockázatot, elfogadják a szokatlan és innovatív ötleteket, motiválja őket a teljesítmény. A bizonytalanságot rosszul viselő szervezetekben a szervezet tagjai ellenállnak az újdonságnak, inkább a biztonság és az elismerés motiválja őket, a kockázatot és a kétértelmű helyzeteket fenyegetőnek érzik.

2. A felsővezetés szerepe (Stevenson, Roberts és Grousbeck, 1994)

A szervezeti felsővezetők filozófiájától, elkötelezettségétől függ az, hogy a vállalkozói orientáció képes lesz-e megvalósulni az adott szervezetben. A felsővezetőnek el kell indítania a vállalkozói folyamat fázisait, azaz fel kell ismernie a lehetőséget, ki kell alakítania az üzleti koncepciót, meg kell szereznie az erőforrásokat és le kell bonyolítani az üzletet. A vezetők és a vállalkozók összehasonlítása azt bizonyította, hogy a vezetők kevésbé törekednek a sikerre és nehezebben vállalnak kockázatot, ennél fogva kedvezőtlenebbül viszonyulnak az újításokhoz. Nem olyan evidens tehát, hogy a vezetők azonosulnak a vállalkozói orientációval (Stewart et al., 1998).

3. A csoport szerepe (Janis–Mann, 1972)

A homogén felsővezetői csoportokra jellemző „csoportgondolkodás” azt eredményezi, hogy az ilyen csoportok többre értékelik a kölcsönös támogatást és a konszenzust,

mint a racionális vitát és a döntés minőségét. A kockázattolódás jelensége (Stoner, 1968) következtében pedig a csoport több vagy kevesebb kockázatot észlel, mint tagjai egyéni helyzetben. A homogén felsővezető csoportok tagjai tehát hasonló és szélsőségesen nagy vagy kicsi kockázatot látnak, és erősen bíznak ítéletük helyességében. Kockázatpercepciójuk pedig befolyásolja a kockázatvállalás mértékét.

4. A jutalmazási rendszer szerepe (Ouchi, 1977)

A szervezetben működő egyének kockázatvállaló viselkedését befolyásolja az, hogy a szervezet hogyan jutalmazza azt. Ha a cselekedetek eredményét jutalmazták, az visszatart a kockázatvállalástól, hiszen a kockázatos döntés azt jelenti, hogy lehetséges a kudarc. Ha viszont a folyamatot, azaz magát a kockázatvállaló viselkedést bátorítják, s a felsővezetők maguk is modellként szolgálnak kockázatvállalásukkal, akkor a kockázatvállalási kedv megnövekszik.

5. Nyereség vagy veszteség: az előző teljesítmény szerepe

Különböző szerzők egymásnak ellentmondó nézeteket fogalmaztak meg arra vonatkozóan, hogy a siker, illetve a kudarc hogyan befolyásolja a kockázatvállalást. Tversky és Kahneman (1981) híressé vált ún. „lehetőségelméletükben”², azt bizonyítják, hogy a kockázatos helyzet értékelését az határozza meg, hogy a személyek nyereséggént vagy veszteséggént fogják-e fel az eredményt. Veszteség, azaz kudarc esetén kockázatvállalók, míg a nyereségek esetében kockázatkerülők (a már megszerzett vagy biztosan megszerezhető javakat nem akarják kockáztatni, ugyanakkor a biztos veszteség helyett inkább a nagyobb, de bizonytalan veszteséget preferálják). Thaler és Johnson (1991) viszont arra hívták fel a figyelmet, hogy a kockázatvállalásban a megelőző egyéni történet nem közömbös. Az emberek nem önmagukban értékelik a veszteségeket vagy nyereségeket egy éppen adott kiindulóponthoz képest, hanem az is befolyásolja viselkedésüket, hogy előzőleg nyertek vagy veszítettek-e. A már eddig elért eredménytől függ a kockázatvállalás, a múlt döntései háttérre képeznek, meghatározzák a választások és az eredmények percepcióját. Előzetes nyereség gyakran kockázatvállalásra, míg előzetes veszteség kockázatkerülésre készteti a személyeket (az összegyűjtött többletjövedelmet, a megszerzett nyereséget lehet kockáztatni, de a veszteség, a hiány óvatosságra int). March és Saphira (1992) a kockázatvállalás változó természetét további dinamikus tényezők bevezetésével próbálják megragadni. Ők már túllépnek az éppen tapasztalt nyereségre vagy veszteségre kiváltotta érzelmi hatásokon, és azt vizsgálják, hogy az egyén jólléte, általános helyzete, pillanatnyi helyzetének előzményei, előtörténete és tapasztalatai, valamint igény szintje hogyan befolyásolja a kockázatvállalást. Szerintük két vonatkozási pont befolyásolja a kockázatvállalással kapcsolatos döntést. Az egyik az *erőforrás mennyiségével kapcsolatos*. Bőséges tartalékok ese-

² Részletesen ismerteti Faragó K.: A döntéshozatal pszichológiája, in: Paparika Z. (szerk.): *Döntésselmélet*, 2002, Alinea Kiadó, Budapest, 197. o.

tén, a sikertelenségtől való félelem csökkenésével, a kockázatvállalási hajlandóság megnő, szűkös időkben viszont csökken. Különös szerepet játszik egy veszélyes (túlélési) pont, ahol az erőforrások kimerülnek, és a túlélés veszélybe kerül. Az ilyen szélsőséges helyzetekben adott reakciókról ellentmondásosan számol be az irodalom: egyesek szerint nagyobb fenyegetés esetében nő a kockázatvállalás a halál elkerülése érdekében (Bromiley, 1991). Mások szerint viszont ez a helyzet rigiditáshoz és extrém kockázat averzióhoz vezet (Staw, Sanderland és Dutton, 1981).

6. A kompetencia szerepe

Heath és Tvesky (1991) szerint az emberek olyan környezetben vállalnak kockázatot, ahol kompetensnek érzik magukat. Day és Wensley (1988), Prahalad és Hamel (1990) ezt az egyénre vonatkozó megállapítást szervezeti környezetre is kiterjesztette. A döntéshozó figyelembe veszi kompetenciáját, gyorsan és határozottan reagál a kockázatos helyzetekre, ha kompetens.

7. A környezet szerepe

A vállalatot körülvevő környezet erőteljesen befolyásolja azt, hogy megfelelő, eredményes stratégia-e a kockázatvállalás, a vállalkozói magatartás. A környezetet két olyan dimenzióját azonosították, amely nagy hatást gyakorol a különböző stratégiákkal közelítő vállalatok eredményességére: az egyik a környezet *dinamizmusa* (kiszámíthatatlanság, változékonyság, bizonytalanság), a másik pedig a környezet *ellenségessége* (erős verseny, melyben a versenytárs megsemmisítése a cél.). Lumpkin és Dess (2001) a vállalkozói orientációt – ahogy ezt fentebb említettük – olyan komplex jelenségnek tekintik, amely bonyolult kapcsolatban áll a vállalkozások sikerességével. Az általa függetlennek talált két dimenzió, a proaktivitás és az agresszív versengés úgy kapcsolódnak a környezeti feltételekhez, hogy dinamikus környezetben a proaktív, kockázatvállaló stratégia bizonyult célravezetőnek, míg ellenséges környezetben az agresszív, versengő stratégia, ahol jobb nem vállalni a kockázatot.

8. A tényezők interakcióját vizsgáló empirikus megközelítések

Lumpkin és Dess (2001) egy még komplexebb modellben az iparág fejlődési stációjának tényezőjét is felsorakoztatja a proaktivitás, illetve ellenséges versengés hatékonyságának előfeltételei közé. A tényezők interaktív hatása úgy befolyásolja a vállalat stratégiájának eredményességét, hogy

- A *proaktivitás (kockázatvállalás) dinamikus* környezetben, ha az adott iparág *növekvő* szakaszban van, akkor adekvát vállalkozási orientáció mind a *sikeres*, mind a *sikertelen* szervezetek számára.
- *Ellenséges környezetben* vagy *érett* stációban, *sikeres* vállalat számára, amikor a vásárlók és erőforrások megszerzéséért intenzív harc folyik, jobban kifizetődő az *agresszív versengés* (felhalmozott erőforrásait kiaknázó, kockázatkérülő) orientáció.

Mullins (1996) a siker és a kompetencia interakcióját vizsgálta a növekedéssel kapcsolatos kockázatos döntések esetében. Ő is felhívta a figyelmet arra, hogy a vállalkozói orientáció, a kockázatvállalás a vállalkozónak nem állandó jelzője, legfőbb ismertetőjegye. A nagy kockázattal járó döntések körültekintő mérlegelés eredményei, ahol olyan szempontok, mint pl. a biztonság és veszteség, a változtatás és a status quo fenntartásának kényelme esnek latba. Mullins négy „szindrómát azonosított kérdőíves vizsgálata során:

- Kövér macska szindróma: a *sikeres és kompetens* szervezetek *nem vállalnak kockázatot*.
- A szerencsés kéz szindróma: *sikertelen*, de *kompetens* szervezetek *kockázatot vállalnak*.
- Az önbizalom szindrómája: *sikeres*, de *nem kompetens* szervezetek *kockázatot vállalnak*.
- Bedobja a törülközőt szindróma: *sikertelen és nem kompetens* szervezetek *nem vállalnak kockázatot*.

SZERVEZETI KÖRNYEZETBEN VÉGZETT KUTATÁSUNK

Szervezeti környezetben végzett vizsgálatunk megtervezésekor kétféle szempont vezetett bennünket: Egyrészt a magyar gazdaság fejlődése szempontjából kulcsfontosságú versenyképesség vizsgálata során a vállalkozói orientáció egyik kulcselemének, a kockázatvállalásnak a szerepét, az arról vallott vezetői nézeteket kívántuk feltárni. Másrészt a szakirodalom egymásnak ellentmondó megállapításainak tisztázásához szerettünk volna hozzájárulni. Ezek közül elsősorban a megelőző történetre adott reakció kérdése keltette fel érdeklődésünket, az, hogy bőséges vagy szűkös erőforrások, siker, illetve kudarc esetén hogyan változik a kockázatvállalási kedv. Ezt a szakirodalomban felvetett, de nem tisztázott kérdést egy olyan további – még nem vizsgált – szemponttal egészítettem ki, amelyik az észlelt trendet is figyelembe veszi, azaz a sikeresség mellett az is bevonja a meghatározó tényezők körébe, hogy merre halad a cég, javulnak-e vagy romlanak-e a saját teljesítménnyel kapcsolatos kilátások.

Kérdőíves vizsgálatomban a vállalkozói orientáció különböző elemeire, a környezet észlelt természetére, a szervezet kockázatvállalással és versengéssel kapcsolatos értékeire és eljárásaira egyaránt kitértem, és vizsgáltam a középvezetők vélekedését is. Ebben a keretben azonban csak néhány, az alábbiakban megjelölt kérdést és eredményeket mutatom be részletesebben.

A vizsgálat itt bemutatott részében tehát a sikeresség a kockázatvállalás és a versengés kérdéseire összpontosítok. Eredményeim tükrében azt mutatom be, hogy

- hogyan függ össze az általam vizsgált magyarországi vállalatoknál a sikeresség, a kompetencia és a kockázatvállalás?

- ezt az összefüggést hogyan befolyásolja a vállalat fejlődési iránya?
- a vizsgált magyarországi vállalatok piaci viselkedését mennyire jellemzi a proaktivitás és mennyire az agresszív versengés?
- a proaktív vagy agresszív versengő stratégia választását hogyan befolyásolja a sikeresség,
- a környezet ellenségessége vagy barátságossága?
- a vezetők kockázatvállalással szembeni attitűdje hogyan változik a sikeresség függvényében?

A szakirodalom ellentmondó jóslatai miatt nehéz egyértelmű hipotéziseket megfogalmazni. Elvárásaim szerint (1. hipotézis) a javulás és a romlás dinamizmust kölcsönöz a szervezeteknek, a változást észlelve annak előnyeit kihasználni, vagy hátrányukat ellensúlyozni próbálják majd a kockázatvállalással. A stagnáló vállalatok azonban kerülni fogják a kockázatot (2. hipotézis). Ha a siker és a változás interakcióját vizsgáljuk, akkor azt feltételezzük, hogy a sikeres és javuló cégek kockázatvállalással (3. hipotézis), a sikeres és romló kockázatkerüléssel (4. hipotézis) reagálnak, mert ez utóbbiak féltik megszerzett erőforrásaikat. A rossz helyzetben lévő szervezeteknél a javuló tendenciát észlelők kockázatvállalást kezdeményeznek (5. hipotézis) perspektívájukon felbuzdulva, míg a romló tendenciát mutatók szélsőséges reakcióként vagy kockázatvállalással, vagy kockázatkerüléssel reagálnak (6. hipotézis) (ld. kritikus túlélési pont).

A versengéssel kapcsolatban a szakirodalom alapján azt vártuk, hogy a versengés két formája elkülönül (7. hipotézis), a sikeres, dinamikus környezetben tevékenykedő vállalatokra a proaktivitás, a sikertelenekre az agresszív versengés lesz a jellemző (8. hipotézis). A javuló fázis inkább a proaktivitásnak, míg a romló inkább az agresszív versengésnek fog kedvezni (9. hipotézis)

Huszonnégy budapesti vállalatnál töltötték ki a felsővezetők (összesen 52 személy) a kérdőíveket 2007 első féléve során. A vállalatok tevékenységüket, méretüket, tulajdonosi formájukat, korukat tekintve vegyesek voltak. Igen nagy nehézséget okozott számunkra a szervezetek megnyerése az együttműködésre. Általános megkeresésre nem válaszoltak, így személyes ismeretség révén sikerült az együttműködésre hajlandó szervezeteket megnyerni, de az ilyen megkeresést is sokan visszautasították.³ A bekerülés kritériumaként így csak annyit határoztunk meg, hogy a létszám ne legyen kisebb, mint 50 fő.

A kérdőíveket számítógépes és papíralapú formátumban is felkínáltuk, a kitöltők többsége a papírt választotta. A kérdőívek kitöltése azonban nem volt teljes, több válaszadó kihagyott kérdéseket. Ennek okán nem minden elemzésünkben szerepel az összes vállalat.

A kérdőíven a *sikeresség* megállapítására kétféle módon kérdeztünk rá:

- Globális megítélést előhívó direkt kérdéssel: Mennyire jellemzi az Ön vállalatát a sikeresség (5 fokú skála: teljes mértékben – egyáltalán nem).

³ A kérdőíveket az ELTE Pszichológia Doktori Iskolájának PhD hallgatói töltötték ki.

- Tényekre alapozott indirekt kérdés: A vállalat elhelyezése árbevétel, nyereség, megtérülés, piaci pozíció szerint az iparág vállalatai között.

A vállalat *változásának tendenciáját* (javul, stagnál, romlik) egy széleskörűen informált felsővezető által megadott adatok segítségével állapítottuk meg.

A *kockázatvállalás* megállapítására szintén kétféleképpen kérdeztünk rá.

- Globális megítélést előhívó direkt kérdéssel: Mennyire jellemzi az Ön vállalatát a kockázatvállalás (5 fokú skála: teljes mértékben – egyáltalán nem).
- Tényekre alapozott indirekt kérdés: Kockázatos projektek befogadása, mérész projektek elindítása, nagy bizonytalansággal járó döntések esetén a kockázat vállalása.

A *kompetencia* megállapítására globális megítélést előhívó direkt kérdéssel: Mennyire jellemzi az Ön vállalatát a kompetencia (5 fokú skála: teljes mértékben – egyáltalán nem).

A *versengés* két dimenziójának elkülönítésére:

- a proaktivitást három,
- az agresszív versengést két kérdés méri a kérdőíven.

A környezet *dinamikusságára/ellenségességére* hat kérdés kérdez rá a kérdőíven.

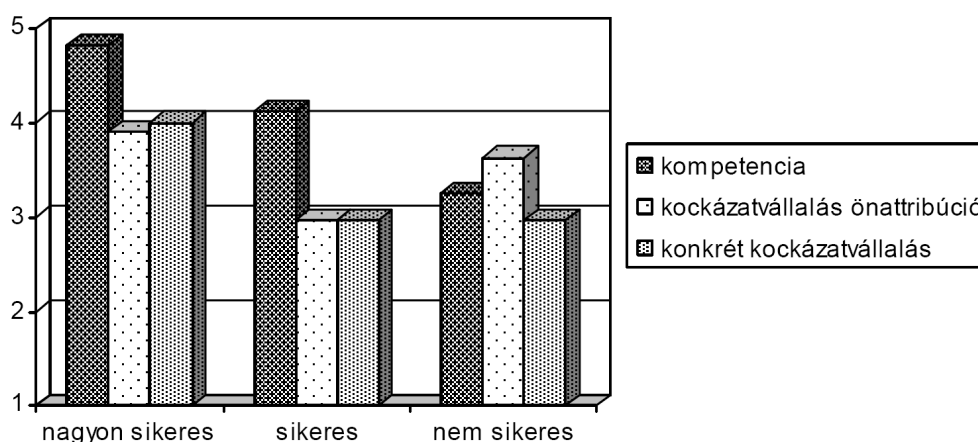
EREDMÉNYEK

Sikeresség, kompetencia és kockázatvállalás

Először azt vizsgáltuk meg, hogy a *sikeresség*, a *kompetencia* és a *kockázatvállalás* hogyan függenek össze egymással. A sikerességnél itt a direkt kérdéseket vettük figyelembe, és 3 kategóriába soroltuk a vállalatokat: azok, akik az 5 fokú skálán 5 pontot adtak, kerültek a nagyon sikeres kategóriába (5 vállalat), akik 4 pontot adtak, kerültek a közepesen sikeres kategóriába (12 vállalat), és azok, akik 3 vagy annál kisebb értéket adtak, kerültek a nem sikeres kategóriába (5 vállalat). 2 esetben nem válaszoltak a kérdésre. A kockázatvállalást a direkt kérdésekre adott válaszok alapján is (kockázat önattribúció), és a tényekre alapozott indirekt kérdések alapján is vizsgáltuk (1. ábra).

A grafikonról leolvashatjuk, hogy minél sikeresebbnek tartja a vállalatát egy felsővezető, annál kompetensebbnek is ítéli a vállalatot, tehát a vezetők gondolkodásában a siker és a kompetencia összefüggnek (a különbség a csoportok között Kruskal Wallis teszt alapján szignifikáns $p < 0,007$). A kockázatvállalással kapcsolatban pedig azt tapasztalhatjuk, hogy a sikeresség érzése U alakú kapcsolatban van a kockázatvállalás mértékéről adott beszámolóval (koc.önattr): a magát nagyon sikeresnek és nem sikeresnek érző vállalatok vezetői gondolják azt, hogy nagy kockázatot vállalnak, és a közepesen sikeresek úgy, hogy kisebbet. Ha azonban nem a globális, hanem a tényekre alapozott indirekt kérdés alapján vizsgáljuk a kocká-

zatvállalást (koc. konkrét), akkor azt láthatjuk, hogy magas kockázatot csak a magukat sikeresnek tartók vállalnak (a különbség a nagyon sikeres és a többi csoportok kockázatvállalása között Kruskal Wallis teszt alapján szignifikáns $p < 0,007$).

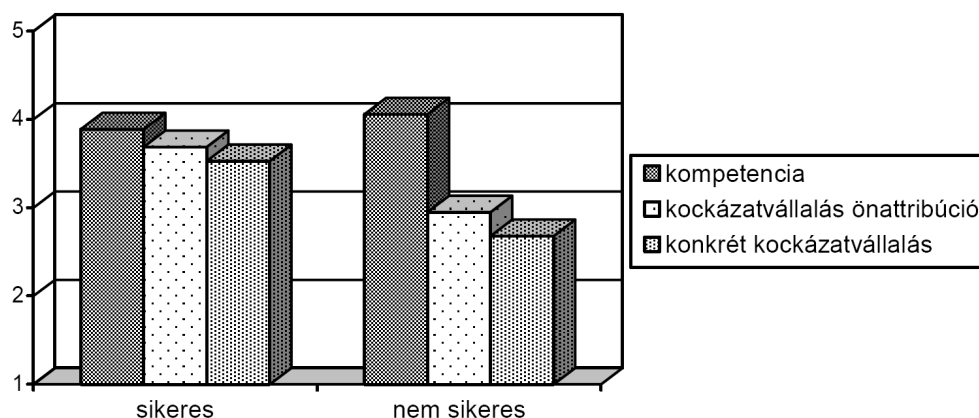
1. ábra. A sikeresség (önattribúció), a kompetencia és a kockázatvállalás

Ha a kockázatvállalás kétféle mérésének (globális ítélet: a továbbiakban önattribúció és tényekre alapozott mérték: a továbbiakban konkrét) eredményei ilyen eltéréseket mutatnak, érdemes ellenőrizni azt is, hogy a sikeresség megítélésénél is hasonló helyzetet tapasztalunk-e. A sikerességet a kis elemszám miatt a második, konkrét mutató szerint már csak két csoportra bontottuk, sikeresre és nem sikeresre. Az adatok eloszlása azt mutatta, hogy az 5 fokú skálán a 3-nál nagyobb átlagos értékeket adó vállalatok a sikeres, a kisebbek pedig a nem sikeres kategóriába sorolandók. Ha ezek alapján megvizsgáltuk azt, hogy a siker önattribúciója (ebben az elemzésben csak a két szélső kategóriát figyeltük) és a konkrét sikeresség hogyan találkoznak össze egymással, akkor azt láthatjuk az 1. táblázatban, hogy a megfelelés távolról sem teljes.

1. táblázat. Sikeresség önattribúció és ténykérdések alapján

	Sikeresnek tartja magát	Nem tartja magát sikeresnek
Sikeres	3	2
Nem sikeres	1	3

Ezért a tényekre vonatkozó indirekt kérdések alapján is megvizsgáltuk a fenti összefüggéseket (2. ábra).

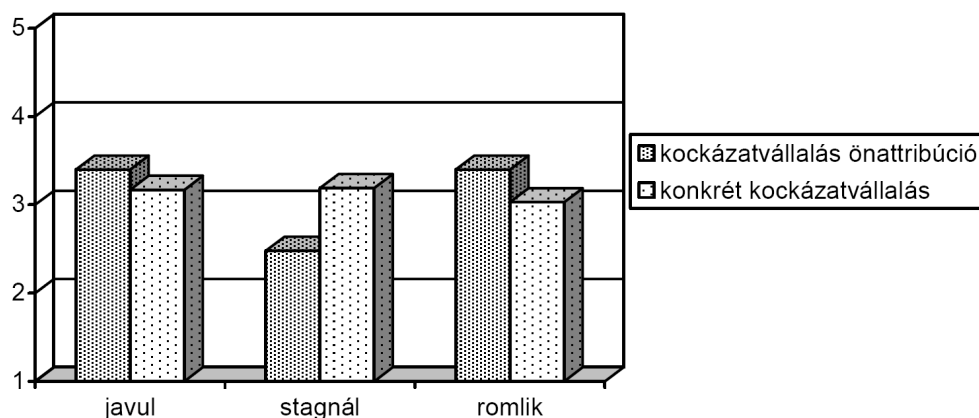
2. ábra. A siker, a kockázatvállalás és a kompetenciai a vállalat helyzetének függvényében

A kompetencia nem függ tehát össze a konkrét sikerességgel, a kockázatvállalás azonban erősen összefügg vele. A tények alapján sikeres szervezetek egyértelműen kockázatvállalóbbak, mint a nem sikeresek, és kockázatvállalóbbnak is mondják magukat.

Fejlődési tendencia és kockázatvállalás

Feltételeztük azt, hogy a vállalat fejlődésének iránya befolyásolja a kockázatvállalást. Ha a szervezet úgy érzi, a dolgok egyre jobban alakulnak, vagy ellenkezőleg, ha azt gondolja, hogy rossz irányba változnak, az befolyásolja a kockázatvállalási kedvet.

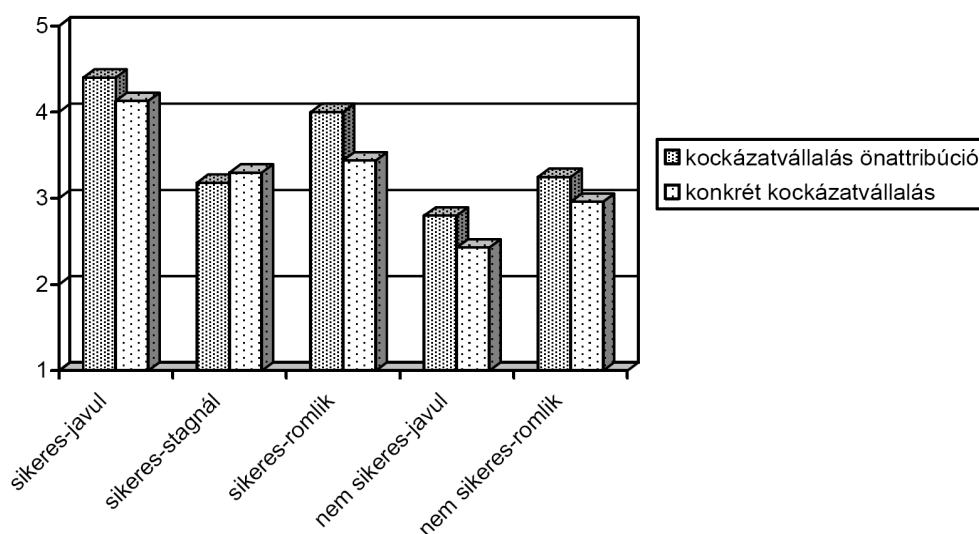
Vizsgáljuk meg tehát, hogy a fejlődési tendencia (javul, stagnál vagy romlik) hogyan befolyásolja a kockázatvállalást. 9 vállalat került a javuló, 4 a stagnáló és további 4 a romló kategóriába (3. ábra).

3. ábra. A fejlődési tendencia és a kockázatvállalás összefüggése

A fejlődési tendenciát vizsgálva, azt látjuk, hogy a javuló és romló tendenciát mutató vállalatok (csakúgy, mint a sikeresek és a sikertelenek) kockázatvállalóbbnak tartják magukat. A konkrét kérdésekre adott válaszokban azonban nem mutatkozik szignifikáns különbség az egyes csoportok között, azaz a változás tendenciája önmagában kevésbé befolyásolja a kockázatvállalást.

Feltételezhetjük azonban, hogy a fejlődési tendencia (javulás, romlás vagy stagnálás) mást jelent egy olyan vállalatnak, amelyik sikeres és mást egy olyannak, amelyik nem. A sikeres és javuló helyzet önbizalommal töltheti el a vezetőt, a sikertelen és javuló csak reménnyel. A sikeres és romló figyelmeztető jelként észlelheti a romló tendenciát, a sikertelen és romló pánikba eshet. A sikeresség és a fejlődési tendencia keresztkategorizálása alapján 2 vállalat került a sikeres és javul, 5 a sikeres és stagnál, 2 a sikeres és romlik, 5 a nem sikeres és javul, 1 a nem sikeres és stagnál (ezt a további elemzésből kihagytuk, mivel csak egy válaszadó volt a vállalatától), és 3 a nem sikeres és romlik kategóriába (4. ábra)

4. ábra. Sikeresség, fejlődési tendencia és kockázatvállalás

Egyértelműen láthatjuk azt, hogy a sikeres vállalatok – tendenciájuktól függetlenül – magasabb kockázatot vállalnak, mint a sikertelenek. A fejlődési tendencia ugyanakkor másképpen hat a sikeres és a nem sikeres vállalatokra. A sikeresek javuló fázisban kockázatosabbnak tartják magukat, ha stagnálnak vagy romlanak, óvatosabbá válnak. Érdeemes felhívni a figyelmet arra, hogy ennek nincsenek tudatában, hiszen a romló tendenciát mutatók úgy érzik, majdnem ugyanakkora kockázatot vállalnak, mint a javulók, és csak a stagnálók látják azt, hogy ők inkább óvatosak. A nem sikereseknél fordított a tendencia. Akkor a legalacsonyabb a kockázatvállalási kedv, amikor a nem sikeres elkezd javulni, ha romlik, kisebb mértékben, de visszatér a koc-

kázatvállalási hajlandóság (a csoportok közötti különbség a Kruskal Wallis teszt alapján szignifikáns $p < 0,027$).

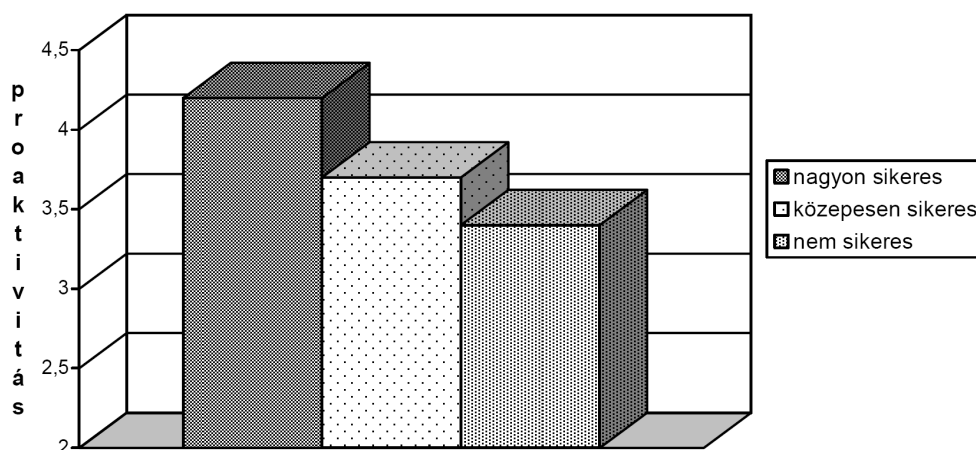
A versengés két dimenziójának (proaktivitás vagy agresszív versengés) elkülönítése és összefüggése a kockázatvállalással

Adataink azt mutatták, hogy a versengés két dimenziója azonos mértékben jellemezte a vállalatokat, a proaktivitás átlagértéke 3,78, míg a versengésé 3,8 volt. Nem mondhatjuk azt tehát, hogy a magyarországi vállalatok előnyben részesítenek az egyik versengési stratégiát. Ahhoz, hogy megállapítsuk, hogy a két stratégia elkülönül-e, azt vizsgáltuk, hogy adott vállalat választ-e az egyik vagy másik stratégia között. Eredményeink azt mutatták, hogy amelyik vállalat proaktív, az igen gyakran agresszíven versengő is, azaz a két stratégia nem különül el egymástól, párhuzamosan követik a kétféle versengő stratégiát.

Megvizsgáltuk azt is, hogy a versengés két formája hogyan függ össze a kockázatvállalással. A proaktív vállalatok egyúttal kockázatvállalónak bizonyultak, de ebben a vonatkozásban nem volt különbség a proaktív és a nem proaktív vállalatok között. Az agresszívan versengő és nem versengő vállalatokat viszont megkülönböztette a kockázatvállalás, a versengők kockázatvállalóak, a nem versengők viszont nem. ($p < 0,05$)

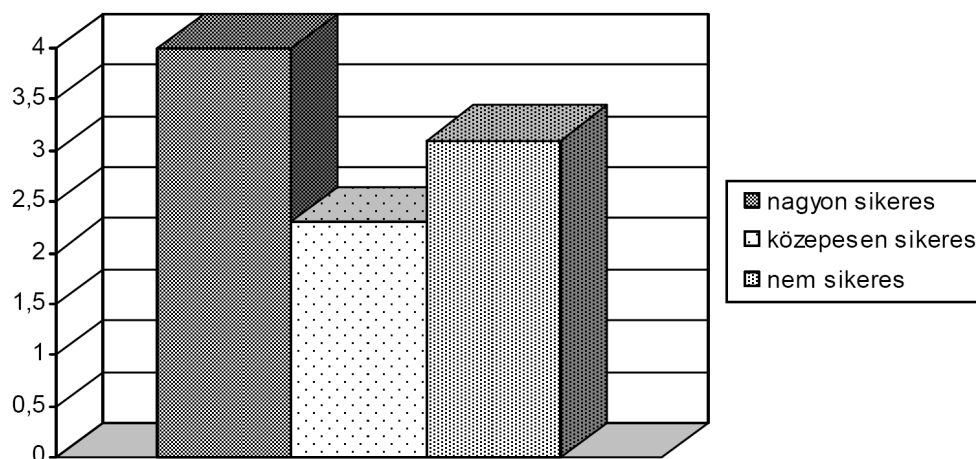
A sikeres és nem sikeres vállalatok proaktivitásának és agresszív versengésének különbségei

Ha a sikerességet a vezetők véleménye alapján vesszük figyelembe (sikeresség önattribúció), akkor a siker csökkenésével tendencia szinten csökken a proaktivitás. (A különbségek szignifikancia szintje $p < 0,63$). Ha az objektív mutatók alapján vizsgáljuk, nem találunk különbséget a sikeres és sikertelen vállalatok proaktivitása között (5. ábra).

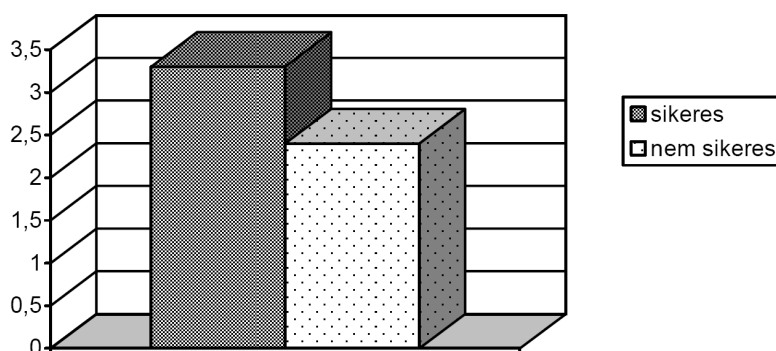

5. ábra. Sikeresség (önattribúció) és proaktivitás

Az agresszív versengés azonban mindkét mutató esetében a sikeres vállalatokra határozottan jellemzőbb, mint a sikertelenekre. A kérdések alapján (önattribution) a sikeres és a nem sikeres közötti különbség is ($p < 0.012$), és a sikeres és a közepesen sikeres közötti is ($p < 0,000$) szignifikáns, ez utóbbi a legkevésbé versengő. A tényekre alapozott mutató szintén a sikeres nagyobb agresszív versengését mutatja ($p < 0,028$) (6–7. ábra).

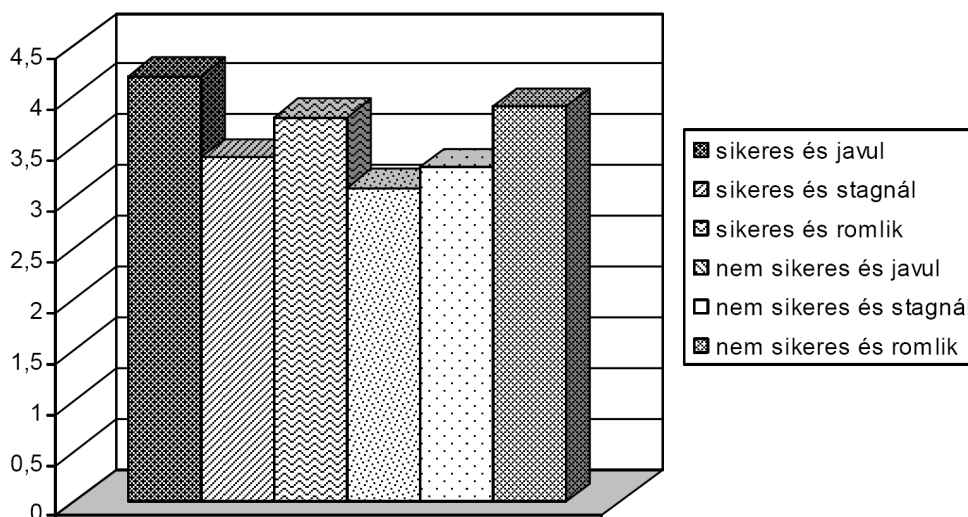
6. ábra. Sikeresség (önattribution) és agresszív versengés

7. ábra. Sikeresség és proaktivitás

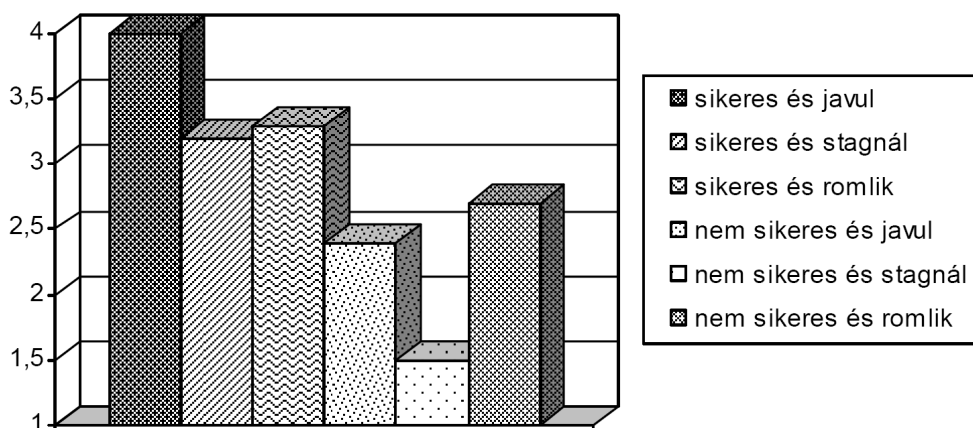
A kétféle versengés és a vállalat fejlődési tendenciája

Megvizsgáltuk azt is, hogy a vállalat fejlődésének iránya befolyásolja-e a vállalat által gyakorolt versengési stratégiát. Nem találtunk különbséget a javuló, stagnáló illetve romló helyzetű vállalatok között. Ha a sikeresség és a fejlődési tendencia együttes hatását vesszük figyelembe, akkor azt tapasztaljuk, hogy a proaktivitás a sikeres és javuló, a sikeres és romló, valamint a nem sikeres és romló vállalatokat jellemzi ($p < 0.036$) (8. ábra).

8. ábra. A proaktivitás a sikeresség és a fejlődési tendencia együttes hatásának tükrében

Az agresszív versengés, mint már láttuk a sikereseket és a nem sikereseket különíti el, a nem sikereseknél pedig a romló tendenciát mutatókra inkább jellemző ($p < 0.01$) (9. ábra).

9. ábra. Az agresszív versengés a sikeresség és a fejlődési tendencia együttes hatásának tükrében

A környezet és a versengési stratégiák

A környezetet Lumpkins és Dess nyomán két dimenzió alapján jellemeztük. Az egyik a statikusság–dinamikusság, amelyet 4 kérdés alapján kategorizáltunk (pl. a környezet az iparágban dinamikusán változik vagy statikus, a kereslet nő vagy csökken). A másik a barátságosság–ellenségesség, erre 5 kérdés vonatkozott (pl. mekkora nehézséget okoz a terjesztési útvonalakhoz, a tőkéhez való hozzáférés).

Statikusnak írja le iparági környezetét a vállalatok 1/3 része, dinamikusnak 2/3 része. A megkérdezett vállalatok fele inkább barátságosnak, fele pedig inkább ellenségesnek tartja iparági környezetét.

A proaktív versengési stratégia dinamikus környezetben jellemzőbb, a környezet barátságossága vagy ellenségessége azonban nem befolyásolta a proaktivitást. Ha együtt tekintjük a két tényezőt, akkor dinamikus és ellenséges környezetben a jellemző leginkább a proaktivitás.

Az agresszív versengés jelenléte nem függött össze a környezet fenti két dimenziójával.

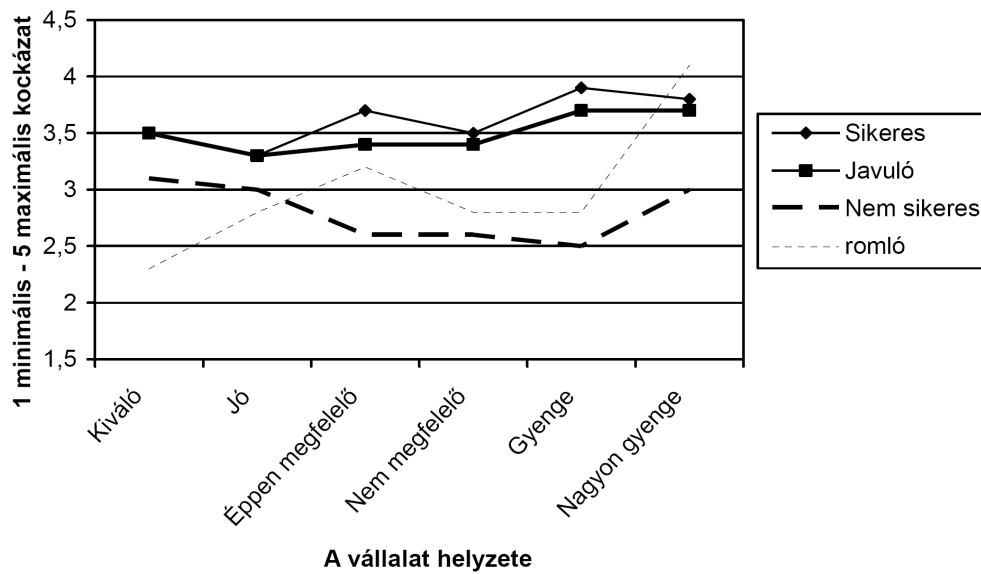
A legjellemzőbb viszont a dinamikus és barátságos környezetben volt.

A vezetők kockázatvállalással szembeni attitűdje a sikeresség függvényében

A vezetők igen fontos szerepet játszanak a szervezeti kultúra megteremtésében, és nagymértékben befolyásolják azt, hogy a szervezet döntéseiben milyen szerepet kap a kockázattal járó vállalkozói orientáció, és hogy dolgozói hogyan viszonyulnak a kockázatokhoz. Megvizsgáltuk ezért a vezetők kockázattal szembeni attitűdjeit is, a viselkedési szándéokra vonatkozó kérdések segítségével. A módszert Zur Shapira 1995-ben megjelent, a vezetői kockázatvállalással foglalkozó könyvéből kölcsönöztük. A vezetőknek arra kellett válaszolniuk, hogy 1) ők maguk mit tennének, 2) mit kellene tenniük, és 3) szerintük más vezetők mit tennének a sikeresség szempontjából változó helyzetekben. A viselkedési szándékot 5 fokú skálán fejezték ki (maximális – minimális kockázatot vállalnék), a helyzetek sikerességének pedig 6 szintjét jelöltük meg („A vállalat /részleg/ az ön tevékenységének köszönhetően nagyon sikeres, messze a cél fölött teljesítet az elmúlt időben”, „Nagyon veszteséges volt a vállalat /részleg/ az ön tevékenységének köszönhetően az elmúlt időben”, voltak a végpontok.)

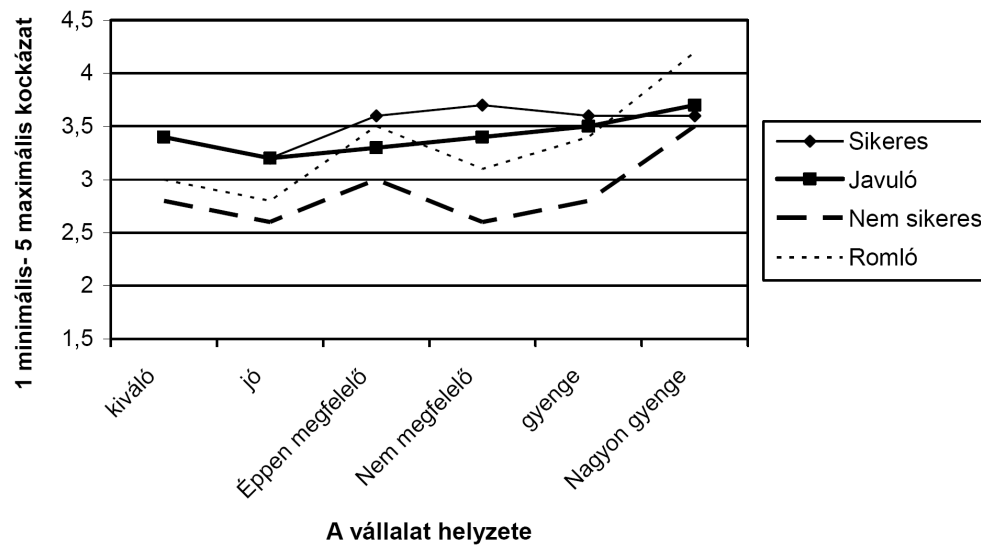
A vezetők viselkedési szándékából leolvasott attitűdjét a sikeresség valamint a javulás/romlás tendenciájának kategóriái mentén csoportosítottuk.

A 10. ábra azt mutatja, hogy a sikeres és javuló tendenciájú vállalatokban jóval nagyobb kockázatot vállalnának a vezetők (a sikeresek kicsit nagyobbat, mint a javulók), s választásuk kevésbé függ a sikeresség alapján megkülönböztetett helyzetektől, bár veszteséges helyzetben egy kicsit többet kockáztatnának, mint nyereséges helyzetben. A nem sikeres vállalatok vállalják a legkisebb kockázatot, ők csak nagyon jó helyzetekben kockáztatnának, és nagy veszteség esetén. A romló tendenciájú vállalatok vezetői úgy vélik, hogy ők siker esetén nagyon óvatosak lennének, de nagy veszteség esetén kiemelkedően nagy kockázatot vállalnának.

10. ábra. Mekkora kockázatot vállalna, ha a vállalat az ön tevékenysége következtében az alábbi helyzetben lenne

Az egyes helyzetekben kívánatosnak tekintett kockázatvállalásra következtethetünk a „mit kellene tenni” kérdésre adott válaszból (11. ábra), a tipikusnak tekintett kockázatvállalásra pedig abból, hogy a megkérdezettek véleménye szerint mások mit tennének (12. ábra). A 11. ábra az ideálisnak tekintett kockázatvállalást mutatja.

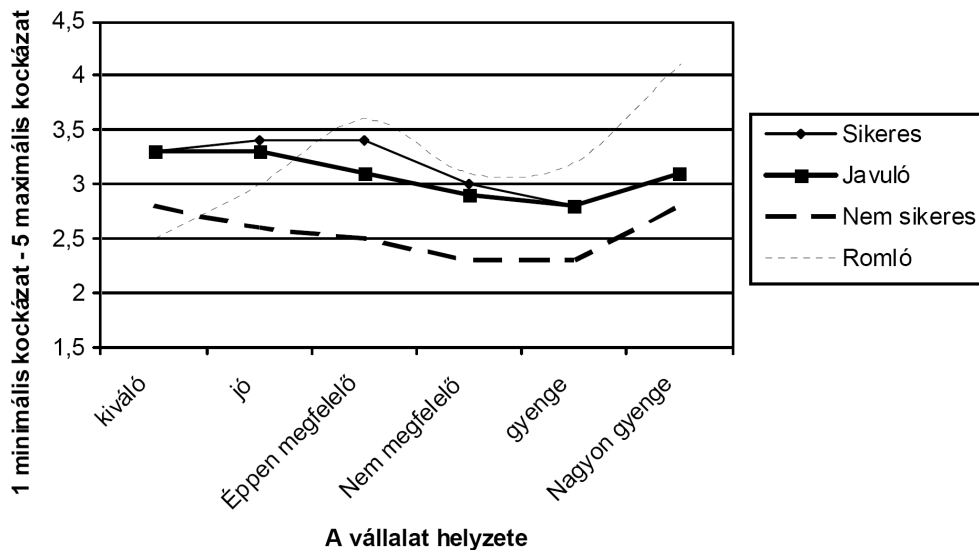

11. ábra. Mit kellene tennie, ha a vállalata az Ön tevékenysége következtében az alábbi helyzetben lenne

A sikeres és javuló tendenciájú vállalatok vezetői szerint nagyobb kockázatot kellene vállalni, mint a nem sikeresek szerint. A romló tendenciájú szervezetek vezetői a jó helyzetekben az óvatos viselkedést tartják kívánatosnak, míg a rossz és nagyon rossz helyzetben a kockázatvállalást.

Ha a csoportok szerint összehasonlítjuk a 3 féle kérdésre adott választ, megtudhatjuk, hogy a vezetők mennyire elégedettek saját viselkedésükkel, illetve mennyire tartják azt tipikusnak.

A sikeres vállalatok vezetői úgy érzik, veszteség esetén egy kicsit túl sok kockázatot vállalnak. Szerintük a tipikus válasz óvatosabb, főleg a veszteséges helyzetekben nagy a különbség a saját (a kívánatoshoz közel álló) és a tipikus (óvatos) válaszok között. A javuló tendenciát mutató vállalatok vezetői ugyanolyan különbséget tesznek az ideális és a tipikus válaszok között, mint a sikeresek. A nem sikeres vállalatok vezetői úgy vélik, nyereséges helyzetben túl nagy kockázatot vállalnak, a veszteség esetén viszont túl kicsit. A tipikus vezető azonban még náluk is kisebb kockázatot vállal. A romló helyzetű vállalat vezetői úgy vélik, túl óvatosak, túl kicsi a kockázatvállalásuk, mind a kívánatos, mind a tipikus vezető nagyobb kockázatot vállalna. A vész helyzetben megugró kockázatvállalás szerintük kívánatos és tipikus válasz (12. ábra).

12. ábra. Más vezetők mit tennének, hasonló helyzetben

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Magyarországi szervezetekben egy kérdőíves vizsgálatban a kockázatvállalás és a kompetencia, valamint a versengés két formájának alakulását vizsgáltuk a siker és a vállalat fejlődési tendenciájának függvényében. A felsővezetők a vállalat piaci helyzetével, sikerességével, a szervezetben dolgozók kompetenciájával, a kockázatvállalással és a kockázatvállalásra vonatkozó attitűdökkel kapcsolatos kérdésekre válaszoltak.

A vezetők összefüggést látnak a *siker* és a *kompetencia* között, azaz a szervezetüket sikeresnek tartó vezetők azt egyúttal kompetensnek is gondolják. Amikor a sikerességet mi állapítottuk meg olyan konkrét ténykérdések alapján, amiből a sikerességre lehetett következtetni, akkor ez az összefüggés *megszűnt*. A kompetencia nem függött össze a vállalat fejlődési tendenciájával sem.

A vállalatukat mind a sikeresnek, mind a nem sikeresnek tartó vezetők úgy vallják, hogy magas *kockázatot* vállalna szemben a közepesen sikeresekkel. Ha a kockázatvállalást nemcsak mint globális ítéletet, hanem mint tényekre alapuló kategóriát vesszük figyelembe, azaz a kockázatvállalást mi állapítjuk meg konkrét ténykérdések alapján, akkor már csak a magukat sikeresnek tartó szervezetek vállalnak nagy kockázatot. Ez a kép nem változik akkor sem, ha a sikeresség kritériuma a ténykérdésekre adott válaszok alapján általunk elvégzett csoportosítás, a kockázatvállalás tehát a sikerrel párhuzamosan csökken.

A fejlődési tendencia önmagában nem hat a kockázatvállalásra, csak abban az esetben, ha különválasztjuk a sikeres és nem sikeres szervezeteket. A sikeres vállalatoknál a változás tendenciájával párhuzamosan mozog a kockázatvállalás (javul, nő – romlik, csökken), míg a sikerteleneknél fordítva (romlik, nő – javul, csökken). Itt is megfigyelhető azonban, hogy a sikeresek vezetői úgy érzik, hogy a javuló és romló helyzetben egyaránt magas kockázatot vállalnak.

A versengés kétféle stratégiájával kapcsolatban – Lumpkin és Dess vizsgálataival ellentétben – azt tapasztaltuk, hogy a sikeres vállalatok inkább agresszíven versengők, a proaktivitás és a sikeresség gyengébb összefüggést mutat. Ha figyelembe vesszük a sikeresség mellett a vállalat fejlődési tendenciáját is (javul, stagnál vagy romlik), akkor a proaktivitás a sikeres és javuló vagy sikeres és romló, illetve a sikertelen, de romló tendenciát mutató (a szélsőséges – magabiztos vagy a kritikus helyzetben lévő) szervezetekre jellemző. A környezet befolyásával kapcsolatban azt állapítottuk meg, hogy a proaktivitás elsősorban dinamikus környezeti feltételek között valósul meg, de – megintcsak az említett szerzőkkel ellentétben – dinamikus és ellenséges környezetben proaktivitás, dinamikus és barátságos környezetben pedig agresszív versengés a jellemző.

A vezetők attitűdjeire vonatkozó kérdésekre adott válaszok alapján azt láthatjuk, hogy a sikeres és javuló tendenciát mutató vállalatok vezetői jóval nagyobb kockázatvállalási szándékot fejeznek ki és tartanak megfelelőnek, mint a sikertelen és romló tendenciájúak. A sikeresség szempontjából különböző helyzetekben kívána-

tos és szándékolt kockázatvállalás mértéke között a sikeresek és javulók nem tesznek különbséget, míg a sikertelenek és romlók nyereséges helyzetekben óvatos, a veszteséges és nagyon veszteséges helyzetekben viszont kockázatvállaló stratégiát tartanak helyesnek.

Eredményeink azokat az elméleteket támasztják alá, amelyek a sikerhez társítják a kockázatvállalást. Leginkább a sikeres és javuló tendenciát mutató vállalatok vállalnak kockázatot. (Thaler és Johnson, 1991; March és Saphira, 1992) Eredményeink arra utalnak, hogy a bőséges tartalékok esetén a sikertelenségtől való félelem csökkenésével a kockázatvállalási hajlandóság megnő, szűkös időkben viszont csökken. Az előtörténet és a kilátások szerepének mérlegelését bizonyítja az is, hogy a fejlődési tendencia befolyásolja a kockázatvállalást: a sikeres és javuló vállalatok vállalják a legnagyobb kockázatot, ha a fejlődés tendenciája negatívba fordul, csökken a kockázatvállalási kedv.

Érdekes megjegyeznünk azt, hogy a globális és a ténykérdésekre alapuló ítéletek jelentős eltéréseket mutatnak. A megkérdezettek úgy gondolják, hogy siker és kompetencia összefüggnek, holott ez az összefüggés nem bizonyult igaznak. Globális ítéleteik azt a hiedelmet tükrözik, hogy a sikeres és javuló tendenciájú vállalatok mellett a sikertelen és a sikeres, de romló tendenciát mutató vállalatoknál is magas a kockázatvállalás mértéke, pedig ez csak a sikeres és javuló tendenciájúakra igaz.

Ezt a vélekedést támasztja alá a vezetők viselkedési szándékát tükröző attitűd is. A szakirodalomban nem tisztázott az, hogy a vizsgálatokban a válaszadók attitűdjére kérdeznék-e rá a vizsgálatok, vagy a szervezetben jelenlévő képességekre, megvalósuló döntésekre. Mi ezt a két szempontot különválasztottuk, hiszen az attitűdök nem feltétlenül mérvadóak a szervezetben lezajló történések tekintetében, és fordítva, a történések nem feltétlenül tükrözik az attitűdöket. Eredményeink szerint mind a sikeres, mind a javuló vállalatok vezetői pozitívabb attitűddel viseltetnek a kockázatvállalás iránt, mint a sikertelenek vagy a romló szakaszban levő vállalatok vezetői. Ez utóbbiak általában alacsonyabb kockázatvállalást tartanak kívánatosnak. Felfogásuk tükrözi azokat a nézeteket, amelyek a nyereséghez a kockázatkörülést, a veszteséghez pedig a kockázatvállalást társítják (Tversky és Kahneman, 1981). A veszélyes (túlélési) ponton adott szélsőséges reakció (Bromiley, 1991) is megmutatkozik az attitűdökben olyan módon, hogy nagyobb fenyegetés esetében megugrik a kockázatvállalásra vonatkozó intenció mértéke, a menekülés megfelelő útjának a nagy kockázat vállalását tartották.

Eredményeink felhívják a figyelmet arra, hogy a kockázatvállalás csökken a vállalat helyzetének függvényében és fejlődési irányának negatívba fordulásával párhuzamosan. Ez a tendencia meggátolhatja azt, hogy a rosszabb kilátásokkal bíró szervezetek olyan, adaptívabb stratégiákat dolgozzanak ki, amelyek a proaktivitásban, az előremenekülésben keresik helyzetük megváltoztatásának kulcsát. Érdemes azt is megjegyeznünk, hogy a magyar vállalatoknál nem különül el élesen a versengés két formája, együtt alkalmazzák a proaktív és az agresszívan versengő stra-

tégiát. Figyelemreméltó eredmény az is, hogy a dinamikus és barátságos környezet (ahol békésen lehetne a lehetőségekre koncentrálni) agresszív versengést, míg a dinamikus és ellenséges környezet (ahol a versenytárs valószínűen ellenfél) proaktivitást vált ki.

A versengés mindkét formáját a kockázatvállaló szervezetek gyakorolják, a mi kultúránkban az agresszív versengés nem kockázatkerülő stratégia. A versengés mindkét formája a sikeres szervezetekre jellemző elsősorban. A sikertelenek csak akkor versengenek, ha már szélsőségesen rossz helyzetbe kerültek (sikertelen és romló), ha javul a helyzetük, akkor nem. Ez az eredmény tovább erősíti azt a képet, hogy a sikertelen szervezetek passzívak, mint a sikeresek, csak akkor kockáztatnak és vállalják a versengés mindkét formáját, ha egyébként nincs lehetőségük a túlélésre. Ez a krízishelyzetet kiváró stratégia valószínűleg nem kedvez a nehéz helyzetben lévő vállalatok túlélésének.

Figyelemreméltó az az eredmény is, hogy a szervezet helyzete milyen nagy mértékben összefügg a vezetők kockázatvállalási attitűdjével. Vizsgálatunk alapján nem tudjuk az összefüggés irányát megállapítani: a vállalat helyzete kedvetleníti-e el a vezetőket a kockázatvállalás iránt, vagy a cég sikertelensége annak a következménye-e, hogy olyan vezetők vannak a szervezet élén, akiknek nem pozitív a kockázatvállalással szembeni attitűdje. Bármelyik determinációs irány legyen igaz, a sikertelen és romló vezetők attitűdjét érdemes mélyebben elemezni, és ha kell, megváltoztatni, hiszen a szervezeti kultúra innováció irányába történő megváltoztatása nagy fejlődési lehetőségeket rejt magába.

Vizsgálatunk néhány hiányosságára szeretnénk végül felhívni a figyelmet, amely miatt következtéseinket általánosításában óvatosan kell eljárni.

A siker és a kockázatvállalás kérdéskörét sokoldalúan körbejártuk. Azt tapasztaltuk, hogy attól függően, hogyan kérdeztünk rá ezekre a jegyekre, más és más összefüggések léptek elő, más következtetéseket vonhattunk le. Más derült ki az olyan válaszokból, amikor a válaszadók globális ítéleteit tekintettük alapnak, más akkor, ha a kategorizálást mi végeztük el ténykérdésekre adott ítéletek alapján, megint módosult némileg a kép akkor, ha a viselkedési szándékból kikövetkeztetett attitűdöt állítottuk a fókuszba.

Ezen különbségek értelmezése nem teljesen egyértelmű. Gondolhatjuk úgy, hogy a ténykérdésre adott válaszok (pl. „Befogadjuk a meglehetősen kockázatos, de nagy haszonnal kecsegtető projekteket”) hívebben megmutatja a szervezet kockázatvállalási hajlandóságát, mint a „Vállalatom milyen mértékben kockázatvállaló” típusú kérdésekre adott reakció, mivel a pszichológiában ismert, hogy az emberek globális válasza (pl. ha megkérdezik őket, elégedettek-e az életükkel) megváltozik, ha az ítélet mögött álló tényeket elkezdik sorolni (Isen, 1997). Ugyanakkor lehet, hogy az előbbi konkrét helyzetek éppen nem olyan példákat sorolnak fel, amiben megmutatkozik a vállalat aktuális, a vezető által jelentősnek tartott kockázatvállalása. Ha válaszaink nem is egyértelműek arra vonatkozóan, hogy mi fejezi ki hívebben a kockázatvállalást, a válaszok eltérései mindenképpen felhívják a figyel-

met arra, hogy a kérdezés módszere milyen sérülékeny, és milyen óvatosság szükséges a válaszok értelmezéséhez.

Meg kell újból jegyeznünk, hogy vizsgálatunkban kis mintát tudtunk csak elérni, eredményeink, következtetéseink ezen a kis mintán alapulnak, és a válaszolók válaszaik sem voltak minden esetben értékelhetők. Egy nagyobb mintán végzett vizsgálat fokozhatná megállapításaink érvényességét.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönetet mondok az ELTE Gazdaság és Döntépszichológiai Központ PhD hallgatóinak (Eördögh Zsófia, Csigás Zoltán, Hencsey Rita, Fekete Olivia, Radnóti István) a szervezetek együttműködésének megnyerésében, a kérdőívek felvételében és feldolgozásában, valamint Kiss Orhideának az adatfeldolgozásban, a tanulmány megszerkesztésben nyújtott segítségével.

IRODALOMJEGYZÉK

- BLOCK, Z., MACMILLAN, I. C. (1993): *Corporate venturing*. Harvard Business School Press, Boston, MA.
- BROMILEY, P. (1991): Testing a causal model of corporate risk taking and performance. *Academy of Management Journal*, 34, 37–59.
- COVIN, J. G., SLEVIN, D. P. (1986): The development and testing of an organizational-level entrepreneurship scale. In: Ronstadt, R., Hornaday, J. A., Peterson, R., Vesper, K. H. (eds.): *Frontiers of Entrepreneurship Research – 1986*. Babson College, Wellesley, MA. 628–639.
- DAY, G. S., WENSLEY, R. (1988): Assessing advantage. A framework for diagnosing competitive superiority, *Journal of Marketing*, 52, 1–20.
- GUTH, W. D., GINSBERG, A. (1990): Guest editors introduction. corporate entrepreneurship. *Strategic Management Journal*, 11, 5–15.
- HEATH, C., TVERSKY, A. (1991): Preference and belief: ambiguity and choice under uncertainty. *Journal of Risk and Uncertainty*, 4, 5–28.
- HOFSTEDE, G. (1980): *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Sage, London.
- ISEN, A. (1997): Positive affect and decision making. In: Goldstein, W. M., Hogarth, R. M. (eds.): *Research on Judgment and Decision Making*, Cambridge University Press, Cambridge, 507–537.
- JANIS, I. L., MANN, L. (1972): *Victims of group think*. Boston: Houghton Mifflin.
- LUMPKIN, G. T., DESS, G. G. (1996): Clarifying the entrepreneurial orientation construct and linking it to performance. *Academy of Management Review*, 21, 135–172.

- LUMPKIN, G. T., DESS, G. G. (2001): Linking two dimensions of entrepreneurial orientation to firm performance: the moderating role of environment and industry life cycle. *Journal of Business Venturing*, 16, 429–451.
- MARCH J. G., SAPHIRA, Z. (1992): Variable risk preference and the focus of attention. *Psychological Review*, 99, 1, 172–183.
- MORRIS, M. H., SEXTON, D. L. (1996): The concept of entrepreneurial intensity: Implications for company performance. *Journal of Business Research*, 36, 5–13.
- MULLINS, J. W. (1996): Early growth decisions of entrepreneurs: the influence of competency and prior performance under changing market conditions. *Journal of Business Venturing*, 11, 89–105.
- OUCHI, W. G. (1977): The relationship between organizational structure and organizational control, *Administrative Science Quarterly*, 22, 95–113.
- PRAHALAD, C. K., HAMEL, G. (1990): The core competence of the corporation. *Harvard Business Review*, May–June, 79–91.
- SALY, A. W. (2001): *Corporate entrepreneurship – Antecedents and consequences of entrepreneurship in large established firms*. Dissertation. Tingbergen Institute, Rotterdam, Netherlands.
- SCHUMPETER, J. A. (1934): *The theory of Economic Development*. Harvard University Press: Cambridge, MA.
- SHAPIRA, Z. (1995): *Risk Taking: a managerial perspective*. Russel Sage Foundation, New York.
- STAW, B. M., SANDELANDS, L. E., DUTTON, J. E. (1981): Threat rigidity effects in organizational behavior. *Administrative Science Quarterly*, 26, 501–524.
- STEVENSON, H., ROBERTS, M. J., GROUSBECK, H. I. (1994): *New business ventures and the Entrepreneur*. 4th Ed. Burr Ridge IL. Irwin.
- STEWART, W. H., WATSON, W. E., CARLAND, J. C., CARLAND, J. W. (1998): A proclivity for enrepreneurship: a comparison of entrepreneurs, small business owners and corporate managers. *Journal of Business Venturing*, 14, 189–214.
- STONER, J. A. F. (1968): Risky and cautious shift in group decisions: the influence of widely held values. *Journal of Experimental Social Psychology*, 4, 442–459.
- THALER, R. H., JOHNSON, E. J. (1991): Gambling with the house money and trying to break even: the effects of prior outcomes on risky choice. In: Thaler, R. H. (ed.): *Quasi Rational Economics*. Russell Sage Foundation, New York, 48–77.
- TVERSKY, A., KAHNEMAN, D. (1981): The framing of decisions and the psychology of choice. *Science*, 211, 1, 453–458.
- ZAHRA, S. A. (1991): Predictors and financial outcomes of corporate entrepreneurship: An exploratory study. *Journal of Business Venturing*, 6, 259–285.
- ZAHRA, S. A. (1993): Environment, corporate entrepreneurship, and financial performance: A taxonomic approach. *Journal of Business Venturing*, 8, 319–340.
- ZAHRA, S. A., COVIN, J. G. (1995): Contextual influences on the corporate entrepreneurship- performance relationship: A longitudinal analysis. *Journal of Business Venturing*, 10, 1, 43–58.

SUCCESS, RISK TAKING, AND COMPETITION IN ORGANIZATIONS

(SUMMARY)

In this study we analyzed the relation between risk taking, proactive and aggressive competition on the one hand, and success, and the direction of the change in successfulness from the other hand. We analyzed top managers' answers in Hungarian organizations to a questionnaire. We found that successful organizations are more willing to take risks than unsuccessful ones. The direction of change has a strong influence on risk taking as well: organizations which are getting better take more risks, the ones which are getting worse refrain from risk taking. The opinion of the manager were biased about their risk taking tendency, they assumed that not only successful and ameliorating organizations, but organizations when unsuccessful and declining take risk as well. We found some specific tendency characterizing Hungarian organizational culture: both proactive and aggressive competition are practiced in successful organizations while competitive aggression is found to be a risk aversive strategy in other countries. Further, dynamic and friendly environment attracts aggressive competition, and dynamic and hostile environment provoke proactivity. The opposite relation was found in western organizations. The decreasing risk taking propensity of unsuccessful and worsening organizations might prevent them to use adaptive strategies to become more successful.

Krekó Péter

ELTE Pszichológiai Doktori Iskola
1037 Budapest, Lajos utca 74–76.
e-mail: krekopeter@hotmail.com

Hunyady György

ELTE PPK Társadalom-történeti Pszichológiai Professzora
1064 Budapest, Izabella utca 46.

PÁRTOK SZAVAZÓIRÓL KIALAKULT SZTEREOTÍPIÁK ÉS ELŐÍTÉLETEK A MAGYAR KÖZGONDOLKODÁSBAN

A politikai közgondolkodásban és a csoportidentitás formálódásában, és végső soron a politikai döntéshozatalban is meghatározó szerepet játszanak azok a sztereotípiák és előítéletek, melyeket a szavazók a saját és a másik politikai csoportokról kialakítanak. Ezek ugyanis olyan alkotóelemeknek tekinthetők, melyekben sűrítve kicsapódik az egyén politikai meggyőződése, attitűd- és értékrendszere. Az ELTE Pszichológiai Intézetében zajló *Egészséges Ember, Egészséges Köszellem* vizsgálati program keretében 1000 fős, országos reprezentatív mintán, tulajdonságpárok segítségével vizsgáltuk három parlamenti párt (Fidesz, MSZP, SZDSZ) szavazóiról kialakult sztereotípiákat mind a minta egészében, mind az egyes politikai táborokban. A vizsgálatban a Fidesz szavazóiról kialakított kép bizonyult a legkarakteresebbnek. Ebben a „polgári” attribútumok domináltak: a legnagyobb ellenzéki párt híveit ítélték a leginkább tudatosnak, szorgalmasnak, barátságosnak, fiatalnak és vallásosnak a minta tagjai – ugyanakkor őket észlelték a leginkább szélsőségesnek is. A résztvevők az MSZP szavazóit tartották a legkevésbé toleránsnak és tudatosnak, ugyanakkor a legidősebbnek is. Az SZDSZ szavazói esetében az egyetlen kiugró jellemzőnek a gazdagság bizonyult. Az ellentáborok észlelésében megfigyelhető volt egyfajta „kivetített előítéletesség” hatása: miközben minden párt szavazótáborában az ingroup-preferencia és a másik oldal relatív leértékelése volt jellemző, általánosnak bizonyult az is, hogy hívei előítéletesnek és szélsőségesnek tartják az ellentábor. A másik oldal táborát közben hajlamosak voltak leértékelni azok a vizsgálati személyek, akiknek az önértékelése alacsonyabbnak bizonyult a saját csoport értékelésénél.

POLITIKAI ELŐÍTÉLETEK ÉS SZTEREOTÍPIÁK: KUTATÁSI PERSPEKTÍVÁK ÉS STRATÉGIÁK

A politikai preferenciák és választások háttérében a hagyományos politikai pszichológiai megközelítés legtöbbször az információfeldolgozás és az azt befolyásoló kognitív struktúrák, illetve az attitűdök és az értékek szerepét emeli ki, és jóval kevésbé hangsúlyosan jelenik meg a sztereotípiák és előítéletek szerepe a politikai viszonyulások, rokonszenvek és ellenszenvek formálásában. Véleményünk szerint ugyanakkor a politikai csoportokról – pártokról, ideológiai-eszmei csoportosulásokról, szavazótáborokról – alkotott, emocionálisan telített sztereotípiák az egyén politikai viszonyulásainak meghatározó jelentőségű tényezői, melyek nemcsak viszsztatükrözik, de formálják és alakítják is az egyének és közösségek politikai választásait, döntéseit, cselekedeteit.

A politikai sztereotípiák sok tekintetben elkülöníthetők a sztereotípiakutatás tárgyául hagyományosan választott (etnikai, nemi, foglalkozási) csoportoktól, ami vizsgálatuk során indokolja az eltérő eszközök, elemzésük esetében pedig a sztereotí-

piakutatás főirányától némiképp eltérő teoretikus megközelítés alkalmazását. A párt-sztereotípiák vizsgálatának 1998 óta tartó szakmai kutatási programja (Hunyady, 2000, 2002, 2007) a következő elméleti előfeltevésekből indult ki:

- A sztereotípiák nem csak az előítéletek gondolati fogódzói, hanem a társadalomról való köznapi, laikus gondolkodás megkerülhetetlen eszközei, a társadalomról alkotott kép mozaikszerű alkotóelemei.
- A sztereotípiák képezik a táptalaját a politikai hatótényezővé váló ideológiáknak, és bennük csapódik le az ideológusok eszmerendszere.
- Az ideológiai és politikai törekvések maguk is megjelennek a sztereotípiák „görbe tükrében”.
- Az eszmei-politikai kategóriákat egymáshoz képest, egyazon rendszer elemeiként fogják fel az emberek.

Ebből a megközelítésből kiindulva az eszmei-politikai csoportok az alábbi szempontok szerint különíthetők el a hagyományos sztereotípiavizsgálatok tárgyaitól:

- Az egy kategóriába vont, egy csoportba tartozó embereket a szemlélő szemében nem eleve adott feltételek, hanem általuk aktívan választott-vállalt célok és preferenciák tartják össze, mely célok és preferenciák az egyénnek és csoportnak pszichológiai jellemzői, motívumai;
- Az ideológiai kategóriák és a politikai életben szereplő csoportok, pártok fel fogása egymásba átjátszik, de a kettő között van különbség, és kapcsolatuk változatos lehet.

Mivel a pártokat ezen megközelítés szerint a szemlélő számára elsődlegesen az általuk választott eszmei célok tartják össze és különböztetik meg egymástól, a pártok sztereotípiáinak vizsgálata egy új értékmérő eljárás, a *tagadó értékek skálája* kifejlesztését és bevezetését tette indokolttá.

A sztereotípiavizsgálat bevett módszereivel ugyanakkor nemcsak a pártok (azaz a politikai „elit” csoportjai), hanem olyan szélesebb társadalmi-politikai kategóriák is vizsgálhatóak, mint például az ideológiai csoportok (lásd például a „konzervatív”, „szocialista” és „liberális” csoportokkal kapcsolatos kategóriákat: Krekó, 2007); illetve a pártok szavazótáborai, melyek feltárása jelen tanulmány legfőbb célkitűzése. Ezen csoportok pszichológiai jelentősége, hogy a kérdezettek is ezen csoportok tagjaiként definiálják, azonosítják magukat. Ezen csoportokról alkotott (auto és hetero) sztereotípiák esetében ezért a pártsztereotípiák vizsgálatánál is nagyobb szerepet kapnak az érzellemmel telített politikai csoportidentitások. Ezek egyfajta felső, integráns pszichológiai kategóriákként is értelmezhetőek, hiszen a politikai értékek, attitűdök, vélekedések, továbbá a sztereotípiák maguk is olyan politikai csoportidentitásba ágyazódnak, amely rendszert teremt a politikai viszonyulásokban (ld. pl. Smith, 1999, Huddy, 2003, Pataki, 2004, Simon–Klandermans, 2004).

A szélesebb politikai csoportokkal kapcsolatos politikai előítéletek és sztereotípiák vizsgálatára tehát kínálják magukat a csoportközi viszonyok és konfliktusok

elméletei – különös tekintettel a szociális identitáselméletre és ennek utóértelmezéseire. A politikai csoportok esetében ezek alkalmazhatóságát az is indokoltá teszi, hogy a politikának (az affektív-emocionális elfogultságok és a csoportidentitások fontossága mellett) a versengő érdekek és a konfliktusosság is szükségszerű velejárója. A választásokon alapuló demokratikus „váltógazdálkodás” legfőbb jellemzője ugyanis a versengő konfliktusosság; a korlátozott erőforrásokkal – hatalmi pozíciókkal és materiális javakkal – jellemezhető politikai tér szereplői voltaképpen egy zéró összegű játszma résztvevői. Azzal, hogy az egyén valamilyen politikai csoportosulás részeként határozza meg magát, illetve szavazatával támogatja valamelyik politikai szereplőt, szimbolikus értelemben (tehát akkor is, ha ez számára semmilyen kézzelfogható előnnyel nem jár) részesévé válik a csoportok közötti politikai küzdelemnek is. A politikának (a versengő érdekek, a szükségszerű konfliktusosság és ennek identitásteremtő ereje, illetve az affektív viszonyok és elfogultságok hangsúlyos szerepe miatt) tehát általános jellemzője, hogy a társadalmat jól körülhatárolható csoportokra osztja, és kiemeli a „mi-ők”, az „ingroup-outgroup” dichotómiát. Ennek alapján pedig az erős ideológiai-politikai elkötelezettség önmagában is hajlamosít a más politikai csoportokkal szembeni előítéletes viszonyulásra (ez utóbbi gondolatment kibontását ld. Krekó, 2007, 74–81.)

A politikai ítéletalkotás és döntéshozatal tehát – szemben a politikai pszichológiában sokáig egyeduralkodó, ugyanakkor némileg egyoldalú kognitív megközelítéssel – elsősorban nem a mechanikus információfeldolgozáson és a politikai ingerekre adott reakciókon alapul, hanem versengő politikai közösségek és a hozzájuk tartozó identitások közötti szimbolikus, érzelmi választást is jelent. Az egyén politikai választásait tehát nemcsak az befolyásolja, hogyan észleli az egyes pártok álláspontját konkrét kérdésekben, illetve milyen képet formál a politikusok személyiségéről, hanem az is, hogy mit gondol arról a társadalmi közegről, amelybe a párt vagy politikus ágyazódik, és amely az említett politikai erőnek támogatást nyújt. A politikai választás ebből kiindulva nem egyszerűen politikai ingertárgyak közötti választás, hanem csoportidentitások közötti választás. A fentiekből fakadóan feltételezhetjük, hogy az egyéneknek nem csak a pártokról, de a pártok mögött álló társadalmi csoportokról, a pártok szavazótáboráról is van kialakult, érzelmileg telített képük – ez ugyanis az a tágabb közösség, melynek az egyén a szavazás aktusával maga is tagjává válik.

A szélesebb társadalmi-politikai csoportok vizsgálatában itt most nem az egyes szavazótáborok észlelt értéktörékvéseire összpontosítottunk. Jó okkal feltételezhető ugyanis, hogy a pártok szavazói nagyfokú azonosságot látnak a párt és szavazójának értékelkötelezettségei között. Vizsgálatunkban ehelyett olyan tulajdonságpárok mentén értékeltettük az egyes szavazótáborokat, melyek között személyiségvonások (pl. barátságos-barátságtalan, lusta-szorgalmas), illetve a politikai viselkedés és gondolkodás jellegére – nem annak irányultságára! – vonatkozó jelzők (pl. szélsőséges vs. mérsékelt) és a társadalmi (szociodemográfiai) jellemzőkre utaló vonások (pl. szegény-gazdag) egyaránt szerepeltek. Ezen vizsgálati módszer előnye, hogy – a pár-

tok értéksztereotípiáiról kapott képet mintegy kiegészítve – alkalmas lehet az egyes politikai választói csoportokkal kapcsolatos összetett sztereotípiák és előítéletek megragadására; és annak feltárására, hogy a politikában megjelenő csoportközi konfliktusok és az ebből fakadó elfogultságok hogyan csapódnak le a saját csoport és a politikai ellentábor pszichológiai jellemzőinek észlelésében és értékelésében.

A VIZSGÁLAT JELLEMZŐI

Az 1000 fős, országos reprezentatív mintán (átlagéletkor: 49 év, nemek szerinti összetétel: 532 nő és 468 férfi) alapuló adatfelvételre politikailag meglehetősen hársány és mozgalmas időszakban, 2006 októberében, az őszi beszéd elhangzása és az önkormányzati választások után került sor. Ez jelentős részben magyarázza a mintában megjelenő (és a társadalomban azóta is fennálló) aránytalanságot, azaz a Fidesz szavazók jelentős túlsúlyát (N=257) az MSZP szavazókkal szemben (N=154). Az egyes személyek politikai csoportokhoz sorolása az önkormányzati választásokon listán választott párt alapján történt (ld. 1. táblázat).

1. táblázat. Pártpreferenciák a mintában az önkormányzati választásokon leadott szavazatok alapján

A támogatott párt	Elemsszám
nem emlékszik	8
Centrum Párt	2
Fidesz	257
MDF	12
MIÉP	1
MSZP	154
Munkáspárt	2
SZDSZ	13
Jobbik	1
KDNP	1
függetlenek	63
Total	514
Nem szavazott/nem válaszol	486
Összesen	1000

Az egyes pártok szavazóiról kialakított sztereotípiák feltárása a következő kérdés segítségével történt: „Milyen Ön szerint egy átlagos MSZP szavazó? Ítéld meg a megadott tulajdonságpárok segítségével, hogy azok mennyire jellemzőek rájuk!” A vizsgálatba bevont személyek ötfokú skálán helyezhették el a felsorolt pártok (MSZP, Fidesz, SZDSZ) szavazóit, illetve önmagukat. A nyolc tulajdonságpár kö-

zül három általános (de politikai viselkedés szempontjából sem irreleváns) tulajdonságokra kérdezett rá:

- befolyásolható-tudatos,
- barátságtalan-barátságos,
- lusta-szorgalmas.

Két tulajdonságpar a politikai vélekedések és viselkedés intenzitására, illetve extremitására kérdezett rá:

- szélsőséges-mérsékelt,
- előítéletes-toleráns.

Három tulajdonságpar pedig társadalmi (szocio-demográfiai) jellemzőkkel volt kapcsolatos – azzal a kiegészítéssel, hogy a vallásosságra vonatkozó kérdés tartalmi jellemzőket is vizsgál:

- idős-fiatal,
- szegény-gazdag,
- ateista-vallásos.

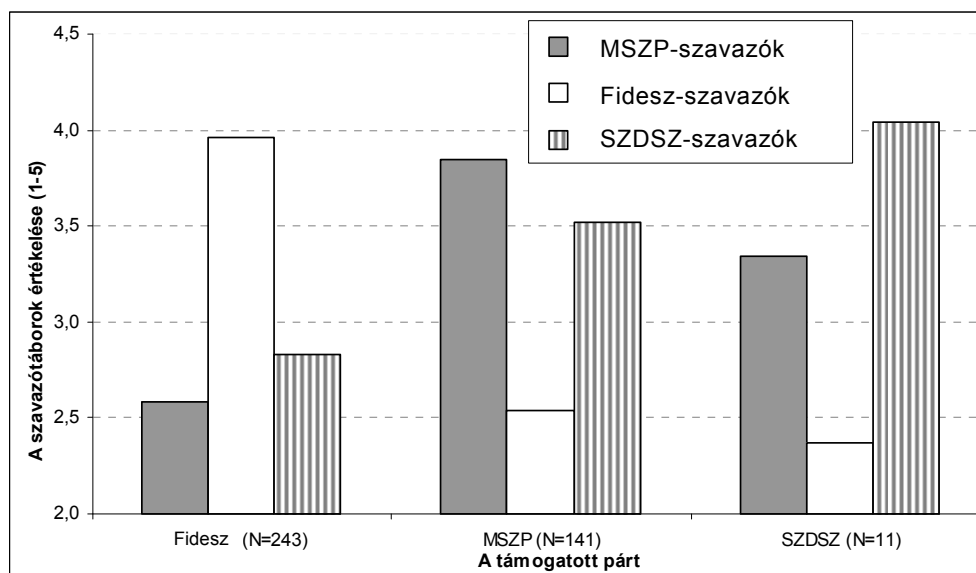
A vizsgálatban két tulajdonságpar (toleráns-előítéletes, lusta-barátságos) a többi jelzőhöz képest fordítottan szerepelt. Ezeket megfordítva az első öt tulajdonságpar immár mind egy irányba mutatott, azaz 1-es jelentette a legkedvezőtlenebb, az 5-ös pedig a legkedvezőbb értékelést. A vizsgálat során – amikor az egyes szavazótáborok profilja helyett annak értékelésére voltunk kíváncsiak – az első öt tulajdonságpar (mivel ezek egyértelműen értékelő töltettel jellemezhetők) egy skálaként kezeltük, az egyes tételek súlyozatlan átlagát képezve. Az első öt tétel egy skálaként való kezelése a reliabilitás-vizsgálat eredményeinek tükrében is indokolt: a különböző csoportokra kiszámolt Cronbach-Alfa mutatók (Önmaga: 0,64; Fidesz-szavazók: 0,85, MSZP-szavazók: 0,82, SZDSZ-szavazók: 0,79) átlaga 0,78, tehát kellően magas.

A vizsgálatba a fentiekén túl a következő változókat vontuk be:

- *Szocio-demográfiai változók*: a kérdezettek neme, életkora, jövedelme, foglalkozási státusza.
- *Önértékelés*: az egyén önmagára, az első öt tulajdonság mentén adott értékelések súlyozatlan átlaga: $\bar{O}E = (\sum_{i=1}^5 o_i) / 5$.
- *Ingroup értékelése*: az önkormányzati választások során választott párt tipikus szavazójára az első öt tulajdonság mentén adott értékelések súlyozatlan átlaga: $\bar{I}E = (\sum_{i=1}^5 i_i) / 5$.
- *Outgroup értékelése*: a tulajdonságlisták alapján legkedvezőtlenebbül értékelt szavazói csoportra az első öt tulajdonság mentén adott értékelések súlyozatlan átlaga: $\bar{O}E = (\sum_{i=1}^5 o_i) / 5$.
- *Politikai előítéletesség*: a saját csoport értékelésének és a másik csoport értékelésének különbsége: $PE = \bar{I}E - \bar{O}E$.

AZ EGYES SZAVAZÓI CSOPORTOK ÉRTÉKELÉSE

Minden szavazótáborban erős ingroup-preferencia volt kimutatható: a pártválasztók jelentősen kedvezőbben ítélték meg a saját csoportot, mint a másik csoportot (teljes minta esetében: $M=3,9$ és $2,6$; $t=21,4$; $df=351$, $p<0,01$). A Fidesz szavazói az MSZP szavazóit ($M=2,6$), az MSZP és az SZDSZ hívei pedig a Fidesz szavazóit ($M=2,5$ és $M=2,4$) értékelték a legkedvezőtlenebbul; az MSZP és a Fidesz szavazói esetében szignifikáns eltérés nem mutatkozott az eredmények között (az SZDSZ szavazói által adott értékeléseket a nagyságrendileg különböző elemszám miatt statisztikailag nem hasonlítottuk össze a nagy pártok szavazótáborával). A volt koalíciós partnerek szavazói viszonylag kedvezően értékelték egymást a Fidesz híveivel összevetve – tekintetbe kell ugyanakkor venni, hogy az adatfelvétel időpontjában, a kormányzat kezdeti időszakában a két párt közti viszony – a kisebb intenzitású koalíciós konfliktusok mellett is – kedvezőnek volt mondható. A saját szavazótábor értékelésében kismértékű, nem szignifikáns eltérés mutatkozott az egyes csoportok között. Az ingroup értékelése az első öt tulajdonság átlaga alapján nem szignifikánsan, de magasabbnak bizonyult a Fidesz ($M=4$), mint az MSZP ($M=3,8$) szavazótáborában (ld. 1. ábra).

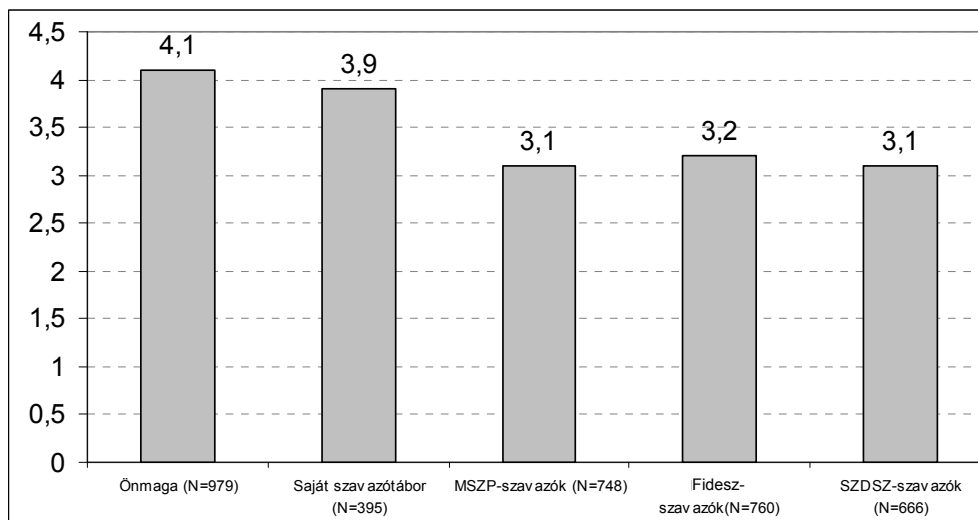
1. ábra. Szavazói csoportok összesített értékelése egyes pártok szavazóiról (zárójelben az egyes pártot támogató szavazók száma)

Ami a teljes mintában való értékelést illeti, az minta tagjai önmagukra vonatkozóan adták a legkedvezőbb értékelést ($M=4,1$, ld. 2. ábra). Ennél némileg kedvezőtlenebb, de nagyságrendileg hasonló a saját szavazótábor megítélése ($M=3,9$). Ezekről

jelentősen elmaradva, általában közepes értékkel szerepeltek általában a pártok szavazói az értékelésekben. A Fidesz-szavazókat a válaszadók kis mértékben, de szignifikánsan kedvezőbben ítélik meg ($M=3,2$) az MSZP szavazóinál ($M=3,1$) az összetartozó mintás t-próba eredménye szerint ($t=-2,155$, $df=713$, $p<0,05$). Az MSZP és az SZDSZ, illetve a Fidesz és az SZDSZ szavazóinak értékelésében nem mutatkozott szignifikáns különbség a mintában.

Megvizsgáltuk azt is, hogy a politikai előítéletesség – tehát a saját csoport másikkal szembeni felértékelése – tekintetében találunk-e szignifikáns eltérést az egyes szavazótáborok között. A politikai előítéletesség mértékében nem mutatkozott szignifikáns különbség az MSZP és a Fidesz választói között ($M=1,5$ mindkét csoportra). A két csoport között, ezzel összefüggő módon, nem volt szignifikáns különbség sem a saját szavazótábor, sem önmaga, sem a másik csoport értékelése tekintetében.

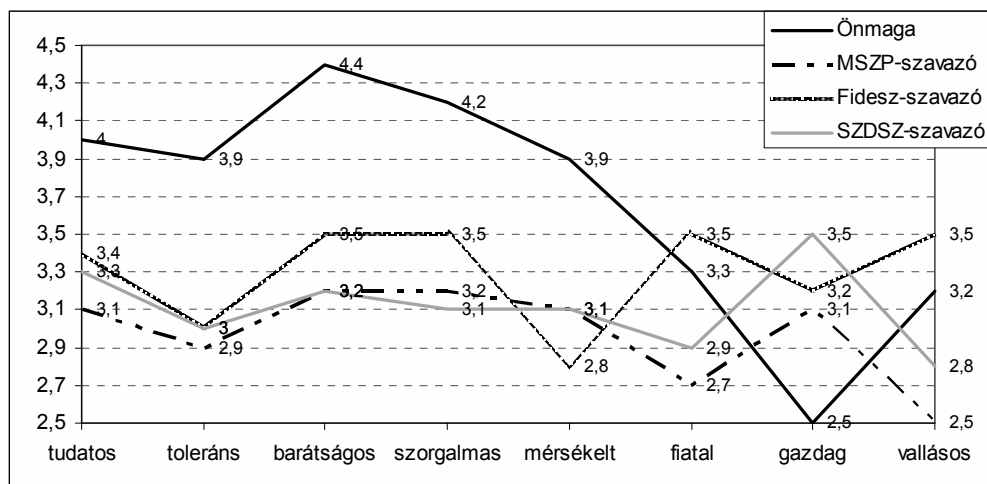
A saját szavazótábor értékelése a csoportban szignifikáns, de viszonylag alacsony negatív korrelációt ($R=-0,28$, $p<0,01$,) mutat a szembenálló szavazótábor értékelésével, és enyhe pozitív ($R=0,27$, $p<0,01$) együttjárást a vizsgálati személyek önmagukra vonatkozó értékelésével. Önmagunk és saját csoportunk értékelése tehát pozitívan, a saját és másik csoport értékelése pedig negatívan függ össze.

2. ábra. Az egyes szavazói csoportok átlagos értékelése a teljes mintában (zárójelben az értékelők elemszámával)

A SZAVAZÓTÁBOROK TULAJDONSÁGPROFILJA ÉS A PROFILOK PSZICHOLÓGIAI JELENTÉSE

Az egyes politikai csoportokról alkotott tulajdonságmintázatokat egymással összehasonlítva (ld. 3. ábra) látható, hogy a Fidesz-szavazók megítélése több kiugró pontot tartalmaz, és kedvezőbb mind a teljes mintában, mind az autosztereotípiákban, mint az MSZP-szimpatizánsoké. A sztereotípiák markánsabb jellegét igazolják a tulajdonságértékelések mintaátlagtól való átlagos eltérésére kiszámított pontszámok is, melyek a Fidesz szavazói esetében bizonyultak a legmagasabbnak mind a teljes minta, mind a saját csoport értékeléseiben (ld. 2. táblázat).

3. ábra. Az egyes szavazótáborok tulajdonságprofilja a teljes minta értékeléseiben

A Fidesz-szavazók profiljának pozitív irányú „kiszögellései” jellegzetes mintázatot alkotnak. A legnagyobb ellenzéki párt szavazóit a minta tagjai a többi párt szavazóihoz képest tudatosabbnak, szorgalmasabbnak, barátságosabbnak, (emellett fiatalabbnak és vallásosabbnak) látják, és a Fidesz-szavazók maguk is ezen jellemzőket azonosítják saját „erőségeiként”. Ebből a tulajdonság-együttesből egy öntudatos, munkaszerető¹ és hagyománytisztelő „polgár” képe rajzolódik ki. A Fidesz-szavazók egyértelműen azonosítható „Akhillesz-sarka” ugyanakkor a más álláspontok elfogadására való mérsékelt képesség: a legalacsonyabb értékelést a mérsékeltség

¹ Ami a mintában kimutatható tényleges különbségeket illeti, a Fidesz szavazóinak 52 százaléka mondja azt, hogy jelenleg is dolgozik; szemben az MSZP szavazótáborában mutatkozó 34 százalékkal. Ez értelemszerűen nem a munkához való hozzáállás különbségét tükrözi, egyszerűen azzal magyarázható, hogy az MSZP szavazói között az életkori jellemzők folytán arányaiban kétszer annyi a nyugdíjas található (53%) mint a Fideszében (28%). A munkanélküliek aránya a két csoportban nem különbözik.

($M=2,8$) és a tolerancia ($M=3$) vonatkozásában kapták a Fidesz-szavazók; ezt a csoportot tartották a megkérdezettek az összes csoport közül is a legszélsősége-sebbnek.

2. táblázat. Az egyes szavazócsoportok átlagos értékelése, illetve az értékelő tulajdonságok átlagtól való összesített eltérése a teljes minta és ingroup ítéleteiben

	Fidesz-szavazók	MSZP-szavazók	SZDSZ-szavazók
teljes minta			
Átlagos értékelés	3,2	3,1	3,1
Tulajdonságértékelések minta- átlagtól való összesített eltérése	1,4	0,5	0,3
ingroup			
Átlagos értékelés	4,0	3,8	4,1
Tulajdonságértékelések átlagtól való összesített eltérése	1,4	0,5	1,3

Az MSZP-ről és SZDSZ-ről, a Fideszéhez viszonyítva jóval elmosódottabb kép él a választók fejében. Az SZDSZ szavazóinak egyetlen megkülönböztető jellemzője a gazdagság². Ezt a sztereotípiát a kutatás során felvett szocio-demográfiai adatok annyiban igazolják vissza, hogy míg a Fidesz és az MSZP szavazók háztartáson belüli, egy főre jutó bevallott nettó jövedelme 59 ezer forint, az SZDSZ-szavazóké 70 ezer Ft (a nagyságrendileg különböző mintanagyságok ugyanakkor az egyes csoportok között nem tették lehetővé a statisztikai összehasonlítást).

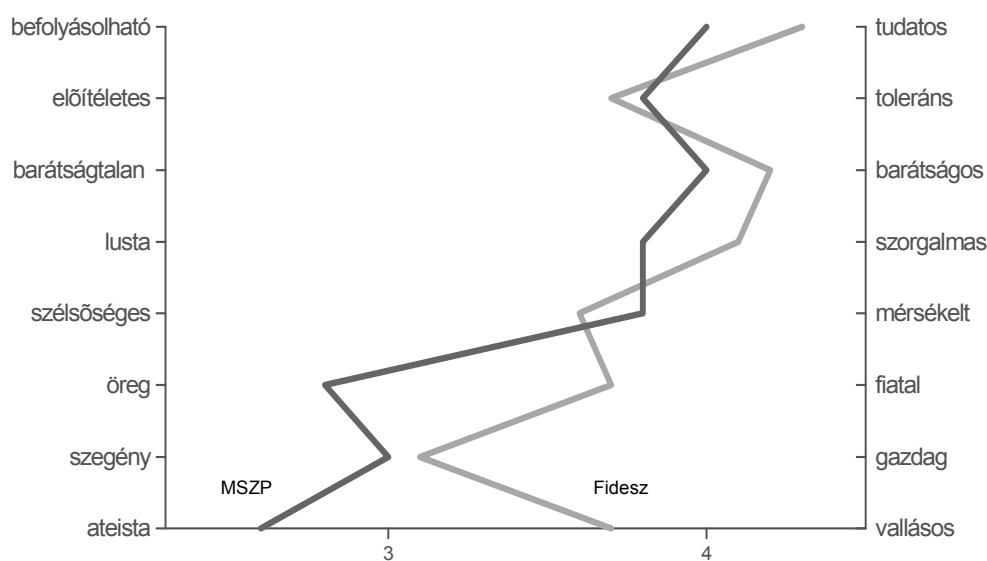
Az MSZP szavazók két vonatkozásban térnek el jelentősen a többi csoporttól a minta értékelései szerint: jóval kevésbé fiatalok ($M=2,7$; a Fideszre $M=3,5$; $t=-18,9$, $df=767$, $p<0,01$) és kevésbé vallásosak ($M=2,5$ és $3,5$, $t=-21,7$, $df=736$, $p<0,01$). Ezen sztereotíp ítéleteknek jól azonosítható az „igazságmagva” is: az MSZP szavazói 56 éves bevallott átlagéletkorukkal valóban idősebbek, mint a Fidesz szavazói, akiknek átlagos életkora 46 év ($p<0,01$, $t=-5,49$, $df=141$). Az MSZP szavazói magukat jóval kevésbé jellemzik vallásosnak, mint a Fidesz hívei ($M=3,5$ és $2,9$, $p<0,01$; $t=3,86$, $df=141$), és kevésbé fontos értéknek nevezik meg a vallásosságot is ($M=5,7$ és $5,2$; $p<0,01$; $t=2,77$, $df=141$).

Az MSZP és a Fidesz szavazóinak saját csoportról alkotott képe sok vonatkozásban hasonlóságot mutat a mintaegészben mutatkozó tulajdonságprofilal. A Fidesz és az MSZP szavazói ezen túl meglehetősen hasonlóan látják saját csoportjaikat (az autosztereotípiákat ld. a 4. ábrán), és a legkedvezőbben értékelt tulajdonságaik is azonosak: tudatosság és barátságosság. A saját tábor értékelésében ugyanakkor ér-

² Ezt a vélekedést az SZDSZ-hez társuló sztereotípia általános jellemzőin túl (melynek gyakran része az SZDSZ és szavazóinak városi zsidósággal való azonosítása) az is befolyásolhatta, hogy ebben az időpontban Kóka János volt az SZDSZ elnöke, akinek politikai imázsát vagyoniassága meszszenenően meghatározta, és ez átsugározhatott a párt szavazóinak megítélésére is.

dekesen eltérő mintázat is mutatkozik. Az MSZP-hívek saját táboruk átlagos tagját toleránsabbnak és mérsékeltebbnek – azaz politikailag „visszafogottabbnak” tartják, mint a Fidesz szavazói. A Fidesz szavazói más jellemzőkben ugyanakkor rendre kedvezőbbnek értékelik magukat, azaz szignifikánsan barátságosabbnak ($t=2,314$, $df=387$, $p<0,05$) és szorgalmasabbnak ($t=3,318$, $df=385$, $p<0,01$) és tendenciózan tudatosabbnak is, mint az MSZP szavazói ($t=2,7$, $df=391$, $p<0,1$). Ezek éppen azok a jellemzők, melyekben a teljes minta szerint is „erősebbek” a Fidesz szavazói, mint az MSZP hívei. Az autosztereotípiákban is visszaköszön tehát a korábban láttott minta: a Fidesz szavazója joviális, szorgalmasan dolgozó, tudatos polgár – ezzel szemben az MSZP támogatói politikai visszafogottságukkal, mérsékelt habitusukkal tűnnek ki.

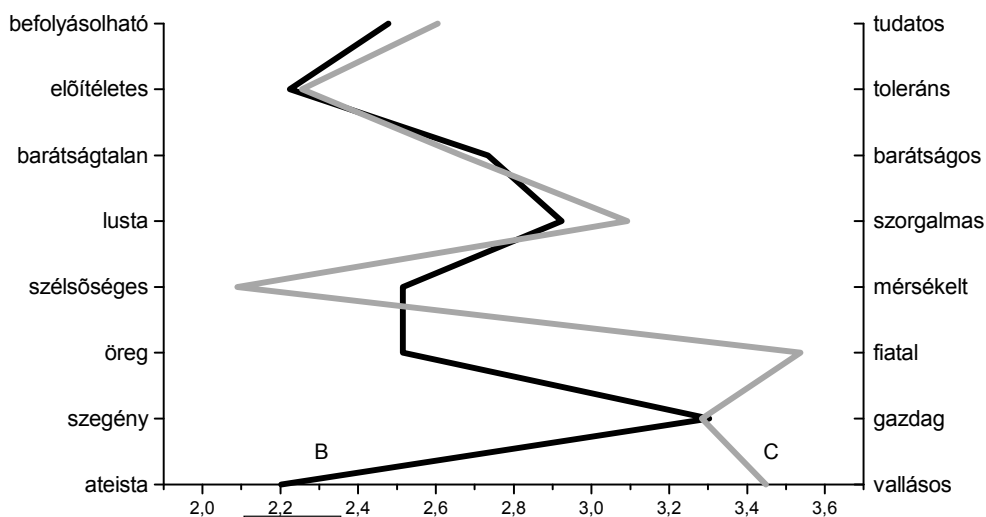
A Fidesz-szavazókról alkotott kép némileg kedvezőbb, és karakteresebb jellege (ami a teljes mintában és a pártok szavazótáborában egyaránt látszik) talán összefüggésben lehet azzal is, hogy a Fidesz – és általában a jobboldal – az identitáspolitikában az utóbbi két évtizedben hagyományosan nagyobb sikereket tudott felmutatni, mint az MSZP és a baloldal. A Fidesz egyik legfőbb sikere a hazai politikában, hogy többé-kevésbé koherens politikai közösséget teremtett, és szavazótáborát szimbolikus üzenetekkel pszichológiai jelentéssel bíró csoporttá formálta. Ebben pedig jelentős szerepe lehetett a Fidesz korábbi (1996 és 2004 közötti) közösségteremtő hívószavának, a „polgár”-nak és annak a nemzeti-konzervatív ideológiának, amelyen ez a szimbolikus hívószó sűrített.

4. ábra. A Fidesz- és MSZP-szavazók autosztereotípiája

TÜKÖRKÉP-HATÁS ÉS „KIVETÍTETT ELŐÍTÉLETESÉG”: AZ ELLENOLDAL PERCEPCIÓJA

Az egyes politikai csoportok ellenoldalról alkotott képét vizsgálva jellegzetes hasonlóságokra és párhuzamokra lehetünk figyelmesek. A politikai spektrum két oldalának egymásról alkotott képében tehát egyértelműen kimutatható a „Mirror image” – jelenség, amely politikai ellenségek (pl. háborúban álló nemzetek) egymásról alkotott képét szokta jellemzi (Bronfenbrenner 1961-ben megjelent írásában az elnevezést a szovjetek és amerikaiak a hidegháború idején egymásról alkotott képére alkalmazta). A tükörkép-hatást mutatja a két heterosztereotípiaprofil között az első öt tulajdonságra számított korreláció is, mely a legmagasabb az összes sztereotípiapárosítás közül ($R=0,8$ az első öt jellemzőre vonatkozóan, mely az alacsony elemszám – öt tulajdonság – miatt nem szignifikáns). A két csoport között két markáns jellemzőben mutatkozik különbség: az észlelt fiatalság és a vallásosság tekintetében.

5. ábra. „Ellenségképek”: a szembenálló szavazótáborok heterosztereotípiái

Mind az MSZP, mind a Fidesz szavazói ugyanazon három jellemzőt azonosították az ellenoldal legkedvezőtlenebb tulajdonságaiként: az előítéletességet, a befolyásolhatóságot és a szélsőségeséget (ld. 3. táblázat). Az, hogy mindkét oldal előítéletesnek és szélsőségesnek tartja az ellentáborot, érdekes elemet visz a két csoport viszonyába: mind az MSZP, mind az Fidesz szavazói *előítéletesen észlelik előítéletesnek az ellenoldalt*. Ez a „kivetített előítéleteség”³ azt eredményezi, hogy mindkét oldal az előítéletes viszonyulása részeként (illetve ennek igazolásaként) az el-

³ A kifejezést nem a pszichoanalitikus értelmezési keretben használjuk.

lenoldalt látja előítéletesnek és fenyegetőnek. Ez a szembenálló politikai csoportokban lévő erős bizalmatlanságot mutatja: a paletta mindkét oldalán él egyfajta védekező távolságtartás a szélsőséges politikai ellenoldallal szemben. Ez az érzület a Fidesz-szavazók SZDSZ-szimpatizánsokról alkotott képében is kitapintható: az SZDSZ szavazóinak a Fidesz hívei szemében legkiugróbb tulajdonságai – a gazdagság mellett ($M=3,6$) – az intolerancia ($M=2,7$) és a szélsőségesebb beállítottság ($M=2,6$).

3. táblázat. Legkedvezőtlenebb tulajdonságok az outgroup észlelésében

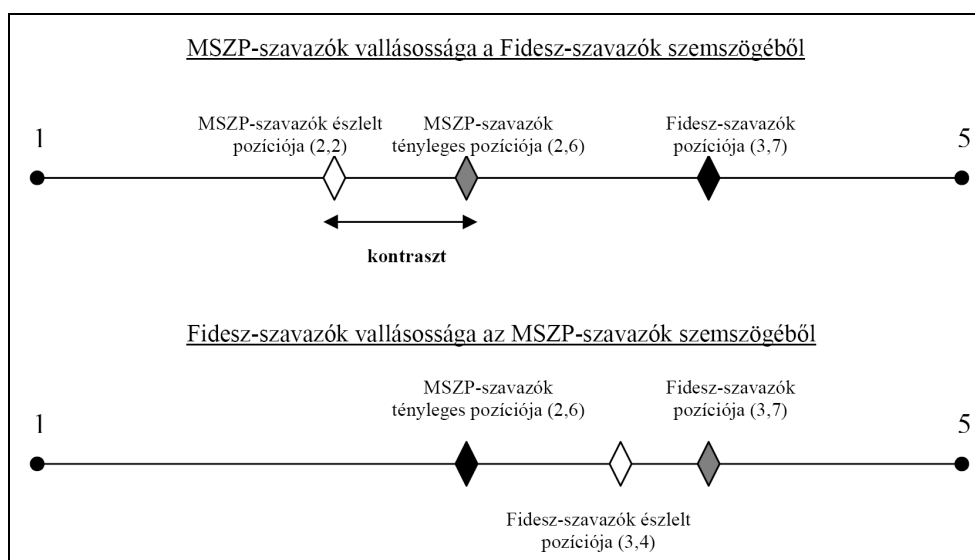
Fidesz-szavazók az MSZP-szavazókról	MSZP-szavazók a Fidesz-szavazókról
Előítéletes (2,2)	Szélsőséges (2,1)
Befolyásolható (2,5)	Előítéletes (2,2)
Szélsőséges (2,5)	Befolyásolható (2,6)

A másik oldalról alkotott kép mintázata abból a szempontból is érdekes, hogy a három legkedvezőtlenebb tulajdonság között ott található a befolyásolhatóság is, ami az előítéletelességgel és az intoleranciával összeolvasva még kevésbé hízalgő képet ad. Kissé sarkítva, az ellenfél szavazója pártja utasításait szolgálisan követő, fanatizálható „szavazógép”; egyfajta játékszer az ellenoldal politikusainak kezében.

Amennyiben azt is megvizsgáljuk, hogy mik az ellenoldalról alkotott sztereotípiák kedvezőbb értékelésű elemei (immár a nyolc tulajdonságot együttesen vizsgálva), további elméleti és szakirodalmi kapcsolódási pontokat találhatunk. Az, hogy az ellenfél szavazója a profil összértékeléséhez képest relatíve szorgalmasnak, és főleg gazdagnak tűnik – a szélsőséges és intoleráns jellemzőkkel összeolvasva – Fiske és munkatársai (2006) kevert sztereotípiatartalom-modelljének tipológiáját idézi fel. A kutatócsoport által felállított rendszer aszerint csoportosítja a sztereotípiákat, hogy az egyének mennyiben tulajdonítanak segítő vagy ártó szándékot (melegsívűséget) az észlelt csoportnak, és mennyiben teszi ezt a csoportot hatékony érdekérvényesítővé az észlelők szerint a birtokolt eszközök, erőforrások és képességek speciális kombinációja (kompetencia). Ebben a rendszerben az ellenoldalról kialakított politikai sztereotípiák egyértelműen az alacsonyabb melegsívűséggel és magasabb kompetenciával jellemezhető „irigy” típusba sorolhatóak. Ártani képes, rosszindulatú és bizonyos szempontból kivételezett helyzetben lévő csoportként pedig jellemzően éppen versengő csoportok észlelik egymást. Mindez visszautal egy a bevezetőben említett gondolatra: a szavazók szubjektív és érzelmi viszonyulásai szintjén maguk is részesei a pártok közötti versengésnek, és (csoport)percepcióikat tekintve a saját és másik oldal szavazóit is részben azonosítják és egységben kezelik az általuk támogatott politikai erővel.

Érdekes eredményt mutat a vallásosság észlelése az ellenoldal szavazói körében. A vallásosságot egyfajta attitűdpozícióként értelmezve megvizsgáltuk az asszimiláció-kontraszt hatás (Hovland–Sherif, 1961) érvényesülését a szembenálló csoportok

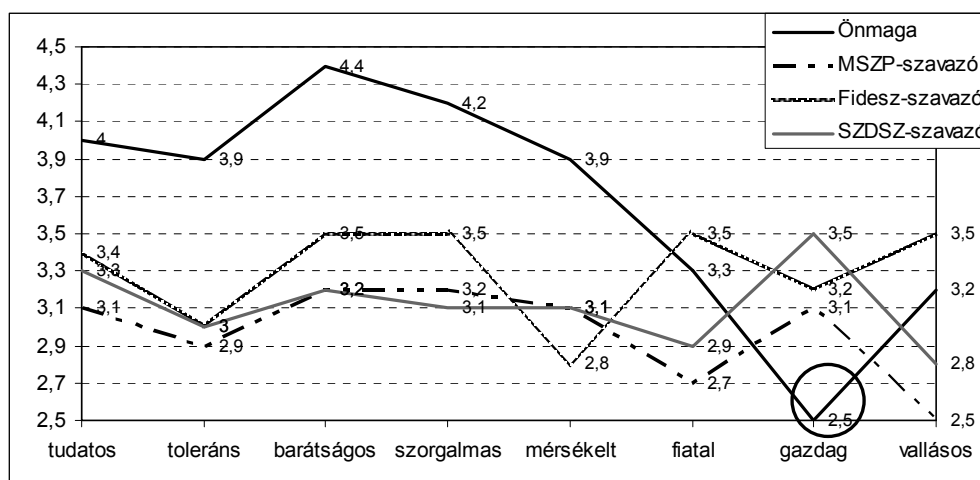
egymásra vonatkozó észlelésében. Azt az érdekes eredményt kaptuk, hogy a kontraszthatás a Fidesz-szimpatizánsok MSZP-hívek vallásosságáról alkotott értékelésében nem jelentkezik, fordítva azonban igen (ld. 6. ábra). Az elmélet egyik alapvetése, hogy az ellenkező véleményen lévőként észlelt személyek véleményét az egyén hajlamos a valóságoshoz képest távolítani, azaz különbözőbbnek látni saját attitűdjétől. Az inkább vallásos fideszesek – az elmélet jóslataival összhangban – „ateistábbnak” tartják az MSZP szavazóit ($M=2,2$), mint amilyenek az MSZP szavazói magukat tartják ($M=2,6$, a magasabb pontszám jelenti a magasabb vallásosságot). Az MSZP (jóval kevésbé vallásos) szavazói ugyanakkor a (vallásosabb) Fidesz-híveket érdekes módon nem vallásosabbnak, hanem éppen hogy kevésbé vallásosnak tartják (3,4), mint amilyenek a Fidesz szavazói magukat értékelik (3,7). A vallást viszonylag fontosnak tartó fideszes csoport tagjai tehát a vallást kevésbé magasra értékelő szocialista csoportot a valóságosnál is ateistábbnak értékelik, fordítva azonban ennek ellenkezője igaz. A kontraszt-hatás elmaradására az MSZP-szavazók esetében egy lehetséges (ugyanakkor az adatok alapján nem ellenőrizhető) magyarázat, hogy az MSZP szavazói a Fidesz szavazóit inkább „ál-szentnek”, mint ténylegesen erős vallásos meggyőződésűnek látják – tehát elvitatják tőlük az őszinte vallásos hitet.

6. ábra. Az outgroup vallásosságának észlelése a szembenálló politikai táborokban

A „SZOMSZÉD KERTJE”: SZOCIÁLIS IRIGYSÉG ÉS TÁRSADALMI KÖZÉRZET

Sztereotípiáinknak sokszor önmagukon túlmutató jelentősége van – abból a szempontból legalábbis, hogy nemcsak a konkrét csoportról alkotott kép, hanem az általános társadalmi viszonyok megítélése, az egyén „laikus társadalomelméleteinek” rendszere is kirajzolódik bennük. Erre jó példa a kutatásunkban vizsgált politikai sztereotípiák esete is. Amennyiben ugyanis összehasonlítjuk az egyes csoportok „gazdag-szegény” ellentétpáron történő elhelyezését a tulajdonságprofilokon, akkor figyelemreméltó, ugyanakkor a hazai társadalmi gondolkodásmódra messzemenően jellemző jelenségre lehetünk figyelmesek. Az egyének a saját csoportot látványosan és szignifikánsan kedvezőtlenebbül ítélték meg, mint bármelyik szavazótábor tipikus szavazóját (ld. 7. ábra). Általános tendenciának bizonyult továbbá, hogy a minta tagjai gazdagabbnak ítélték meg a politikai outgroupot, mint saját magukat és a politikai ingroupot. Ezzel egybevágó eredmény továbbá, hogy a gazdagság inkább negatív értéktartalommal bír a mintában. Az egyes csoportok „gazdag” jelző mentén való elhelyezése minden tulajdonságpár pozitív pólusával (pl. barátságos, szorgalmas, stb.) enyhe, negatív irányú ($R = -0,1$ és $-0,2$ közötti) együttjárást mutatott.

7. ábra. A gazdagság megítélése az egyes szavazói csoportokban (körrel jelölve a saját csoport észlelt gazdagsága)

Az eredmények azt mutatják, hogy a magyar társadalomban a többség szubjektíve kedvezőtlenül kerül ki az anyagi jólétre vonatkozó társas-társadalmi összehasonlításokból, a „szomszéd kertje zöldebb” tehát egyfajta általános élményként él a társadalomban. Kissé sarkítva úgy summázhatnánk az eredményt: Magyarországon mindenki szegényebbnek érzi magát másoknál. Ez az általános vélekedés annyiban

mindenképpen jellemzőnek tekinthető a magyar társadalomra, hogy a jelenség egyes aspektusai már korábbi vizsgálatokban is visszaköszöntek, például a vagyonos csoportok sztereotípiáiban (Hunyady, 2006); az egyes társadalmi csoportok vagyonosságának megítélésében (Hunyady, 2008), a piacgazdasággal és a versennyel kapcsolatos ellenérzésekben (Csepeli és mtsai, 2004), és a hazai versengés és az irigység szoros kapcsolatában (Fülöp, 2008). Ezen korábbi kutatások egyértelműen kimutatták a vagyonosság, a gazdasági siker, a verseny és a hatalom magyar közgondolkodásban tapasztalható ambivalens – pejoratív értékelését.

A külső csoportok észlelt nagyobb vagyonossága a saját társadalmi státusszal kapcsolatos állandó elégedetlenség, a permanens szubjektív relatív depriváció (ld. pl. Stouffer, 1949, Merton, 1968) forrása. Az a többség által osztott vélekedés, mely szerint az egyén saját anyagi lehetőségei szerényebbek az átlagnál – és mindez nem saját kedvezőtlen teljesítményének, hanem a társadalomban működő kontraszelektációs mechanizmusoknak köszönhető (hiszen az egyének többsége saját magát szorgalmasnak ítéli 4,2-es átlaggal) – egyúttal bizonyítékát nyújtja a társadalmi-gazdasági rendszer „igazságtalanságának” is, és széles körben igazolja a gazdagokkal, társadalmi elit csoportjaival és a sikerrel kapcsolatos előítéleteket. Ennek a jelenségnek a társadalomlélektani „hozama” igen kedvezőtlen: az a széleskörű hiedelem, mely szerint a gazdagság és a siker csak más személyek és csoportok kiváltsága lehet, és a gazdagok vagyonukat, a politikusok a hatalmukat érdemtelenül birtokolják, a magyar társadalomban tapasztalható rossz társadalmi közérzet (Hunyady, 2008) egyik meghatározó okaként azonosíthatjuk. Elméleti és empirikus vizsgálódásra érdemes kérdés, hogy ez a vélekedés és érzület a hazai társadalomban milyen módon jár együtt és függ össze a rendszerigazoló motívumok (Jost–Banaji, 1999) relatív gyengeségével, és ezzel összefüggésben a hierarchiaerősítő legitimizáló mítoszok (Sidanius–Pratto, 2005) – köztük a gazdasági konzervativizmus – alacsony támogatottságával.

A KÜLSŐ CSOPORT ÉRTÉKELESE ÖNMAGUNK ÉS A SAJÁT CSOPORT ÉRTÉKELESÉNEK TÜKRÉBEN

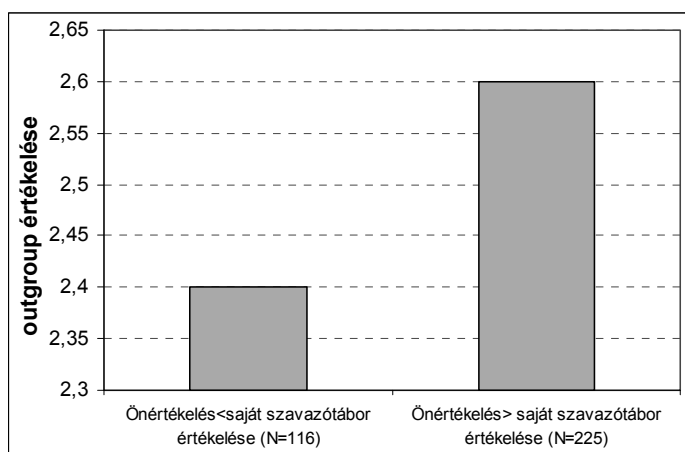
A vizsgálatban feltett kérdések a sztereotípiák vizsgálatán túl lehetőséget adtak egy, a szociális identitáselmélet klasszikus alapvetéseiből levezethető hipotézis ellenőrzésére is. A szociális identitáselmélet (Tajfel, 1980 és 1982; Turner, 1980) azt állítja, hogy az egyének önmagukról való kedvező értékelésük megteremtése vagy megtartása érdekében hajlanak arra, hogy előítéleteik segítségével lélektanilag felértékeljék a saját csoportot és leértékeljék a másik csoportot – hiszen önértékelésüket részben a számukra releváns csoportokból merítik. Ebből kifolyólag alacsonyabb önértékelés esetén (amennyiben számunkra releváns, és az önértékelés növelésére alkalmas csoportokról van szó) az egyének pszichológiai érdeke, hogy a saját csoport értékének felnagyítása és a másik csoport értékének megkérdőjele-

zése által – növeljék a saját csoport észlelt relatív vonzerejét, és erősebb elköteleződéssel forduljanak a csoport felé.

Mivel a vizsgálatban a politikai kérdések aktiválják az egyén politikai csoport-identitását, – elfogadva a szociális identitáselmélet premisszáit – feltételeztük, hogy a fent leírt jelenség megnyilvánul a saját szavazótábor, a másik szavazótábor és az egyén önmagára vonatkozó értékelésének relációjában is. Azt a hipotézist fogalmaztuk meg, hogy azok, akik önértékelése alacsonyabb saját csoportjuk értékelésénél ($\text{ÖÉ} < \text{IÉ}$: alacsony önértékelésű csoport, ahol az ingroup alkalmas lehet az önértékelés erősítésére) azok kedvezőtlenebbül ítélik meg a politikai outgroup-ot, mint akiknél az önértékelés meghaladja a saját csoport értékelését ($\text{ÖÉ} > \text{IÉ}$, magas önértékelésű csoport).

A hipotézis beigazolódott: kismértékű, de szignifikáns eltérés mutatkozott a magas ($M=2,6$) és az alacsony ($M=2,4$) önértékelésű csoport között az outgroup értékelésében ($t=1,99$, $df=399$, $p<0,05$). Ezzel egybevágó módon az önértékelés enyhe, de szignifikáns negatív korrelációt mutatott a politikai előítéletességgel, tehát a saját és a másik csoport értékelésbeli különbségével ($R=-0,17$, $p<0,01$).

Azok tehát, akik saját csoportjukat kedvezőbben értékelik, mint saját magukat (ők a minta összességében több mint egytizedét tették ki) hajlamosabbak előítéletesebben tekinteni a másik csoportra (ld. 8. ábra). A szembenálló politikai csoport leértékelésével az alacsonyabb önértékelésű egyének növelhetik a saját csoport relatív értékét – és ezzel a csoporthoz tartozás révén saját önbecsülésüket is. Ebből kiindulva óvatosan megfogalmazható a feltételezés is, hogy a politikai ellenoldal értékének – negatív kampányokon, és intenzív csoport-előítéletek súlykolásán keresztül – megkérdőjelezése leginkább azon választók körében található jó visszhangra és azok meggyőzésében lehet hatékony, akik alacsonyabb önbecsülésük miatt kiemelten érdekeltek abban, hogy saját csoportjukat vonzó és értékes közösségnek lássák.

8. ábra. Az outgroup értékelése az önértékelés és az ingroup-értékelés függvényében

ÖSSZEGZÉS ÉS ELMÉLETI MEGFONTOLÁSOK

A vizsgálati eredményeiből levonható legfontosabb következtetések:

1. A választók többségének (nagy pártok esetében a választók nyolctizede, az SZDSZ esetében kétharmada) nem okozott nehézséget, hogy az egyes pártok szavazójáról (sztereotip) ítéletet alkosson, elhelyezve azokat egyes személyiségtulajdonságok, illetve szocio-demográfiai változók mentén. Érdekes, hogy a megkérdezettek közül többen is képesek voltak erre, mint ahányan az országgyűlési és önkormányzati választások során egyáltalán szavazatukkal elkötelezték magukat valamely párt mellett.
2. Az egyes pártok szavazótáborairól alkotott sztereotípiák néhány jól azonosítható jellemzőben markánsan eltérnek egymástól.
3. A szembenálló politikai csoportok egymást rendkívül hasonlóan látják, és a tükröképszerűen szembeforduló előítéletekben a versengő csoportokra általában jellemző sztereotip mintázatok rajzolódnak ki.
4. A politikai sztereotípiákban az egyén teljes „laikus társadalomelmélete” ki-csapódhat, ahogy az vizsgálatunkban a külső csoportok vagyonságának saját csoporthoz viszonyított felértékelésében messzemenően tetten érhető.
5. A külső csoport értékelése személyiségbe és csoportidentitásba ágyazódik abban az értelemben, hogy nem független az önértékelés és a saját csoport értékelésének egyénenként eltérő viszonyától. Az Én értékelése és a politikai kategóriák (ingroup és outgroup) értékelése szervesen összekapcsolódik.

A sztereotípiák és előítéletek kutatásában egyre általánosabb az a felfogás, mely szerint ezek a kognitív-érzelmi struktúrák nem minden tekintetben társadalmilag kártékony pszichológiai képződmények – melyek ellen minden lehetséges egyéni és társadalmi eszközzel harcolni kell – hanem a megismerés és a csoporthoz tartozás természetes és szükségszerű velejárói, melyek nélkül nem lenne elképzelhető a más személyek, csoportok és a társadalom hétköznapi megismerése (Hunyady, 2001 és 2006). Ezt az álláspontot a leghatározottabban és legharsányabban talán a szociális identitáselmélet (Tajfel, 1980 és 1982; Turner, 1980), és ennek egyik szellemi örököseként azonosítható önkategorizációs elmélet (Oakes, Haslam, Turner, 1999) képviseli. Előbbi feltételezi, hogy a politikai auto- és heterosztereotípiák a politikai identitás alkotóelemei és építőkövei, illetve hogy a politikai csoportokról alkotott sztereotípiák és előítéletek csak egymáshoz viszonyítva értelmezhetők, ebből a szempontból rendszerszerűen szerveződnek: „egyetlen csoport sem él magában – valamennyi csoport más csoportok sorába kapcsolódva létezik a társadalomban. A társadalmi azonosságérzet pozitív vonatkozásainak (...) csak más csoporttal való összehasonlításban van értelme” (Tajfel, 1980, 34. 193.). Utóbbi pedig ehhez hozzáteszi azt is, hogy az egyén annak érdekében, hogy a társadalomban saját magát és más csoportokat is képes legyen elhelyezni, nemcsak a külső csoportokat, de a saját csoportot is társadalmi kategóriákba sorolja, ezáltal sztereotip és előítéletes módon észleli azokat. A csoportok kategorizációja, a társadalmi önmeghatározás

tartalma és ezekkel összefüggésben az egyes csoportokkal való azonosulás foka ugyanakkor a kontextustól függően jelentős eltérést és változékonyságot mutathat. Ezen elméleti megfontolásokat azzal a megállapítással egészíthetjük ki, miszerint a politikai csoportokra hatványozottan érvényes, hogy más csoportok vélt törekvéseivel, tulajdonságaival és tagjaival szemben határozzák meg a saját csoportot. A politikai közösségek tehát jelentős részben a negatív öndefinícióra épülnek.

Ha a politikai hovatartozást és kötődéseket a társas-társadalmi önazonosság irányából vizsgáljuk, akkor magát a „szavazótábort” – a hagyományos, közvélemény-kutatási paradigmával némileg szembehelyezkedve – sem értelmezhetjük absztrakt és statikus közvélemény-kutatási fogalomként. Megközelítésünk szerint ez sokkal inkább eleven, dinamikus és képlékeny identitáskategóriaként fogható fel, melyet a politikai tér szereplői (politikusok, média és véleményformálók, illetve a politikai közösségek tagjai) – korábbi csoportidentitásokat kiaknázva vagy új csoportidentitásokat alkotva – retorikai eszközökkel közösen formálnak és alakítanak ki.

A saját és a másik szavazótáborról alkotott, dinamikusan változó kép érzelmi telítettsége és „kidolgozottsága”, a kötődések ereje egy szavazótáboron meghatározhatja a párthoz való ragaszkodás erejét és tartósságát, a politikai kohéziót, és ezeken keresztül a párt politikai mobilizációs és szavazó-megtartó képességét. A politikai sztereotípiák és előítéletek tehát szorosan összefüggnek az adott politikai közösség erősségével, integrációs és kohéziós erejével. A politikai közösségekre jellemző *politikai kohézió* pedig nem vezethető le közvetlenül a tagokkal szembeni személyes vonzódásokból; sokkal inkább a csoporttagok által osztott vélekedések, attitűdök, sztereotípiák és viselkedések olyan közös készletére utal, mely közvetlenül a csoporttagságnak tulajdonítható, és a politikai egység érzésével tölti el a közösség tagjait (ld. még Huddy, 2003)

Amennyiben a politikai elkötelezettséget és preferenciákat nem individuális szinten, hanem az előítéletek és sztereotípiák, a csoporthoz tartozás és csoportidentitás összefüggésrendszerében vizsgáljuk, annak nemcsak elméleti, de módszertani szempontból is messzemenő következményei lehetnek. Az egyéneket körülölelő politikai közösségeket ugyanis nemcsak a politikai elit szereplőiről alkotott ítélet, hanem a saját választói-politikai közösséghez és a szembenálló politikai csoporthoz fűződő viszony, a politikai azonosulás és a politikai kohézió foka is jellemzi és meghatározza – így ezen szempontokat a kutatási kérdések összeállítása során is érdemes érvényre juttatni.

IRODALOM

- BRONFENBRENNER, U. (1961): The Mirror Image in Soviet-American Relations: A Social Psychologist's Report. *Journal of Social Issues*, 17, 45–56.
- CSEPELI, GY.; ÖRKÉNY, A.; SZÉKELYI, M.; BARNA, I. (2004): Bizalom és gyanakvás. Szociálpszichológiai akadályok a piacgazdasághoz vezető úton Kelet-Európában. *Szociológiai Szemle*, 2004/1, 3–35.

- FISKE, S. T.; CUDDY, A. C.; GLICK, P.; XU, J. (2006): A (gyakran kevert) sztereotípiatartalom modellje: a kompetencia az észlelt státusból, a melegszívűség pedig a versengésből ered. In: Hamilton, D. L.; Fiske, S. T.; Bargh, J. A.: *A társak és a társadalom megismerése*. Osiris, Budapest, 315–389.
- FÜLÖP, M. (2008): A magyarok viszonya a sikerhez, a hírnévhez. A „Hogyan lehetünk sikeresek? Előadás az I. Országos hírnévmenedzsment konferencián. Budapest, 2008. február 27–28. Interneten elérhető összefoglaló.
http://www.mfor.hu/cikkek/A_magyarok_irigyek_masok_sikerere.html
- HOVLAND, C. J.; SHERIF, M. (1961): *Social Judgment: Assimilation and Contrast Effects in Attitude and Attitude Change*. Yale University Press, New Haven, Conn.
- HUDDY, L. (2003): Group Identity and Political Cohesion. In: Sears, D. O.; Huddy, L.; Jervis, L. (eds.): *The Oxford Handbook of Political Psychology*. Oxford University Press, 511–558.
- HUNYADY, GY. (2000): Politikai sztereotípiák: pártok jellegzetességei a közgondolkodás tükrében. *Alkalmazott Pszichológia*, 2, 5–24.
- HUNYADY, GY. (2001): A sztereotípiakutatás funkcionális megközelítése. In: Hunyady, Gy.; Nguyen Luu, L. A. (szerk.): *Sztereotípiakutatás*. Osiris, Budapest, 484–491.
- HUNYADY, GY. (2002). Pártsztereotípiák változásai. *Alkalmazott Pszichológia*, 4, 5–20.
- HUNYADY, GY. (2006): *A Szociálpszichológia történeti olvasatai*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. (A kontraszelekció pszichológiája, 233–268. Mi lenne velünk sztereotípiák nélkül? 327–346.)
- HUNYADY, GY. (2007): Pártok és értékek viszonyának változó közmegítélése. *Magyarország politikai évkönyve, 2007*. DKMKA, Budapest, 1188–1206.
- HUNYADY, GY. (2008): *A társadalmi közérzet pszichológiája: Problématörténet és aktualitás*. MTA székfoglaló előadás, Budapest, 2008. március 6.
- JOST, J. T., BANAJI, M. (1999): A sztereotipizálás szerepe a rendszer igazolásában, a hamis tudat képződése. In: Hunyady, Gy.; Hamilton, D. L.; Nguyen Luu, L. A. (szerk.): *A csoportok percepciója*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 575–610.
- KREKÓ, P. (2007): A sztereotípiák és előítéletek szerepe a politikai gondolkodásban. *Alkalmazott Pszichológia*, 9, 71–104.
- MERTON, R. K. (1968): *Social Theory and Social Structure*. The Free Press, New York.
- OAKES, P. J.; HASLAM, S. A.; TURNER, J. C. (1999): Megismerés és a csoport: társas identitás és önkategorizáció. In: Hunyady Gy. Hamilton, D. L.; Nguyen Luu, L. A. (szerk.): *A csoportok percepciója*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 446–470.
- PATAKI, F. (2004): *Érzelem és identitás*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- SIDANIUS, J.; PRATTO, F. (2005): *A társadalmi dominancia*. Osiris, Budapest.
- SIMON, B.; KLANDERMANS, B. (2004): Politicized Collective Identity: A Social Psychological Analysis. *American Psychologist*, 56, 319–331.

- SMITH, E. R. (1999): Affective and Cognitive Implications of a Group Becoming a Part of the Self: New Models of Prejudice and of the Self-concept. In: Abrams, D.; Hogg, M. (eds.): *Social identity and social cognition*. Blackwell Publishers, Oxford. 183–196.
- STOUFFER, S.A. (1949): *Studies in Social Psychology in World War II: The American Soldier*. Princeton University Press.
- TAJFEL, H. (1980): Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás, társadalmi változás. In: Csepeli Gy. (szerk.): *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 25–69.
- TAJFEL, H. (1982): Instrumentality, Identity and Social Comparisons. In: Tajfel, H. (ed.): *Social Identity and Intergroup Relations*. Cambridge University Press. 483–506.
- TURNER, J. C. (1980): A társadalmi összehasonlítás és a társadalmi azonosságtudat: a csoportközi viselkedés távlatai. In: Pataki F. (szerk.): *Csoportlélektan*. Gondolat Kiadó, Budapest, 694–730.

STEREOTYPES AND PREJUDICES ON VOTERS OF DIFFERENT PARTIES IN THE HUNGARIAN PUBLIC THINKING

(SUMMARY)

Stereotypes and prejudices that the voters shape on the political ingroups and outgroups play a significant role in public thinking, forming of group identity, and, eventually, political decision-making. These stereotypes and prejudices can be regarded as components that reflect of the complete political belief-, attitude-and value system. We examined the stereotypes on the voters of three Hungarian parliamentary parties (Fidesz, MSZP, SZDSZ) in the Healthy Man, Healthy Morale survey project of the Psychological Institute (N=1000, national representative sample) both in the whole sample and the different political camps. According to the results, the stereotypes formed on Fidesz voters seemed to be the most characteristic, dominated by „citizen” attributes: determined, diligent, friendly, young and religious – while perceived to be the most radical at the same time. Participants rated voters of MSZP as the least tolerant and determined, and the oldest at the same time. SZDSZ voters had the only characteristic of wealth in the eye of the voters. When judging the voters of the opposite political side, we identified a so-called “projected prejudice”- effect: while ingroup-preference and devaluation of the outgroup was a typical phenomenon in every political camp, perceiving the outgroup as “prejudiced” and “radical” was also a general tendency. Participants whose self-esteem points were lower than the rating of the ingroup tended to devaluate the outgroup more.

KOGNITÍV PSZICHOLÓGIA

Futó Judit

Kónya Anikó

Közép-Európai Egyetem, Kognitív Fejlődéslélektani Kutatóközpont
1015 Budapest, Hattyú utca 14.

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Kognitív Pszichológia Tanszék
1064 Budapest, Izabella utca 46.
E-mail: konya.aniko@ppk.elte.hu

A GYERMEKKORI EMLÉKEK TERMÉSZETE: HALVÁNYODÁS ÉS KIEMELKEDÉS

A kora gyermekkori események emlékei életre szóló motivációt jelenthetnek, meghatározó hosszú távon attitűdöket formálhatnak, illetve kitüntetett jelentőségük van a kötődési minták alakulása szempontjából. Ennek megfelelően ezen emlékek újraértelmezése/átkeretezése/kognitív átszukturálása irányzattól függetlenül gyakran alkotja a pszichoterápiás folyamat részét. E kora gyermekkori emlékek természetéről azonban nagyon keveset tudunk. Ismert, hogy életünk legkorábbi éveiből kevés és töredezett vagy homályos emlékünknél van. Ez az gyermekkori amnézia jelensége. Keveset tudunk azonban arról, hogy azok a kora gyermekkori emlékeink, amelyek mégis tovább élnek, és még felnőtt korunkban is hozzáférhetőek, azok az emlékeink, amelyekkel verbális pszichoterápiákban dolgozunk, milyenek is valójában. Vizsgálatunkban a felnőtt ember kora gyermekkori emlékeinek fenomenális és tartalmi jellegzetességeit próbáltuk feltárni, a későbbi emlékekkel összehasonlítva. Vizsgálatunk félig strukturált önéletrajzi emlékezeti interjún alapszik. A személyek (N=52) 19–25 éves egyetemisták voltak, mindegyiküktől 8 egyedi színezetű emléket kértünk életük négy nagyobb korszakából. Eredményeink szerint az emlékek fokozatos halványodása az emlék korának növekedésével általános jelenség. Ezzel szemben korai érzelmi emlékeink rendkívül erőteljesen élnek tovább: élénkségük és perspektívájuk tekintetében nem különböznek legélénkebb friss emlékeinktől. A pszichoterápiákban a kiemelkedően élénk, valamint a halványabb, de érzelmi epizóddal rendelkező korai emlékek átkeretezése – az élénk emlékek erőteljes szelf, társas és viselkedés-irányító funkcióinak módosításán keresztül – fontos befolyással lehet a páciens pszichés-jólétére.

Kulcsszavak: önéletrajzi emlékezet – gyermekkori emlékek – érzelmi emlékek

AZ ÖNÉLETRAJZI EMLÉKEZET FUNKCIÓI ÉS JELENTŐSÉGE A PSZICHOTERÁPIÁS FOLYAMATBAN

A korai tapasztalatok emlékeinken, az emlékezés folyamatán keresztül kapcsolódnak jelenünkhöz. Tapasztalataink egyrészt implicit emlékezetünkön keresztül automatikusan befolyásolják reakcióinkat, másrészt életünk eseményeiről tudatosan felidézhető és verbálisan kifejezhető deklaratív emlékeket is őrzünk. Az egyes emberek élettörténete, emlékei a pszichoterápiák központi tárgyát képezik. A verbális pszichoterápiákban elsősorban *deklaratív* emlékekkel, ezen belül is leginkább a szelffel kapcsolatos információk emlékeivel (Brewer, 1988), az önéletrajzi emlékezet tartalmával dolgozunk.

Önéletrajzi emlékezetünk tartalmának erőteljes és szerteágazó hatása van személyiségünk és kapcsolataink alakulására, fontos viselkedés-irányító, szelffel kapcsolatos, és szociális/kommunikatív funkciót tölt be (Pillemer, 1998, 2003).

Önéletrajzi emlékeink viselkedés-irányító funkcióikat tekintve segítségünkre vannak egyrészt a jelen eseményeinek magyarázatában, másrészt a jövőbeli események előrejelzésében és a megfelelő tervezésben (Nelson, 2003). Az élénk egyedi

emlékek erőteljes hosszú távú motivációs erőként is hathatnak (Pillemer, 2001, 2003), valamint számos esemény értelmezési keretként szolgálhatnak, így fontos befolyással lehetnek aktuális viselkedésünkre. A önéletrajzi emlékezet kiemelkedő, szelffel kapcsolatos funkciója a szelf folytonossága (önmagunk időben koherens lényként való megtapasztalása), valamint a szelfről alkotott pozitív kép kialakítása és fenntartása (Wilson–Ross, 2003). Nelson (2003) szerint önéletrajzi emlékeink – másokkal való megoszthatóságuk révén – fontos szerepet töltenek be a társas kapcsolatok kialakításában, fenntartásában és szabályzásában. Szolgálhatják az intimitás szabályzását, a másik ember tanítását, empátia kiváltását stb.

A pszichoterápiás folyamatban a meghatározó, személyes emlékek újraértelmezése / kognitív átstrukturálása / átkeretezése – az emlékeknek a mindennapi életben betöltött funkcióin keresztül – hosszú távon változtathatja meg az adott esemény hatását, és kiemelt jelentősége van a gyógyulás és a pszichés-jóllét szempontjából.

Gyermekkori emlékek a pszichoterápiában; az önéletrajzi emlékezet kialakulása

Gyermekkori emlékeink speciális helyet foglalnak el a pszichoterápia folyamatában. Tudjuk, hogy felnőtt emberek arányaiban feltűnően kevés kora gyermekkori emlék felidézésére képesek. Ezen kevés gyermekkori emlék terápiás jelentősége azonban igen nagy lehet.

Önéletrajzi emlékezeti rendszerrel nem születésünktől kezdve rendelkezünk, kialakulása éveket vesz igénybe (lásd, Király, 2002). Az önéletrajzi emlékezet egyik jellegzetessége, hogy a felnőtt emberek visszaemlékezéseiben feltűnően kevés a 3-4 éves koruk előtti időből származó emlék. Azok az emlékek, melyeket mégis képesek vagyunk legkorábbi éveinkből felidézni általában töredezetek vagy elnagyoltak és homályosak (lásd, Pillemer, 2001; Kónya, 2004).

Az gyermekkori amnézia jelenségét, ezzel párhuzamosan az önéletrajzi emlékezet kialakulását számos különböző elmélet magyarázza. Általánosan elfogadott, hogy az önéletrajzi emlékezet kialakulásának kezdete szoros összefüggést mutat többek között a nyelvi és fogalmi fejlődéssel, a kognitív szelf kialakulásával, a jelen és a múlt eseményei közti oksági kapcsolat megértésével, a tudatelmélet megjelenésével és a múltból való beszélgetés narratív struktúrájának kibontakozásával (Nelson–Fivush, 2004). Az emlékezet fejlődésének társas konstruktív elméletei kiemelt jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy az önéletrajzi emlékezet kialakulása szociális kontextuson belül történik. Nelson és Fivush (2004) szerint a gyermekek a szüleikkel folytatott emlékező beszélgetések során sajátítják el a „narratívum” konvencionális elemeit, azt az egyezményes emlékezeti formát, aminek révén emlékeiket másokkal megoszthatják. Az emlékezet e sajátos narratív formájának elsajátítása a kb. 4 éves korra kialakuló önéletrajzi emlékezet előfeltétele. A korai szülő-gyermek interakciók minősége hosszú távú befolyással van az emlékezet és annak funkcióinak alakulására; egyes jellegzetességeinek hatása már óvodáskorban különbséget eredményez a gyermekek által felidézett információ mennyiségében (Leichtman et al., 2000).

A szülők által irányított emlékező beszélgetéseknek jelentős szerepe van a korábbiakban megtörtént események értelmezésében és értékelésében, valamint az érzelmi szocializációban. A közös visszaemlékezések folyamata továbbá nagymértékben hozzájárulhatnak a szülők és gyermekek közös történetének kialakításához és az összetartozás érzésének erősödéséhez (lásd pl. Fivush et al., 2003).

Az életesemények narratíváinak, mint a pszichoterápiás beavatkozás potenciális célpontjának elgondolását a kötődés területén végzett kutatások is alátámasztják. A *Felnőtt Kötődési Interjú* (Main et al., 1985) alapján a biztonságos/autonóm kötődési csoportba sorolt emberek a bizonytalanul kötődőkhöz hasonlóan pozitív és negatív korai életeseményekről egyaránt beszámoltak. A két csoport közti legfőbb különbség az események elbeszélésének módjában volt. Míg a biztonságosan kötődő személyek beszámolóik koherensek, jól szervezettek, összeszedettek voltak, addig a bizonytalanul kötődő csoportba tartozók inkonzisztens, töredezett és túláltalánosított beszámolókat alkottak. A biztonságosan kötődő személyek tehát életük negatív eseményeit sikeresen integrálták élettörténetükbe, ennek megfelelően a negatív események zavaró hatása kevésbé érvényesül.

Láttuk, hogy az önéletrajzi emlékezet önmaga is társas kontextuson belül fejlődik. Ez a korai társas kontextus nemcsak a későbbi emlékezeti teljesítményünkre van hatással. Ugyanezen kapcsolat keretei között alakul ki a gyermek érzelmi szelffogalma, valamint kötődésének belső munkamodellje is, amelyek – feltételezhető módon – a későbbiekben az események értelmezését is befolyásolják. Bár a korai tapasztalatok hatása – úgy tűnik – továbbgyűrűzik, az élet első néhány évéből származó emlékek jelentős részét elfelejtjük. Mi jellemzi azokat a gyermekkori emlékeket, amelyek nem merülnek el a feledés homályában, és hosszú távon, tudatos szinten is hatást gyakorolnak felnőtt életünk alakulására?

A korai emlékek jellegzetességei

A korai és késői emlékek egyik fontos különbsége, hogy korai emlékeinkből kevesebb információt vagyunk képesek előhívni, mint a későbbiekből. Sok eredmény utal arra is, hogy korai emlékeink gyakran érzelmi természetűek (Kihlstrom–Harackiewicz, 1982). Az érzelmek pozitív vagy negatív minőségét illetően azonban nincs egyetértés; az érzelem erőteljes jelenlétén kívül a korai emlékek jellegzetessége a perceptuális információ túlsúlya a fogalmival szemben, valamint hogy perspektívájuk gyakrabban rálátó, mint beleélő típusú (West–Bauer, 1999). A rálátó perspektíva a korai emlékek rekonstruált természetére utalhat. Az emlék perspektívája az emlék korán kívül összefügg az emlék egy fenomenális tulajdonságával, az érzelmmel is: a kevésbé emocionális emlékek perspektívája gyakrabban rálátó, mint beleélő típusú (Nigro–Neisser, 1983/1993).

A fentiekben láttuk, hogy a verbális pszichoterápiákban az önéletrajzi emlékezet szerepe kitüntetett, amennyiben – annak szelf, szociális és viselkedés-irányító funkciói miatt – emlékeink értelmezése a pszichoterápiás folyamat fontos eleme. Kérdés, hogy mi jellemzi azokat az emlékeket, amivel a terápiák során dolgozunk.

Láttuk, hogy az életünk legkorábbi éveiben, kb. 4 éves korunkig az önéletrajzi emlékezeti rendszer még kialakulatlan. Ezzel összefüggésben a legtöbb embernek a 3-4 éves korát megelőző időszakról igen kevés emléke van. A felnőtt ember visszaemlékezéseiben a gyermekkori emlékek száma az életkor (melyből az emlék származik) előrehaladtával fokozatosan nő. A korai és a későbbi emlékek minőségileg is különböznek egymástól, e különbség mibenléte azonban egyrészt viszonylag kevés vizsgálatnak képezte tárgyát, másrészt az eredmények többnyire ellentmondásosak. Vizsgálatunkban pontosítani szerettük volna a kora gyermekkori emlékekről való tudásunkat. Elsősorban az önéletrajzi emlékek fenomenális jegyeit vizsgáltuk, különös tekintettel a kora gyerekkori emlékek érzelmi természetére.

MÓDSZER

Kísérleti személyek

A vizsgálat 52 személlyel (27 nő, 25 férfi) készített interjún alapszik. A vizsgálati személyek (továbbiakban: v. sz.) 19–25 éves egyetemisták (legalább másodéves hallgatók) voltak. Az interjút önként jelentkezőkkel készítettük, a vizsgálatban résztvevők jutalmat nem kaptak.

A vizsgálat körülményei és menete

A v. sz-eknek a következő előzetes információt adtuk: elmondtuk, hogy emlékeikről fogjuk kérdezni őket, továbbá felvilágosítottuk őket arról, hogy a vizsgálat körülbelül 40-50 percet vesz majd igénybe és egy interjúból, valamint skálázó lapok kitöltéséből áll. A beszélgetés magnóra rögzítéséhez a személyek előzetes beleegyezését kértük. Az interjú felvételénél csak a vizsgálatvezető és a v. sz. volt jelen. A beszélgetéseket az egyetem egy üres szobájában folytattuk.

Instrukció

„Minden nagyobb korszakodból emlékeket fogok tőled kérdezni. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy hogyan áll össze az emlék, ezért kérlek, mondj el minden részletet, ami eszedbe jut. Az elbeszélés módjával ne törődj! Kezdhetjük?”

Kérdések

Az interjú kérdései az alábbiaknak megfelelően, rögzített sorrendben hangzottak el:

1. Most egy óvodáskori emlékedet meséld el!
2. Most áttérünk az általános iskolás korodra.

Meséld el, mire emlékszel az első általános iskolai napodból!

3. Most egy későbbi kisiskolás, alsós emlékedet meséld el!
4. Most áttérünk a középiskolás korodra.

Meséld el, mire emlékszel az első középiskolai napodból!

5. Most egy későbbi középiskolás emlékedet meséld el!

6. Most áttérünk az egyetemista korodra.

Meséld el, mire emlékszel az első egyetemi napodból!

7. Most egy későbbi egyetemi emlékedet meséld el!

8. Mi az első emléked az életedből?

Az emlékek skálázása

Az emlékezeti kérdések megválaszolása után a személyek minden egyes emléküket (a kérdések eredeti sorrendjének megfelelően) értékelték fenomenológiai minőségükben. Az erre szolgáló skálázó lap (lásd: 1. melléklet) kitöltése előtt felhívtuk a figyelmüket, hogy „*arra vagyunk kíváncsiak, hogy milyen mértékben élted újra az eredeti esemény során megtapasztalt élmény-minőségeket.*” Példával illusztráltuk az elmondottakat. A v. sz-eket arra kértük, hogy ítéljék meg emlékeiket az alábbi skálákon: élnkség, vizualitás, tériség, emocionalitás, gondolatiság, taktilitás, hallás, szaglás és ízlelés. Minden egyes skálára 1-től 5-ig terjedő pontszámot adhattak, ahol az 1-es azt jelenti, hogy az adott szempont egyáltalán nem, az 5-ös pedig azt, hogy az adott szempont teljes mértékben jellemző az emlékre. A v. sz-ek arra is emlékenként válaszoltak, hogy egy adott emlékből kívülről (1. sz. 3. sz. „látod magad az emlékből”) vagy belülről (1. sz. 1. sz. „nem látod magad az emlékből”) látják-e magukat.

Az emlékek osztályozása

A felidézett emlékeket azok egyedisége (egyedi / általános) és érzelmi epizóddal való rendelkezése alapján (rendelkezik érzelmi epizóddal / nem rendelkezik érzelmi epizóddal) osztályoztuk.

Az egyedi emlékek csoportjába az egyszeri eseményre vonatkozó, térben és időben jól elhelyezett emlékek kerültek, az általános emlékek csoportjába a hasonló, ismétlődő eseményeket soroltuk (Brewer, 1988 alapján).

Az érzelmi epizódot Oatley és Jenkins (2001) által adott értelemben használtuk. E szerzők megkülönböztették a tartósabb affektív állapotokat, a hangulatokat az érzelmi eseményektől: a hangulatok általában órákig, napokig, hetekig tartanak, néha alacsony intenzitással. Ezzel szemben az érzelmek idői kiterjedése korlátozottabb: néhány perc vagy néhány óra az időtartamuk. Az érzelmekkel szemben a hangulatoknak nincs kifejezett felfutása, lefutása és tárgya. A hangulati események emlékeit nevezzük más néven érzelmi epizóddal nem rendelkező emlékeknek, azok az emlékek pedig, melyekben – Oatley és Jenkins (2001) definíciója alapján – érzelmre utaló leírást találtunk az érzelmi epizóddal rendelkező emlékek csoportjába kerültek besorolásra.

Az emlékek egyediségére és az érzelmi epizód jelenlétére vonatkozóan a kódolók közötti egyezés magas volt (Cohen's kappa=0,89 és 0.92).

EREDMÉNYEK

Az adatok általános áttekintése

A v. sz-ek által felidézett emlékek, összességében véve, nagyrészt egyediek (specifikus emlékek aránya: 71%) és meglehetősen élénkek voltak: az emlékek 63,5%-a 4-es vagy 5-ös élelmségi pontszámot kapott. A fenomenális skálákkal mért érzéketi modalitások nagy része az emlékekben gyakran megjelent. Ez alól a szaglász és az ízlelés skálái képeztek kivételt. Ezek az érzéketi modalitások az emlékek 79,7%-ában és 86,5%-ában egyáltalán nem voltak jelen. Az emlék perspektívájával kapcsolatban azt láthatjuk, hogy az összes felidézett emlék körülbelül 2/3-a beleélő típusú. (Ez az arány egybevág Nigro–Neisser [1983/1993] eredményeivel).

Az emlék kora és élményszerűsége

Első elemzésünkben azt vizsgáltuk¹, hogy van-e különbség a korai (0–6 év) és a későbbi (6 éves kor feletti) emlékek élményszerűségében, azaz a fenomenális skálák intenzitásában. Eredményeink szerint a későbbi emlékek a legtöbb fenomenális skálán a korai emlékeknél magasabb pontszámot értek el, azaz a korai események emlékeinek fenomenális kiüresedését tapasztaltuk (1. táblázat).

Az emlékek korának és fenomenális intenzitásának részletesebb vizsgálatokor azt találtuk, hogy az emlékek fenomenális kiüresedése nem kifejezetten a legkorábbi emlékek jellemzője. Az emlékek halványodása – úgy tűnik – az idő előrehaladtával fokozatosan történik. Sok skálán jelentős különbséget tapasztalhatunk, például a középiskolás és az általános iskolás emlékek között (2. táblázat).

Az érzelem² kapcsolata az emlék élményszerűségével

Az érzelmi epizód jelenléte az emlékekben rendkívül erős összefüggést mutatott az emlékeknek a legtöbb fenomenális skálán elért pontszámával. Az érzelmi epizóddal rendelkező emlékek magasabb pontszámot értek el a fenomenális skálákon, köztük az érzelmi intenzitás skáláján is (3. táblázat). Ezenkívül minél nagyobb volt egy emlék érzelmi intenzitása, annál magasabb pontszámot ért el egyéb fenomenális skálákon is (4. táblázat).

Az emlék korának és az érzelmenek az összefüggése az emlékek perspektívájával

A korai emlékek között nagyobb arányban fordultak elő rálátó perspektívájú emlékek, mint a későbbi emlékekben (Wilcoxon-próba: $N=52$, $Z=-2,401$, $p<0,016$). Az

¹ A statisztikai elemzést SPSS 10.0-s programmal végeztük.

² Az emlékek érzelmi természetét tehát 2 szempont alapján ítéltük meg:

1. érzelmi intenzitás: a fenomenális skálák egyike (5 fokú skála)

2. érzelmi epizód jelenléte: Oatley és Jenkins (2001) alapján; dichotóm változó

emlékek perspektívája életkoronként változott: minél frissebb egy emlék, annál gyakrabban volt beleélő a perspektívája.

A kis érzelmi intenzitású emlékek között nagyobb arányban fordultak elő rálátó perspektívájú emlékek, mint az érzelmileg intenzív emlékekben (Wilcoxon-próba: $N=52$, $Z=-2,484$, $p<0,013$).

Az emlék korának és érzelmi természetének együttes összefüggése az emlék élményszerűségével

Mind az emlékek kora, mind azok érzelmi intenzitása egyértelmű összefüggést mutat az emlékek élményszerűségével. Általánosságban véve elmondhatjuk, hogy a későbbi emlékek magasabb pontszámot érnek el a fenomenális skálákon, mint a korai emlékek, valamint, hogy a nagy érzelmi intenzitású emlékek a többi fenomenális skálán is magasabb pontszámot érnek el, mint a kis érzelmi intenzitásúak. A vizsgált esetekben az emlék kora és érzelmi intenzitása között nem találtunk szignifikáns interakciót (5. táblázat).

Az emlék korának és érzelmi természetének együttes összefüggése az emlék perspektívájával

A későbbi emlékek perspektívája gyakrabban beleélő, mint rálátó típusú, bár ez az összefüggés a nagy érzelmi intenzitású emlékek esetén csak tendenciaszerűen érvényesül.

Az emlék érzelmi intenzitásának összefüggése az emlék perspektívájával is csupán a „későbbi” emlékek esetén mutatható ki: minél intenzívebb egy 6 éves kor utáni emlék érzelmileg, annál gyakrabban beleélő a perspektívája (6. táblázat).

A kor és az élményszerűség, valamint a kor és a perspektíva összefüggései az érzelmileg legintenzívebb emlékeknél

Az érzelmileg legintenzívebb (5-ös érzelmi intenzitású), hat éves kor előtről származó emlékek, a többi fenomenális skála tekintetében legalább olyan intenzívek, mint az érzelmileg legintenzívebb „későbbi” emlékeink. Abban az esetben, ha az érzelmileg legintenzívebb emlékeket vizsgáljuk az élénkség, a gondolatiság és a halás skáláján a korai és későbbi emlékek között tapasztalt különbség eltűnik. Úgy tűnik, hogy az emocionálisan kiugróan élénk korai emlékek a vizualitás és tériség skálákon magasabb pontszámot érnek el, mint az érzelmileg legintenzívebb későbbi emlékek (7. táblázat).

Az érzelmileg legintenzívebb emlékek esetén nem találunk különbséget a korai és későbbi emlékek perspektívájában ($Z=-0,750$, $p<0,453$).

Az emlék érzelmi jellemzőinek összefüggése az emlék korával

A korai emlékek gyakrabban rendelkeznek érzelmi epizóddal, mint a későbbi emlékek ($N=51$, $Z=2,085$, $p<0,037$). Összehasonlítottuk továbbá az érzelmi epizóddal rendelkező korai és későbbi emlékek érzelmi intenzitását. Míg az érzelmi epizóddal

nem rendelkező korai és későbbi emlékek érzelmi intenzitása között nem találunk különbséget ($N=29$, $t=-1,578$, $p<0,126$), addig az érzelmi epizóddal rendelkező korai emlékek érzelmi intenzitása elmarad a későbbi, érzelmi epizóddal rendelkező emlékektől ($N=32$, $t=-2,379$, $P<0,024$).

MEGBESZÉLÉS

Eredményeink alapján úgy tűnik, hogy fiatal felnőtteknél az emlékek fenomenális kiüresedése nem kifejezetten a legkorábbi, az önéletrajzi emlékezet kialakulását megelőző időszakból származó emlékek jellemzője: az emlékek halványodása az emlék korának növekedésével fokozatosan történik.

A kor emlékeinkre gyakorolt hatásának további jellemzője, hogy idővel az emlékek perspektívája is változik: minél távolabbi egy emlék, annál nagyobb valószínűséggel rálátó a perspektívája. Freud (1901/1994) a korai fedőemlékek jellemzőjeként írta le az egyes szám 3. személyű perspektívát. Valószínűsíthető, hogy az emlék kora és perspektívája között tapasztalt összefüggés az emlék rekonstrukciós természetén keresztül érvényesül.

A kor hatása az emlékekre nem általános érvényű. Úgy tűnik, hogy a korai évek bizonytalanul működő, kialakulatlan önéletrajzi emlékezeti rendszerének emlékeit az erős érzelmek hatása mintegy „tartósítja”. Vizsgálatunkból kiderül, hogy az érzelmi epizóddal rendelkező emlékek élénksége a visszaidézés időpontjában lényegesen meghaladja az érzelmi epizóddal nem rendelkező emlékeket, beleértve az emocionális intenzitást is.

Bár általában tekintve kevésbé élénkek a kisgyerekkori emlékek, figyelmet érdemel, hogy a korai, 6 éves kor előtti időszakból származó emlékek között nagyobb arányban fordulnak elő érzelmi epizóddal rendelkező emlékek. Az érzelmi epizód nagyobb arányú jelenléte a felnőttek korai emlékeiben arra utal, hogy erősen emocionális emlékeink jobb eséllyel „élik túl” az idő múlását. Jelen vizsgálatunkban nincsenek közvetlen adataink az eredeti esemény érzelmi intenzitásáról, arra csupán következtetni tudunk az érzelmi epizód jelenlétéből. LeDoux (1996) szerint az erősen emocionális események során az *amygdala* a deklaratív emlékezeti rendszer működésének modulációján keresztül az érzelmi események emlékeinek jobb megőrzését segíti elő. Az *amygdala* az önéletrajzi emlékezetért felelős területeknél jóval korábban válik éretté, így emlékezetmódosító hatása egész kicsi gyerekkortól érvényesülhet. A magas érzelmi intenzitású emlékek jellemzően beleélő perspektívája is a korai, érzelmi emlékeknek a frissebb emlékekkel való hasonlóságára utal.

Az érzelmileg legintenzívebb korai emlékek kis csoportja – úgy tűnik – nagymértékben ellenáll a kor hatásának. Ezeket az emlékeket még hosszú idővel az eredeti esemény után is érzelmileg rendkívül intenzívnek éljük meg, és az emlék fenomenális minősége és perspektívája sem különbözik az élénk, frissebb emlékektől.

Az emlékek tartalma mellett az önéletrajzi emlékek fenomenális jellegzetességei, valamint azok elbeszélésének módja is értékes információforrás lehet a pszichoterápiában. Az emlékek perceptuális és érzelmi élénksége az emlék tartalmától függetlenül az adott emlékeknek az élettörténetben elfoglalt kiemelkedő jelentőségét mutathatja. A fenomenálisan kevésbé élénk emlékeknél az érzelmi epizód jelenléte utalhat az eredeti esemény érzelmi jelentőségére. A korai érzelmi emlékeknek tartós pszichológiai jelentésük van, amennyiben élénken élnek tovább az ember emlékezetében, hatással vannak az emberek érzelmi igényeire és megküzdési stratégiáira, a későbbi választásokra, valamint az emlékekben szereplő pszichológiai tárgyakhoz kapcsolódó értékekre (Englander, 2007).

Eredményeink alapján az emlék perspektívájának, valamint az emlékek jellegzetesen általános elbeszélésének terápiás jelentőségével kapcsolatban is vonhatunk le következtetéseket. Láttuk, az idő múlásával párhuzamosan egyre több emlékünknél perspektívája harmadik személyű, valamint, hogy a frissebb, illetve érzelmileg élénk emlékeknél a beleélő perspektíva a gyakoribb. Az önéletrajzi emlékezet egyik kiemelkedő, szelffel kapcsolatos funkciója a szelfről való pozitív kép kialakítása és fenntartása. A múltbeli, szelffel kapcsolatos negatív élményeket, kudarcokat általában időben eltávolítjuk, míg a pozitív eseményeket, sikereket frissebbként éljük meg, ezen keresztül is növelve jelenlegi szelfünk értékét. Hasonló hatása van az emlékek perspektívájának. Korábbi negatív életeseményeink harmadik személyű szemlélete növeli jelen szelfünk és a korábbi esemény között érzékelt pszichés távolságot, így járul hozzá jelenbeli pszichés jóllétünk megővéséhez (Wilson–Ross, 2003). A terápiás folyamatban az emlékek perspektívájának összefüggését a pszichés távolyítással a perspektívának az érzelmi élénkséggel, illetve az emlék korával való általánosabb kapcsolatának ismeretében érdemes értékelni.

A jelentős érzelmi emlékek terápiás közegben történő felidézése több szinten is magában rejtje a korrekció lehetőségét. Egyrészt, az érzelmi esemény felidézése során többé-kevésbé újraéljük az eredeti eseményhez kapcsolódó érzelmeket (Buchanon, 2007; Damasio, 1996). A szociális kontextusban történő visszaemlékezés önmagában is csökkenti az eredeti eseményhez kapcsolódó negatív érzelmeket, így fontos érzelem-szabályozó funkciót tölt be (Pasupathi, 2003). Másrészt, az emlékek felidézése terápiás közegben hasonlít ahhoz a korai szülő-gyerek kontextushoz, amin belül a gyermekek önéletrajzi emlékezete szerveződik. Az emlékek felidézésének módja, a narratíva jellemzői a felnőtt kötődés jellemzőinek fontos mutatói (Main et al., 1985). Nem az emlékekben felidézésre kerülő pozitív, illetve negatív érzelmi tartalmak aránya, hanem az emlékek elbeszélésének módja a felnőtt kötődés megbízható mutatója. A pszichoterápiás folyamatban a negatív gyermekkori emlékek átdolgozása lehetőséget teremt a kötődési narratívák korrekciójára. A korrekció eredményeként koherens, autonóm kötődési reprezentációk alakulhatnak ki, amik a továbbiakban a személy aktuális kapcsolataira is meghatározó befolyással lehetnek (van Ijzendoorn, 1996).

Vizsgálatunkban együtt tekintettük az emlék tartalmi és élmény minőségeit. Eredményeink szerint az emlék érzelmi intenzitása és az érzelmi epizód jelenléte a hosszú távon is meghatározó funkciót betöltő emlékek indikátora lehet. Az érzelmi emlék újraélését az emlékek fenomenális élénksége kíséri. Ezen emlékek értelmezése, átkeretezése kiemelt jelentőségű a pszichoterápiás folyamatban.

IRODALOMJEGYZÉK

- BREWER, W. F. (1988): Memory for randomly sampled autobiographical events. In: Neisser, U., Winograd, E. (szerk.): *Remembering reconsidered: Ecological and traditional approaches of the study of memory*. Cambridge University Press, London. 21–91.
- BUCHANON, T. W. (2007): Retrieval of emotional memories. *Psychological Bulletin*, 133, 5, 761–779.
- DAMASIO, A. R. (1996): *Descartes tévedése: Érzelem, értelem és az emberi agy*. Aduprint, Budapest.
- ENGLANDER, M. (2007): Persistent psychological meaning of early emotional memories. (Report). *Journal of Phenomenological Psychology*, 38, 2, 181–217.
- FREUD, S. (1901/1994): *A mindennapi élet pszichopatológiája*. Cserépfalvi, Budapest.
- FIVUSH, R., BERLIN, L. J., MCDERMOTT SALES, J., MENNUTI-WASHBURN, J. (2003): Functions of parent-child reminiscing about emotionally negative events. *Memory*, 11, 2, 179–192.
- KIHLSTROM, J. F., HARACKIEWITZ, J. M. (1982): The earliest recollection: A new survey. *Journal of Personality*, 50, 134–148.
- KIRÁLY, I. (2002): *Kisgyermekes eseményemlékezetének fejlődése: Utánzás és emlékezet*. Gondolat Kiadói Kör, Budapest.
- KÓNYA, A. (2004): Infantilis amnézia. Felnőttek gyermekkori emlékeinek eredete. In: Győri, M. (szerk.): *Az emberi megismerés kibontakozása*. Gondolat Kiadói Kör, Budapest. 172–190.
- LEDoux, J. (1996): *The emotional brain: The mysterious underpinning of emotional life*. Simon and Schuster, New York.
- LEICHTMAN, M. D., PILLEMER, D., WANG, QI, KOREISHI, A., HAN, J. J. (2000): When baby Maisy came to school. Mothers' interview styles and preschoolers' event memories. *Cognitive Development*, 15, 99–114.
- MAIN, M., KAPLAN, N., CASSIDY, J. (1985): Security in infancy, childhood and adulthood: A move to the level of representation. *Monograph for the Society of Research in Child Development*, 50, 1–2, 209.
- NELSON, K. (2003): The psychological and social origins of autobiographical memory. *Psychological Science*, 4, 1, 7–14.
- NELSON, K., FIVUSH, R. (2004): The emergence of autobiographical memory: A social cultural developmental theory. *Psychological Review*, 111, 2, 486–511.

- NIGRO, G., NEISSER, U. (1983/1993): A személyes emlékek nézőpontja. In: Kónya, A. szerk. (1983/1993): *Az emlékezés ökológiai megközelítése*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 483–503.
- OATLEY, K., JENKINS, J. M. (2001): *Érzelmek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- PASUPATHI, M. (2003): Emotion regulation during social remembering: Differences between emotions elicited during an event and emotions elicited when talking about it. *Memory*, 11, 151–163.
- PILLEMER, D. B. (1998): *Momentous events, vivid memories*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- PILLEMER, D. B. (2001): Momentous events and life story. *Review of General Psychology*, 5, 2, 123–134.
- PILLEMER, D.B. (2003): Directive functions or autobiographical memory: The guiding power of the specific episode. *Memory*, 11, 2, 193–202.
- VAN IJENDOORN, M. H. (1995): Adult attachment representations, parental responsiveness, and infant attachment: A meta-analysis on the predictive validity of the Adult Attachment Interview. *Psychological Bulletin*, 111, 387–403.
- WEST, T. A., BAUER, P. J. (1999): Assumptions of infantile amnesia: Are there differences between early and later memories? *Memory*, 7, 3, 257–278.
- WILSON, A. E., ROSS, M. (2003): The identity function of autobiographical memory: Time is on our side. *Memory*, 11, 2, 137–149.

CHILDHOOD MEMORIES IN PSYCHOTHERAPY: FADING AND EMERGING

(SUMMARY)

Memories of early childhood events can provide the base for long term motivations and attitudes and can have a strong effect on later attachment relationships. The reinterpretation/reframing/cognitive restructuring of these memories is often an important aspect of psychotherapy. Childhood amnesia, the paucity of memories of particular events that occurred before the first 3–4 years of life is a well-known phenomenon. However, little is known about those early childhood memories that persist into adulthood, the memories we work with in verbal psychotherapies. In our study, we tried to explore the phenomenal and narrative characteristics of adult's early childhood memories as compared to more recent memories. The study was based on a semi-structured autobiographical memory interview. Subjects (N=52) were 19–25 year old university students. All of them were asked to recollect eight memories from four different periods of their lives. Our findings indicate that, compared to more recent memories, the phenomenal faintness of early memories is an observable event. The emotionally most intense early childhood memories have the same phenomenal characteristics and perspective as recent vivid memories. Based on our results, the reinterpretation / reframing of particularly vivid early memories or early memories with an emotional episode could – through the modification of their self, social and directive functions – have an important effect on the well-being of patients.

Key words: autobiographical memory – childhood memories – emotional memories

1. MELLÉKLET

SKÁLÁZÓ LAP

Kérlek, ítéld meg az imént felidézett emlékedet az alábbi szempontok (élénkség, vizualitás, tériség stb.) alapján! Minden egyes szempontra 5 számjegy közül az egyiket adhatod. A választ karikázd be!

Az 1-es azt jelenti, hogy az adott szempont egyáltalán nem jellemző az emlékedre.

A 2-es azt jelenti, hogy az adott szempont kicsit jellemző az emlékedre.

A 3-as azt jelenti, hogy az adott szempont közepesen jellemző az emlékedre.

A 4-es azt jelenti, hogy az adott szempont nagyon jellemző az emlékedre.

Az 5-ös azt jelenti, hogy az adott szempont teljes mértékben jellemző az emlékedre.

A többi kérdést értelemszerűen, a válasz bekarikázásával vagy a kipontozott rész kitöltésével válaszold meg.

KÉRDÉSEK

Kívülről vagy belülről látod magad?

Kívülről / Belülről

	egyáltalán nem	kicsit	közepesen	nagyon	teljes mértékben
Élénkség	1	2	3	4	5
Vizualitás	1	2	3	4	5
Tériség	1	2	3	4	5
Emocionalitás	1	2	3	4	5
Gondolatiság	1	2	3	4	5
Taktilitás	1	2	3	4	5
Hallás	1	2	3	4	5
Szaglás	1	2	3	4	5
Ízlelés	1	2	3	4	5

Mikori az emlék?

Szoktad-e mesélni?

Igen / Nem

2. MELLÉKLET³

1. táblázat. A korai (0–6 év) és a későbbi (6 éves kor feletti) emlékek különbségei a fenomenális skálán (N=52)

Élénkség	$t=-5,323, p<0,000$
Vizualitás	$Z=-2,590, p<0,010$
Tériség	$t=-3,812, p<0,000$
Emocionalitás	$t=-3,659, p<0,001$
Gondolatiság	$t=-6,510, p<0,000$
Taktilitás	$Z=-0,053, p<0,958$
Hallás	$t=-4,019, p<0,000$
Szaglás	$Z=-1,265, p<0,206$
Ízlelés	$Z=-0,616, p<0,538$

A későbbi emlékek magasabb pontszámot érnek el a fenomenális skálák többségén.

2. táblázat. Az emlékek fenomenális kiüresedése életkoronként (N=52)

<i>Első emlékek < óvodás emlékek</i>	<i>Korai emlékek < Ált. Iskolás emlékek</i>	<i>Általános iskolás emlékek < középiskolás emlékek</i>	<i>Középiskolás emlékek < egyetemi emlékek</i>
gondolatiság $t=2,831, p<0,005$ taktilitás $t=2,140, p<0,032$	gondolatiság $t=2,642, p<0,011$	élénkség $Z=-4,784, p<0,000$ vizualitás $Z=-3,051, P<0,002$ tériség $Z=-3,748, P<0,000$ emocionalitás $Z=-3,918, P<0,000$ gondolatiság $t=-5,076, p<0,000$ hallás $t=-2,912, p<0,005$ szaglás $Z=-3,073, p<0,002$ ízlelés $Z=-2,508, P<0,012$	Tériség $Z=-2,283, p<0,022$

3. táblázat. Az érzelmi epizód összefüggése az emlék fenomenális intenzitásával (N=52)

Élénkség	$t=3,815, p=0,000$
Vizualitás	$t=3,815, p=0,000$
Tériség	$t=2,162, p=0,036$
Emocionalitás	$t=5,503, p=0,000$
Gondolatiság	$t=4,013, p=0,000$
Taktilitás	$Z=-2,317, p=0,028$
Hallás	$t=3,206, p=0,002$
Szaglás	$Z=-0,956, p=0,578$
Ízlelés	$Z=-0,634, p=0,743$

Az érzelmi epizóddal rendelkező emlékek magasabb pontszámot érnek el a fenomenális skálák többségén.

³ A változók eloszlásának függvényében alkalmaztunk (normális eloszlás esetén) paraméteres, illetve (nem normális eloszlás esetén) nem-paraméteres eljárásokat. A változók eloszlásának normalitását Kolmogorov-próbával ellenőriztük.

4. táblázat. Az emlék érzelmi intenzitásának összefüggései a többi fenomenális skálán elért pontszámmal (N=52)

Élénkség	$t=-6,386, p<0,000$
Vizualitás	$t=-2,899, p=0,006$
Tériség	$t=-4,058, p=0,000$
Gondolatiság	$t=-6,798, p=0,000$
Taktilitás	$t=-2,420, p=0,020$
Hallás	$t=-3,765, p=0,000$
Szaglás	$Z=-0,667, p=0,679$
Ízlelés	$Z=-0,434, p=0,542$

Az érzelmileg intenzív emlékek magasabb pontszámot érnek el a fenomenális skálák többségén.

5. táblázat. A kor és az érzelmi intenzitás együttes összefüggése a fenomenális skálákkal⁴

Függő változó	Emlék korának főhatása	Érzelem főhatása	Érzelem X kor interakció
Élénkség	$F = 25,059, p<0,000$	$F=20,388, p<0,000$	$F=0,536, p<0,474$
Vizualitás	$F = 0,456, p<0,508$	$F=0,507, p<0,486$	$F=0,113, p<0,741$
Tériség	$F = 7,337, p<0,015$	$F=3,326, p<0,096$	$F=0,016, p<0,900$
Gondolatiság	$F = 15,417, p<0,001$	$F=8,532, p<0,010$	$F=1,247, p<0,281$
Hallás	$F = 14,348, p<0,001$	$F=4,190, p<0,056$	$F=1,688, p<0,211$

	korai és későbbi emlékek összehasonlítása
Taktilitás, KÉ	$N=39, Z=-0,062, p<0,951$
Taktilitás, NÉ	$N=30, Z=-0,486, p<0,627$
Szaglás, KÉ	$N=39, Z=-0,890, p<0,374$
Szaglás, NÉ	$N=30, Z=-0,910, p<0,363$
Ízlelés, KÉ	$N=39, Z=-0,051, p<0,959$
Ízlelés, NÉ	$N=30, Z=-0,204, p<0,838$

	kicsi és nagy érzelmi intenzitású emlékek összehasonlítása
Taktilitás, korai	$N=19, Z=-0,679, p<0,497$
Taktilitás, késői	$N=19, Z=-2,181, p<0,029$
Szaglás, korai	$N=19, Z=-1,298, p<0,197$
Szaglás, késői	$N=18, Z=-1,761, p<0,078$
Ízlelés, korai	$N=19, Z=-0,447, p<0,655$
Ízlelés, késői	$N=45, Z=-1,472, p<0,141$

A frissebb emlékek és az érzelmi emlékek általában fenomenálisan intenzívebbek. Az emlék kora és az emlék érzelmi intenzitása között a vizsgált esetekben nem találtunk interakciót.

⁴ Normális eloszlású változók esetén 2×2-es ANOVA-t végeztünk. A nem-normális eloszlású változók esetén külön hasonlítottuk össze a korai és késői emlékek összefüggését a kicsi (KÉ) vagy nagy (NÉ) érzelmi intenzitású emlékek fenomenális intenzitásával.

6. táblázat. Az emlék korának és érzelmi természetének együttes összefüggése az emlék perspektívájával

Perspektíva, korai., kis vs, nagy érz.int.	N=52, Z=1,756, p<0,152
Perspektíva, késői., kis vs, nagy érz.int.	N=52, Z=-2,421, p<0,015
Perspektíva, kis érz.int., korai – késői	N=39, Z=-2,102, p<0,036
Perspektíva, nagy érz.int., korai – késői	N=39, Z=-1,840, p<0,066

A későbbi emlékek esetén a magasabb érzelmi intenzitású emlékek perspektívája gyakrabban beleélő természetű. Ugyanez az összefüggés a korai emlékek esetén nem mutatható ki.

Az emlékek korának összefüggése az emlék perspektívájával (frissebb emlék inkább beleélő) a kis érzelmi intenzitású emlékek csoportjában szignifikáns.

7. táblázat. A kor és a fenomenális skálák összefüggései az érzelmileg legintenzívebb (5-ös érzelmi intenzitású) emlékeknél

Élénkség, korai – későbbi	N=11, t=2,040, p<0,081
Vizualitás, korai – későbbi	N=11, t=-2,880, p<0,024
Tériség, korai – későbbi	N=11, t=-2,692, p<0,031
Gondolatiság, korai – későbbi	N=11, t=0,251, p<0,809
Hallás, korai – későbbi	N=11, t=0,490, p<0,639

Az érzelmileg legintenzívebb korai emlékek magasabb pontszámot érnek el a vizualitás és a tériség skáláin, mint az érzelmileg legintenzívebb későbbi emlékek. A többi skála tekintetében az emlékek két osztálya között nincs szignifikáns különbség.

TANÁCSADÁS ÉS TERÁPIA

Járó Katalin

MTA Pszichológiai Kutatóintézet
1132 Budapest, Victor Hugo u. 18–22.
E-mail: jaro@mtapi.hu

KONFLIKTUSTRÉNING ÉS SZERZŐDÉS (1. RÉSZ)

NAGYÍTÓ ALATT A SZAKÉRTŐI FELELŐSSÉG

Az itt következő dolgozat egy hosszabb tanulmány első fele, melyben egy gyakorló pszichológus avatja be az olvasót pedagógus csoportokkal végzett tréneri munkájának folyamatába, az eredményekkel és buktatókkal együtt. A tanulmány arra irányul, hogy tranzakcióanalitikus (TA) fogalmi keretben vizsgálja meg a munkahelyi konfliktusok rendezése céljával szervezett tréningek eredményességének feltételeit. S elsődlegesen a megrendelő és a szakértő, valamint a szakértő és az egy munkahelyen dolgozókból szervezett tréningcsoport között létrejövő szerződések fontosságára irányítja a figyelmet, valamint e megállapodások pszichológiai szintjére, amelynek funkciója a résztvevők érzelmi biztonságának megteremtése, autonómiájának felszabadítása. A két dolgozatban tárgyalt tréningprogramok egy-egy óvodai testületben zajlottak. Az első tréning során elkövetett hibák szakmai elemzése a tárgya a jelen munkának. Beavatva az olvasót a tranzakcióanalitikus szemléletmód alapjaiba, az esetelemzés bemutatja, milyen játszmák és passzív ellenállási formák léphetnek fel, ha egy szerződést a megbízó és a szakértő hiányosan köt meg, ha különböző illúzióik megakadályozzák, hogy nyíltan beszéljenek a munkahely valódi problémáiról. Korrekten törökszik tisztázni a felek felelősségét. A következő rész azt mutatja be, hogyan sikerült megfelelő tájékozódással és a konkrét helyzetekhez alkalmazkodó szerződések egész sorával hasonló helyzetben hasznosítani az elemzés tanulságait és sikerre vinni a konfliktusrendező tréninget.

BEVEZETÉS: A SZERZŐDÉS FUNKCIÓJA

„A jövő az együttműködő embereké, de az *együttműködés művészetét* meg kell tanulni. A kölcsönös megértésért és bizalomért meg kell dolgozni.” – a szervezetek napjainkban zajló mélybeli változásainak egyik irányát, a 21. században jellemzővé váló vezetés egyik meghatározó trendjét jellemzik így a szerzők könyvüknek *A vezetés, a HR és a szervezet jövője* című zárófejezetében (Klein Balázs–Klein Sándor, 2006, 876.). Ma már közhely, hogy a szervezetek tanulását támogató, a változásokat, a problémákat, a konfliktusok kezelését elősegítő szervezetfejlesztő szakemberek és a munkájukat megrendelő cégek vezetői, illetve a tréningben részt vevő dolgozói közötti eredményes együttműködés, a hatékonyság egyik legfontosabb feltétele a *jó megállapodás*. Az üzleti életben evidencia, hogy akkor jó egy szerződés, ha biztosítani tudja mind a két felet, hogy a tranzakció végén igényeik egy figyelemreméltó része kielégül, érdekeik bizonyos engedményekkel, kompromisszumokkal reali zálódnak, eredeti tervük zömmel megvalósul. Ott a két fél egyenrangúsága kiindulópont.

Az emberi befolyásolás olyan területein, mint a tanácsadás, a nevelés, az oktatás, tréning, a gyógyítás stb. viszont a hagyomány a szakértő tekintélyéből, több tudásából indul ki, melynek egy részét megosztja az adott területen kevésbé felkészült partnerével. Ezért nehezen hódít tért a gondolat, hogy az eredmény mégis

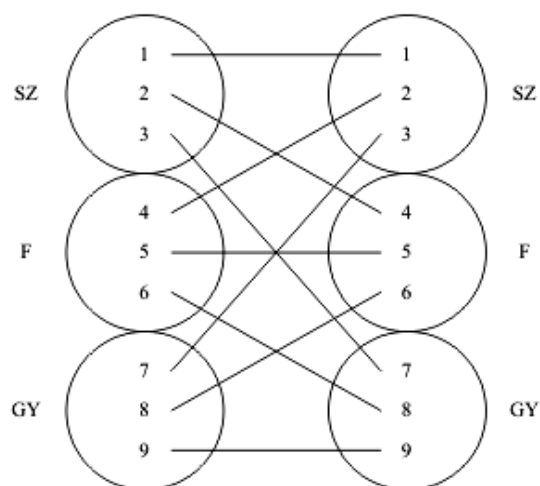
mind a két fél felelőssége, nem kizárólag az oktatást végző képzőé, tréneré. Nemcsak a megrendelővel, hanem magával a csoporttal is mindig újra meg újra a lehető legkonkrétabban tisztázni kell, mi a cél, honnan hová tartunk, ki mit vár, mit vállal, mit fektet be, mit kap cserébe, milyen külső és belső akadályokat kell elhárítani. Érdemes számolni vele, hogy az adott esetben melyek az eredmény, a siker reális kritériumai, mikor lehetnek a felek joggal elégedettek, illetve mi számít kudarcnak, amit idejekorán el kell kerülni. A gyakorlatban a tréning-szerződés megkötését sokan úgy képzlik, hogy a foglalkozások első lépéseként egy gyors aktusban a tréner elővezeti a követelményeket, a résztvevők bólogatnak, majd elkezdődik az érdemi munka. Ha több hatékonyságot várunk a tréningtől, mint amilyen a hagyományos iskolai képzésé, akkor ezt a szerződési gyakorlatot érdemes újragondolnunk.

A tranzakcióanalízis (TA)¹ öndefiníciója szerint, *a szociális befolyásolásnak* olyan iskolája, amelynek egyik fontos megkülönböztető jegye *a szerződés, a változás, a problémák megoldása érdekében*. Az utóbbinak feltétele az előbbi, azaz fejlődés, az emberi kapcsolatokat érintő problémák hatékony kezelése, tanulás ezen a téren csak rendezett érzelmi feltételek között valósítható meg. A rendezettség megteremtése a *szerződés funkciója*. Ez köztudott minden ilyen tevékenységet végző szakember számára, függetlenül attól, hogy éppen melyik pszichológiai megközelítést képviseli. Tehát joggal merül fel, mi különbözteti meg a TA felfogását, mivel gazdagítja éppen ez az irányzat a szerződésekre vonatkozó széles körben elterjedt ismereteket.

A TA A SZERZŐDÉSEKRŐL – A REJTETT PSZICHOLÓGIAI TÉNYEZŐK JELENTŐSÉGE

A TA megkülönböztető jegye, hogy az emberi kapcsolatokat, együttműködést a felek *énállapotai* – Szülői, Felnőtt, Gyermeki – közötti üzenetváltások, ún. tranzakciók szemszögéből vizsgálja. (L. 1. ábra) Azt az állítást fogalmazza meg, hogy az eredmény, a sikeres együttműködés akkor biztosítható, ha a feleknek mind a három énállapota részt vesz a megállapodás létrehozásában. Azaz érvényesülnek a Szülőiben reprezentálódó a szerződés tárgyát illető törvények és normák, cél és értéktételezések éppen úgy, mint a Gyermeki vágyak, igények az örömré, megelégedésre, s mindez a széles körben tájékozódó, egyeztető és döntéshozó józan ész Felnőtt kontrollja alatt, és aktív tettei révén zajlik le. (Stewart-Joines, 1994, TA-fogalmi szótár, 2005)

¹ TA – tranzakcióanalízis az Eric Berne által az USA-ban a múlt század második felében elindított pszichológiai irányzat, amely az *énállapotok* fogalmára építve magába foglal egy – széles körben jól érthető terminológiát alkalmazó – személyiség felfogást, kommunikációs elméletet, fejlődés- és patológiaértelmezést. Eredetileg a lelki problémák gyógyításának céljaira jött létre, de közérthetősége folytán mára széles körben alkalmazzák a nevelés, a tanácsadás, a szervezetfejlesztés területén. Hazánkban az ezredforduló környékén vált hozzáférhetővé. (Stewart-Joines, 1994, Járó-Juhász, 1999)

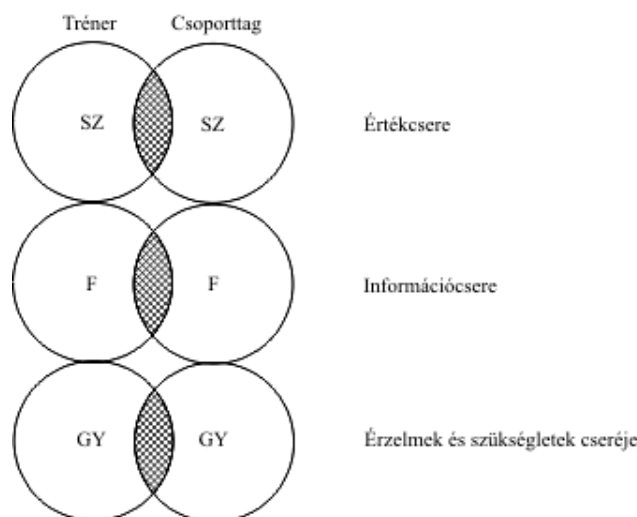

SZ – Szülői énállapot, F – Felnőtt énállapot, Gy – Gyermeki énállapot
a vektorok a kommunikáció tranzakciós alapegységei, s az üzenetváltás
lehetséges irányait mutatják

1. ábra. Szerződéskötés a két fél között lehetséges tranzakciók modelljében

Mindez azt sugallja, a sikeres tréninghez nem elégséges, ha a szerződés pusztán értelmes, a világos célokat, a tárgyi feltételeket, az idői kereteket, a szakértő tudását feltételező, s munkája ellenértékét rögzítő megállapodás a két fél között (az ábrán az 5-5 számú tranzakció), ahogy általában gondolnánk. A célok és feltételek mellett oktatási helyzetben lehetőség szerint tisztázandók a rejtettebb értékek, elvárások (1-1) és igények (9-9) is, mi az, ami belőlük teljesíthető és mi nem. Ugyanis az emberi kapcsolatok világában a kimondatlanul és kielégítetlenül maradó homályos elvárások, hamis illúziók, evidensnek vélt, de tisztázatlan értéktételezések (3-7, 7-3), az együttműködést megmérgező félreértések, majd passzív ellenállás és rejtett indulatok által gerjesztett romboló játszmák forrásaivá válnak. Az emberi kommunikációban Eric Berne tanítása szerint a végső kimenet, a bekövetkező viselkedés szempontjából a *rejtett történéseké, kimondatlanul maradó üzeneteké* a meghatározó szerep (Berne, 1984, TA-fogalmi szótár, 2005).² Ha valaki éhes, fáradt, unja a témát, tart a főnökétől vagy a társaitól, kínos emlékeket ébreszt benne a tréner stílusa, akkor bármennyire igyekszik is, aligha tud tanulni, új ismeretet befogadni, figyelmét elterelik kielégítetlen és szemérmesen, jól nevelten elhallgatott, gyakran számára nem is tudatosuló szükségletei. Az erre nem figyelő, hiányosan megkötött szerződések megghiúsíthatják a tréning eredeti fejlesztő célkitűzésének megvalósulását. (L. a 2. ábrán GY-GY)

² Berne munkásságában a rejtett tudattalan közlések meghatározó szerepére vonatkozó – mások által is leírt – összefüggés a kommunikáció 3. törvényeként kapott megfogalmazást. (Berne, 1984, TA-fogalmi szótár, 2005)

2. ábra. A tréning-szerződés TA-modellje

Értékcseré: A felek kicserélik a csoport együttműködése, adott feladat elvégzése, probléma megoldása során követni kívánt értékeiket, elképzeléseiket, normákat, szabályokat teremtenek a helyzet kontrollálása, a védettség érdekében. (A Szülői én-állapot részleges összeolvadása.) Pl. legyünk képesek úgy vitatkozni szakmai nézetkülönbségekről, hogy ne bántsuk meg egymást, de a véleményeket nyíltan megfogalmazzuk.

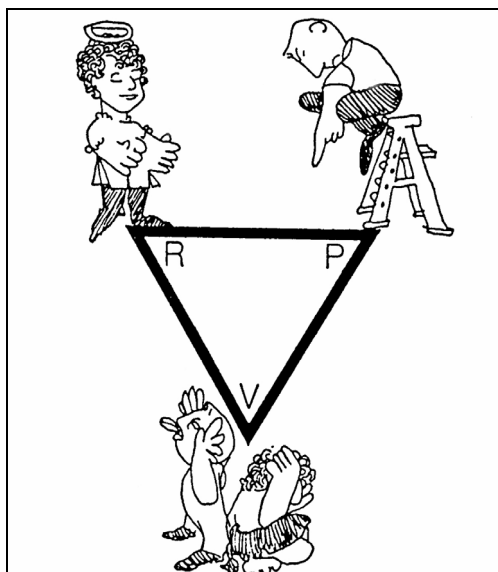
Információcsere: A jelenre és a jövőre vonatkozó információk – a közös munka céljára, tárgyi és anyagi feltételeire, módszereire, idői kereteire, követelményeire, a teljesítmények értékelésére vonatkozó elképzelések – megosztása a felek között. (A Felnőtt én-állapot részleges összeolvadása.) Pl. a foglalkozáson tisztázzák, ki mit gondol a konfliktus fogalmáról, s mivel bővülnek ott ezek az ismeretek, a végén hogyan ellenőrzik, mit tanultak.

Érzelmek és szükségletek cseréje: Az idő beosztására, a munkára és pihenésre, a teljesítmények elismerésére, értékelésére, a csoportba tartozás örömére, esetleges feszültségeire, feldolgozatlan sérelmekre vonatkozó igények, tévhitek megbeszélése. (A Gyermei én-állapot részleges összeolvadása.) Pl. a résztvevők elmondják, mitől tartanak, mit szeretnének elkerülni, s ennek figyelembevételével megállapodnak, nem vágnak egymás szavába, türelmesen meghallgatnak mindenkit, célratörően, konkrétan fogalmaznak, kerülik a túláltalánosító minősítéseket, kimondják, ha rossz érzésük támad, mindenki maga dönti el, mennyire vállal aktív részvételt egy adott feladatban. A kialakult szabályok révén teremtenek viszonylagos védettséget, érzelmi komfortérzést, kerülik el, hogy egymást kínosan hátrányos helyzetbe hozzák.

A 2. ábra fő üzenete ismét, hogy a feleknek mind a három énállapotára szükség van az eredményeket szavatoló szerződés megkötésekor. Emellett kifejezi azt a követelményt is, hogy a szerződéskötés során az alku eredményeként a felek – a tré-

ner és a csoport tagjai – kiveszik részüket a kötelezettségekből és az előnyökből egyaránt. Megvilágítja továbbá, hogy mindenkinek részlegesen fel kell adnia azokat az igényeit, kommunikációs szokásait, amelyek a többi résztvevő számára elfogadhatatlanok. A *pszichológiai szinten hiányosan megkötött szerződések* veszélye, hogy a résztvevők sem érzik magukat igazán jól, s a várakozások megghiúsulása miatt fellépő ellenállás, sabotálások, játszmák óhatatlanul megakasztják, hogy a tréning betöltsse eredeti célját, s elősegítse a munkahelyi légkör kívánatos változását. Előfordulhat, hogy a problémák inkább elmélyülnek, mint megoldódnak. Ilyenkor a résztvevők kifejezetten kellemetlen emlékekkel távoznak a tréningről.

A TA felfogása szerint a hatékony kommunikáció ismérve a *játszmák elkerülésére*, s ezért a szerződések funkciójának definíciója is kitüntetetten fogalmazza meg, hogy a kialakított szabályok által meg kell előzni, hogy a résztvevők játszmázzanak egymással. Ez éppen úgy vonatkozik a tréner és a csoport közötti érintkezésre, mint a csoport tagjainak egymáshoz fűződő viszonyára. Eric Berne a *játszma* fogalommal írta le az emberek közötti érintkezési zavart, ami abból ered, hogy valódi igényeik, érzéseik gyakran maguk előtt is ismeretlenek, de ezek tudattalanul, különböző – a Gyermeikjükből, illetve Szülőijükből diktált – helyettesítő manőverek révén utat törve maguknak részt vesznek a társak kontrollálására irányuló akcióikban. A játszmák drámai epizódjaiban személyes stílusuk szerint hol Üldözőként, hol Áldozatként, illetve Megmentőként vesznek inkább részt (1. 3. ábra) s noha a végén rendre rosszul érzik magukat, hajlamosak a sémát szinte automatikusan újra meg újra megismételni. (Berne, 1984, TA–fogalmi szótár, 2005).

3. ábra. Játszmák drámai háromszöge R – Megmentő (Rescuer), P – Üldöző (Persecutor), V – Áldozat (Victim)

Megmentő: olyan viselkedés, amikor a személy fölérendelt pozícióból ajánlja fel segítségét másoknak, azon vélekedése alapján, hogy azok „nem elég jók ahhoz, hogy segítsenek magukon”. Azt gondolja és mondja pl. „jobban tudom nálad”, vagy „éppen rám van szükséged”, azt érzi, hogy erős, győztes és mindenhez ért, másoknál hálát, lekötelezettséget szeretne előhívni, de ehelyett gyakran dühöt provokál.

Üldöző: az a szerep, amelyben a személy, aki fölényben érzi jól magát, másokat elnyom, vagy lekicsinyel, folyton kritizál. Azt gondolja és mondja pl. „jobb vagyok nálad”, „te alsóbbrendű lény vagy”, azt érzi, hogy joggal haragszik másokra, a világra, válaszként partnereiből önfeladást vagy lázadást, dacot hív elő.

Áldozat: az a szereppé merevedett viselkedésforma, amikor a személy magát elnyomottnak tekinti vagy úgy érzi, hogy megérdemli a lekicsinylést, képtelennek tartja magát arra, hogy segítség nélkül előre jusson. Azt gondolja, mondja pl. „semmire sem vagyok jó” vagy, „te jobb vagy, mint én”, fő érzése az önsajnálát, a tanácstalanság, mások szánalmára pályázik, de előbb-utóbb ingerültséget hív elő.

Az autonóm Felnőtt kommunikáció jellemzője, hogy a felek nem játszmáznak, azaz fogalmazhatunk úgy is: a szerződések az autonómia feltételeit hivatottak biztosítani valamennyi résztvevő számára. Az *autonómia* a TA emberképének központi értéke, az érett személyiség ismérve, minden változásra, lelki növekedésre irányuló tevékenység végső célja. Berne megfogalmazásában három tulajdonság együtthatása jellemzi:

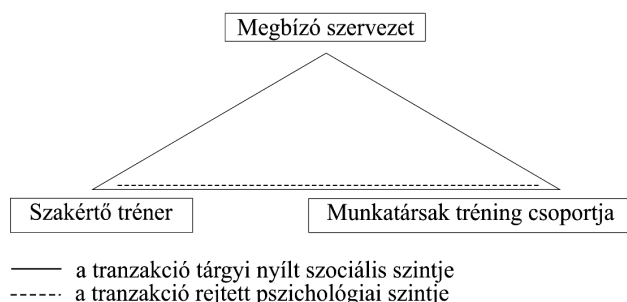
- a kifinomultan érzékeny tisztánlátást biztosító *tudatosság*,
- a helyzetek észlelésében, problémák kezelésében nélkülözhetetlen rugalmasság letéteményese a *spontaneitás*,
- valamint a kapcsolatok őszinteségét, az igények és érzések nyílt kifejezését szavatoló *intimitás* (TA–fogalmi szótár, 2005).

E tulajdonságok egyúttal a szakértők hatékonyságának, hozzáértésének is legfontosabb összetevői, a szakmai autonómia a szerződéskötésnek és tréningek levezetésének nélkülözhetetlen kelléke.

A munkahelyi konfliktusok kezelése, mint sajátos tréning – a háromszögű szerződés

A tréningeknek egy speciális esetét képviselik azok, ahol a tréningcsoport *egy adott munkahely keretei között*, az ott dolgozóknak szerveződik, s nem egymással csak a képzés alkalmából találkozó résztvevői körnek. Az előbbi jellemzője, hogy a tréningcsoport résztvevői alkalmazotti viszonyban állnak a tréning megrendelőjével. Ez befolyásolhatja, mennyiben biztosítható a részvétel önkéntessége, a résztvevők érzelmi nyitottsága, függetlensége, biztonságérzete, de felveti az alkalmazott gyakorlatok tartalmának kérdését is. Közelebbről, hogy elégségesek-e a konfliktuskezelő tréningeken pl. a szokásosan alkalmazott modellfeladatok, vagy célravezetőbb közvetlenül a helyi problémák feldolgozásával foglalkozni. Vajon melyik áll közelebb a tréninget megrendelő fél elképzeléseihez, és miképpen képesek ezek a formák valóban előrevinni az adott szervezet fejlődését.

A TA-s szerzők közül Fanita English figyelmeztet *Háromszögű szerződések* c. cikkében (English, 1975) e sajátos körülményekre a szerződések szempontjából. A cikkben nagy hangsúlyt kap, hogy a szakértőnek két szerződést kell kötnie, az egyiket a megbízóval a tréning céljáról, valamint tárgyi, anyagi és személyi feltételeiről, a másikat a résztvevőkkel a konkrét munkáról. A két szerződés együtt hivatott az eredményes tanuláshoz nélkülözhetetlen érzelmi biztonság légkörét megteremteni, az előzőben a feltételek, a tréning szervezeti körülményei, az utóbbiban a méltányos kommunikáció szabályai kapnak kiemelten hangsúlyos szerepet (l. a 4. ábrát). A háromszög harmadik szára azt a megállapodást fejezi ki, amely a tréning résztvevőit munkavállalóként az intézményükhöz fűzi.

4. ábra. Háromszögű szerződés

A szerződéseknek az ún. *pszichológiai szintje* felelős azért, hogy felszínre kerüljenek a résztvevőknek a kezdetben esetleg rejtett igényei, elvárásai, fenntartásai és félelmei annak érdekében, hogy az érintkezés kialakított szabályai kellő védelmet biztosítsanak számukra. Számos olyan technikát kínál a szerző, melyek elősegítik, hogy a Gyermeki rossz érzések és tévhitek (pl. félelem a nyilvánosságtól, hogy nem felelünk meg, lelepleződik valami, amit nem szeretnénk, a tréner a veséinkbe lát, a konfliktusokkal nincs mit kezdeni, velük szemben tehetetlenek vagyunk stb.) – fokozottan, ha nem is teljesen – Felnőtt kontroll alá kerüljenek. Ezzel kívánja növelni a résztvevők felelősségét, s megelőzni, hogy a biztonságra, elismerésre, kontrollra irányuló szükségletek kielégítlensége és kimondatlansága, valamint a kommunikációt a hétköznapi életben uraló sztereotípiák, előítéletek passzivitásba, ellenállásba, játszmázásba sodorják a csoport tagjait.

Az alábbi példánkkal egy olyan foglalkozást mutatunk be, amelynél a hiányosan megkötött szerződés következményei arra késztettek bennünket, hogy utóbb alaposan megvizsgáljuk a tréning és a szerződés körülményeit, beleértve a szerződő felek részéről ható rejtett pszichológiai sajátosságokat, korlátozó mozzanatokat is.

Egy példa: A tréning főbb eseményei

Egy közel 20 dolgozót foglalkoztató óvoda vezetője részt vett egy kommunikációs és személyiségfejlesztő tanfolyamon, ahol az oktatót, – azaz engem – felkért, hogy

saját intézményében tartsak konfliktuskezelő tréninget, mert tetszik a szelleme, annak amit a képzésen hallott. Egy következő, rövid tájékoztató beszélgetés alapján kiderült, hogy az általa vezetett intézmény (19 fő) néhány éve alakult meg három kisebb egység összevonásával. Ezek úgy kerültek egy irányítás alá, hogy a korábbi vezetők közül az egyik lett az új intézmény főnöke, a másik kettő az ő helyettese. Továbbra is maradtak addigi telephelyükön, és ellátták korábbi feladatukat, csak nem gazdálkodtak önállóan. Azóta szokják az új rendet és egymást az új helyzetben. „Vannak-e konkrét megoldandó konfliktusok a nevelőtestületben?” kérdésre, meg a jelzésre, hogy melléfoghatunk a tervezett tréninggel, ha a témája a konfliktus, de nem az adott intézményben aktuális feszültségekkel foglalkozunk, a vezető asszony magabiztosan azt válaszolta: „alapjaiban rendben mennek a dolgok”. A felmerülő kisebb gondokat érzése szerint jól tudja kezelni, teljesen ura a helyzetnek. Biztosított arról, hogy a testületi kollektíva létét aktuálisan nem fenyegeti semmi, a kollégák jövője, odatartozása egzisztenciálisan biztos. A tréninggel azt szeretné, ha a munkatársak szemléletileg közelednének egymáshoz az által, hogy új konfliktuskezelő módszereket tanulnak. Én ragaszkodtam ahhoz, hogy ne tegye kötelezővé beosztottainak a részvételt, az önkéntesség alapfeltétele a munkának. Ebből állt a *megbízó és a szakértő közötti szerződés* megkötése.

A megbeszélte időben és helyen találkoztam a részvételt vállalók 16 tagú csoportjával (3 fő nem kívánt részt venni), megállapodtunk a *célban*: tanuljuk meg jól, eredményesebben kezelni, a TA eszközeinek alkalmazásával, a munkánk során feszültséget okozó problémákat. Szerződöttünk az *idő keretéről*, s annak rendje és módja szerint néhány fontos *érintkezési szabályról* (titoktartás, felelősség a tanulásért, kérdés szabadsága, rossz érzések kifejezése, őszinteség a személyeskedés kerülése mellett). Az *ismerkedő gyakorlatok* néhány köre után ők kisebb csoportokban kimunkáltak egy-egy a hétköznapi munkájukban előforduló, általuk közérdekűnek ítélt problémát. Ezek adták a *tartalmi bázist* ahhoz, hogy különböző TA szellemben fogant helyzetelemző és megoldási eszközöket tanuljunk a rendelkezésünkre álló két fél napon (az első napon délután 14–18 óra, másnap 9–15 között dolgoztunk). A felvetett problémák a mindennapi érintkezés valóban érdemi, fontos kérdéseit érintették: 1. Nézeteltérés a kollégák között a szülőkkel tartott kapcsolat jellegét illetően (tegezés, magázás, bratyizás) 2. A gyerekekkel kapcsolatos rossz hír – iskolaéretlenség – közlése a problémát hárító szülővel, 3. Az egy csoportban dolgozó nevelők együttműködésének feszültsége, ha eltérően motiváltak, nem egyformán lelkesek a munkában.

A szóban forgó szituációkat a kiscsoportok rendre megjelenítették dramatikus formában, rajzban stb. A többiek megadott és megbeszélte szempontok szerint – én-állapotok, nyílt és rejtett közlések, testbeszéd, játszók stb. – elemezték a jelenetet, a szereplők viselkedését. Ezt követően együtt kerestünk többféle lehetséges megoldást. Egyebek között minden helyzetenél felmerült és megbeszélte, mi a vezető felelőssége, teendője az adott helyzetben. Az elméleti tanulást a megfigyelésben alkalmazott szempontokhoz fűzött rövid magyarázat, az új fogalmak definícióit tar-

talmazó írásos segédeszköz volt hivatott elősegíteni. A nap végén mód volt mérleget készíteni, észrevételeket tenni, igény szerint esetleg módosítani a szerződést. A tréning végén együtt értékeltük a végzett munkát, ki-ki kapott néhány percet, hogy megfogalmazza a saját véleményét.

A résztvevők rendre pozitívan foglaltak állást, elégedettek voltak a végzett munkával, sokat tanultak, számos érdekes megoldást sikerült együtt összehozni, s egymást is jobban megismerték. Egyesek észrevételezték, hogy korábbi tanulmányok hiánya olykor zavarta az új fogalmak teljes értékű megértését. Majdnem utolsóként szólalt meg az egyik helyettes vezető, aki nagy nyomatékkal kijelentette „felesleges időtöltés volt az egész tréning, sajnálja hogy részt vett, súlyos hibákat tapasztalt a szakértő részéről”. Azt a választ kapta, hogy nézete egy lehetséges hiteles álláspont, sajnálatos, hogy a végén, s nem a folyamatban tette szóvá, hogy unatkozik, akkor még konkretizálhatta volna, mit is vár valójában, és esetleg még orvosolható lett volna rossz érzése, de ezzel már elkésett. Az ő utána megszólaló néhány közvetlen munkatársa zavartan lavírozott a „saját” véleménye megfogalmazásakor, tétova kritikába ágyazva, végül is „jól nevelten”, alapjaiban érdekesnek és hasznosnak ítélték ők is a foglalkozást. A jelenetet a vezető által átnyújtott nagy csokor virág kíséretében tisztelettudó búcsú követte. Formailag minden a helyére került.

Vajon, mi történt valójában?

A jól strukturálnak tűnő együttműködést a tréning utolsó perceire időzített dörgés és villámlás homályba borította... Tagadhatatlanul elkésérített a helyzet, noha természetesen kéznél volt az ismert magyarázat vagy ideológia, hogy egy bármikor előforduló véletlenről lehet szó. Hiszen egy nehéz, sokféle problémával megterhelt személyiség akármikor képes destruktívan szétrobbantani egy kreatívan dolgozó csoport légkörét.³ Nem tudtam mégsem ilyen egyszerűen túllépni a helyzeten, ugyanis *a foglalkozás végére időzített vaskos játszma*, amely az egész munka értelmét visszamenőleg megkérdőjelezi, s érzelmileg elhomályosítja az elért eredményeket, nagy lecke egy az ügyfeleivel a TA szellemében szerződő szakembernek. A tréningcsoporttal kötött szerződések legfontosabb pszichológiai funkciója – mint említettük az imént – éppen a játszmák elkerülése, megelőzése, így azután túl olcsó lett volna minden felelősséget valaki másra áthárítani, különösképpen idegenkedtem attól, hogy a pszichológiai címkézés kényelmes, könnyű felmentést kínáló magyarázatához folyamodjak. A tréninget megrendelő intézményvezetőt kevésbé zavarta a lezajlott jelenet. Feltehetően azért, mert számára nem volt annyira váratlan, olyasmi történt, amit jól ismert, amire valahol számított, s talán örült is annak, hogy végre egy kívülálló is láthatta, milyen típusú ellenállás közepette kell konst-

³ A klinikai területen – terápiás csoportokban egy előzetes interjú keretében megválogatják a résztvevőket, hogy kiszűrjék a láthatóan patológiás személyeket, akik rögzült játszmáikkal a megakadályozhatják a közös munkát. A szervezetfejlesztés körülményei, etikája kizár bármilyen szelekciót, minden dolgozó számára, aki alkalmas a munkája elvégzésére, nyitott a tréningen való részvétel lehetősége. S esetünkben egy kifejezetten eredményes munkatársról volt szó.

ruktív elképzeléseit nap mint nap keresztülvinnie. Fel kellett tennem a kérdést: vajon *milyen hibák csúszhattak a megkötött szerződésbe*, miképpen lett volna esetleg megelőzhető ez a kitörés?

RÉSEK A SZERZŐDÉSEN – ESETELEMZÉS

A különböző intézmények által indított szervezeti tréningeket általában – ahogy a fent bemutatott esetben is – két szerződés előzi meg:

1. megbízó intézményvezető – szakértő,
2. szakértő és a csoport

A fenti esetben meghatározó tényező volt, hogy a tréning résztvevői egy munkahelyi közösséghez tartoztak, s a tréning megrendelője nekik munkahelyi főnökük volt. Ez tette szükségessé, hogy világos legyen számomra éppen úgy, mint a résztvevőknek, hogy nekik, mint dolgozóknak az *egzisztenciális biztonsága* a tréningtől teljesen függetlenül garantált, annak céljai nem egyébre, mint kizárólag a *konfliktuskezelési módszerek tanulására* irányulnak. Az érzelmi biztonságérzet, összhang, motiváltság szempontjából sokat jelentett, hogy a távolmaradás legalitása lehetővé tette a *részvétel önkéntességét*. Akitől nagyon távol állt a tréningezés, komoly fenntartásai, aggályai, aggodalmai voltak, úgy maradhatott távol, hogy semmilyen következménytől nem kellett tartania. Jól ismert tapasztalat, hogy aki nem szívesen teszi, nem látja be, mire jó neki személyesen a tréning, azt nem érdemes kényszeríteni, mert akaratlanul is szabotálni fog, s a többeket is óhatatlanul zavarja.

A csoporttal megkötött megállapodások betartásának ellenőrzése folyamatos volt, a tréning folyamán bármikor szóvá lehetett tenni, ha normaszegést észlelt valaki a vezető vagy a tagok részéről, ha valamiért kényelmetlenül érezte magát, de a napzáró mérleg és napnyitó tervezés külön kiemelt alkalom volt erre a célra.

A tréner rossz érzései

Visszaidéztem utóbb a történeteket már alaposabban oda figyelve a folyamat különböző állomásain a partnereimnél és bennem mutakozó *apró jelekre*, melyek kifejezték, hogy a megkötött szerződések ellenére nem alakult ki a tanuláshoz *optimális érzelmi légkör*, valami zavarja a résztvevőket abban, hogy autonóm – tisztánlátó, spontán, személyes, érzelmeikről nyíltan kommunikáló – Felnőttként kapcsolódjanak a munkába. Visszatekintve az első délutánra az alábbi történések ötlöttek fel:

- A bemutatkozó játék során vált nyilvánvalóvá számomra, hogy nem egy szeszszokott testületbe érkeztem, mint azt hittem, ugyanis egyesek keresztnévét többen is velem együtt tanulták. Egészen fiatal, csak egy-két hónapja valamelyik telephelyen dolgozó munkatársak is voltak a csoportban, akiket a többség akkor látott először.
- Volt, aki alkalmi névre kívánta cserélni a tréningen használt nevét, a nevek memorizálását elősegítő kedvenc szín megjelölésekor, érzékelhető megdöb-

benéssel fogadta a csoport, főleg az idősebbek, amikor egy ifjú kolléganő a „drapp” szint jelölte meg, mintha roppant önleplező titkot árult volna el magáról, s ezzel az adott közegben „tilos területre” tévedt volna.

- A legmarkánsabb jele annak, hogy többről van szó, minthogy nem ismerik kellően egymást a testület tagjai, hanem tartanak valami lehetséges kínos eseménytől, az volt, hogy a csoportszabályok együttes megfogalmazásakor a csoporttagoknak több mint a fele ismételte meg, hogy „ne személyeskedjünk”, akkor is, amikor ezt már mindenki szeme láttára írásban rögzítettük a táblán.
- A vezető azt kérte, hogy a tréningen egyszerű csoporttagként kapcsolódhasson a közös munkába, amit a többiek készséggel elfogadtak.

Nekem ezen túl valahogy felületinek, formálisnak tűnt a szülők tegező vagy magázó megszólításának problémája, de a csoport „életbevágóan” fontosnak ítélte meg, amit tiszteletben tartottam. Nem találtam igazán felszabadultnak az illusztrációképpen bemutatott szerepjátékot sem, többen zavartan vonakodtak a játszástól. Meglepődéseimet természetesen végig jeleztem a csoport felé, biztattam a fiatalokat, kifejeztem, hogy szerintem illúzió azt hinni: kibújhatunk a státuszunk által ránk szabott bőrből. De akkor ott – mivel nagyjából rendben mentek a dolgok, mindenki szorgalmasan elvégezte a feladatát – még nem értettem meg, mi okozhatja a helyzet valamiféle mesterkéltségét, a résztvevők gátlásait. Az aznapi foglalkozás befejezése után egy nagyobb társaság távozáskor még sokáig vitatta a szülőkkel való érintkezés témáját, a „magázás párti”, a pedagógusok tekintélyének védelméért igen színvonalasan síkra szálló egyik vezető-helyettessel az élen.

A szakértő mulasztásai

A trénerrel a fentiek alapján kívül álló laikusként sem nehéz megállapítani, hogy

- *Nem volt kellően tájékozott* a szervezet felépítését, életkori összetételét, a testület előtörténetét, közös múltját illetően, ami nagyon komoly hiba. Különösképpen az, ha konfliktuskezelő tréningre vállalkozik, aminek fokozottan feltétele valamiféle összeszokottság, az együttgondolkodás készségei, kultúrája, hogy az együttműködés mentes legyen olyan szorongásoktól, amit pusztán a nem ismertség, a bemutatkozás nyomása idéz elő. A fiatal kollégákat ez a helyzet fokozottan kiszolgáltatottá tette a „nagyok” között megcsontosodott bizalmi, ill. rejtőzködési normáknak és játszmáknak, a vezetők közötti rivalizálásnak. (Ilyen volt pl. a drapp miatt kapott kritikák üzenete: „Ilyen intimításokat itt nem illik bevallani, valaki még visszaélhet vele”.)
- Ráadásul a szakértő valamiféle érthetetlen *naivitással* és *gyanútlanul* fogadta el az intézményvezető véleményét arról, hogy nincsenek konfliktusok a testületben, ő jól kezeli, uralja a helyettesei és közöttük keletkező kisebb nézeteltéréseket, s ezért érdektelen lenne közvetlenül ezekkel foglalkozni. Egy nem rég újjászervezett, az adott központosított szervezeti keretek között viszonylag új intézménynél, hogy lehetett nem megkérdőjelezni ezt a helyzetleírást, nem belemélyedni az ún. „kisebb nézeteltérések” tartalmába, lefolyásába?

Hogy lehet, hogy nem azt vette természetesnek, hogy a korábban önálló hata-
táskörű vezetők hirtelen helyettesi minőségben találva magukat tovább akar-
ják vinni régebbi elgondolásaikat, módszereiket, minden eszközzel versenge-
nek rátermettségük elismertetéséért? S ez nyilván komoly ütközések, viták
forrása. Tapasztalt szakemberként tudhatta, hogyha ezekben nincs mód meg-
egyezésre jutni, maradnak a rejtettebb utak, a jól nevelt udvarias érintkezés
köntösébe bújtatott *hatalmi játszmák*, ami a legjobb szándékú felszíni megol-
dásokat is előbb utóbb maga alá gyűri, és a mélyben mérgezi az egész intéz-
mény légkörét, munkájának színvonalát. Ez történt magával a tréninggel is.

Megrendelői illúziók és a valódi problémák

Amikor a vezető konfliktuskezelő tréninget rendelt a testületnek, jóhiszeműen re-
mélte, hogy szó lesz konfliktusokról, s ugyanakkor elkerülhető, hogy azok kerüljenek
szóba, amelyeket ő vív nap mint nap a helyettes munkatársaival. A megtanulható új
TA-s szemléletmód, és a konkrét eljárások, a hétköznapiakat megkeserítő inciden-
seket mindenkinek segítenek enyhíteni, többek között neki is, mint „egyszerű cso-
porttagnak,” nem mint vezetőnek. Avval az illúzióval vágott bele, hogy ennek a tré-
ningnek nem tárgya a vezetői rátermettség, tekintély, „csak” a konfliktusrendezés.

A helyettesek elfogadták a vezetői kezdeményezést, és teljesen önként részt vet-
tek a tréningen, s ott éltek a lehetőséggel, hogy a főnök és közöttük a pedagógiai ér-
tékeiket érintő elintézetlen vitát – pl. a szülők megszólítása – tegyék meg az egész
testület számára az egyik modell feladatnak. Így állt elő, hogy a tréneren kívül min-
denki értette, éppen ebben az óvodában miért olyan fontos az adott probléma. Ez
a maga – látszólag pusztán a felszínt érintő – súlytalanságával alkalmas volt arra,
hogy modellszerűen magába sűrítse és megjelenítse a *szakmai tekintély körüli álta-
lános zavart*, az elismeréséért folyó harcot, így a helyettes vezető, aki ajánlotta, tit-
kon remélhette, hogy talán demonstrálni fogja az ő kivételes felkészültségét, nézetei-
nek eredetiségét, valamint a vezető korlátait, rátermettségének hiányosságait is.

Azoknak, akik elégtelennek érezték a hivatalosnak számító – a hétköznapiakban
a vezetői, a tréningen a tréneri – állásfoglalást, ez a téma kínálta az alkalmat arra is,
hogy a foglalkozás után „alternatív tréninget” kezdeményezzenek az utcán a saját
igazságuk további igazolására. Hátha egyre több kolléga meggyőzhető, és eldől a
testületet *valóban feszítő kérdés*, ki is itt a szakmailag igazán rátermett tekintély. A
foglalkozás legvégén visszamenőleg szintén ennek érdekében kellett érvénytelení-
teni a vezető kezdeményezését a tréningre, mint egészében felesleget. A szóban
forgó helyettes rejtett indítékai felől nézve a tréning valóban adós maradt azzal,
hogy kiderüljön milyenek ezen a munkahelyen a *reális erőviszonyok*, kinek mekko-
ra a szakmai tekintélye a közösségben, s milyen informális elismerés dukál ezért
a formális pozíciókon túl. Az ő magatartása hordozta és fejezte ki a csoport valódi
kérdéseit, melyeknek tisztázatlansága minden konstruktív kezdeményezésre rá-
nyomja a bélyegét. Csak hát sajnálatos módon nem ezek megoldására szerződünk,
amiért nem őt, a helyettest, hanem a megbízót és a trénert terhelte felelősség.

Korrektív kísérletek: képzelet és valóság, kockázat és ár

A tréning első napjának álmatlan éjszakáján világos lett számomra, hogy a csoporttal megkötött *munkaszerződés* és az intézményben fennálló *valós helyzet* között meglehetősen *mély szakadék* tátong. Ebben az átszervezést követő kezdeti szakaszban, amikor többen egészen új emberek, s a munkatársak nem ismerik kellően egymást, amikor a problémák nyílt megvitatásának a testületben nincsenek előzményei – korai a konfliktustréning. Ismerkedésre, barátkozásra, bizalomépítésre, közös örömekre, élményekre, továbbá együtt kimunkált szakmai programra, távlati tervekre, közös célokra lenne mindenek előtt szükség. Ezt követően a közös értékek, és kölcsönös bizalom bázisán lehetne a konfliktusok rendezésével foglalkozni. Természetesen nyíltan meghatározva elsődlegesen azokkal, amelyek a testületen belüli viszonyokban jelentkeznek, mindenek előtt a vezetők között, majd a vezetők és beosztott munkatársak között, s ezt követheti a többi, a munkatársak viszonya egymáshoz, a kapcsolattartás a szülőkkel, a gyerekekkel stb. Mit lehet kezdeni egy ilyen felismeréssel, ha a tréningen a munka már javában folyik? Felmerült bennem, hogy közlöm a felismerésemet a csoporttal, és új szerződést kezdeményezek egy *élménytréningre*. De elvettem, mert nagyon kockázatosnak találtam. Azt éreztem: roppant káoszt teremtené, hiszen érvénytelenítene egy tisztességes korrekt szerződést, ami az adott helyzetben minden bizonnyal a legrosszabb történés lenne.

Végül tudomásul véve, hogy a hiba a tréningfolyamatban már aligha korrigálható, másnap reggel szembesítettem a csoportot azzal, hogy gondolkodtam, vajon miért feszélyezettebb a légkör, mint lehetne, s arra jutottam, kedvezőbb lett volna konfliktusrendezéssel akkor foglalkozni, ha valamivel jobban ismernék már egymást. Az átszervezés után ez a feladat feltehetően korai náluk. Viszont kifejezetten érdekesek az előző nap felvetett még hátra levő problémák, érdemes a rendelkezésünkre álló időt azok megvitatására szánni, még ha nem is találunk mindenkit egyformán kielégítő megoldásokat, ahogy előző nap szeretnék volna. Ezzel akartam nevet adni az előző napról áthozott, s az adott napot is fenyegető esetleges rossz érzéseknek, egyesek elégedetlenségének. Ez a féligazság biztosítani tudta, hogy annak rendje és módja szerint folytassuk és befejezzük a munkát, viszonylag jó színvonalon teljesítve az eredeti szerződésben vállalt feladatainkat. S bár valamivel csökkent, de végig érezhető maradt a helyzet mesterkélttségének érzete, ami abból eredt, hogy a testületet leginkább feszítő kérdések zárójelben maradtak.

A TA-nak az emberi viselkedéseket osztályozó funkcionális modellje⁴ által ez a helyzet úgy fogalmazható meg, hogy a tréningcsoport tagjainál a feladatok végzése során elsődlegesen az Alkalmazkodó normakövető Gyermeki énállapot domi-

⁴ A TA hagyományosan megkülönbözteti a belső lelki tartalmakat, történeteket, valamint a másik ember által is megfigyelhető a viselkedésben, kommunikációban tetten érhető megnyilvánulásokat egymástól, ezért az előzőt a három énállapot ún. strukturális modelljei (első és másodrendű) révén ábrázolja, az utóbbit a *viselkedéses modell* segítségével. Ebben megkülönböztet pozitív, illetve negatív Irányító, valamint Gondoskodó Szülői énállapotokat, továbbá Szabad és Alkalmazkodó, s ezen belül Alávetett és Lázadó Gyermeki viselkedést. (TA–fogalmi szótár, 2005, Steward–Joines, 1994)

nált. Ezt támogatta a feladatot célirányosan teljesítő Felnőtt, s csak ritkán jutott szerep a tanuláshoz igazán kedvező, a kreativitás és az öröm forrásának tekinthető Szabad Gyermeki énjüknek. Ezt az *arat fizették a csoport tagjai a vezetőjük és a tréner által nem kellő körültekintéssel megkötött szerződésért*, ezért fáradtak el és találták nehéznek az új fogalmak megértését, s e miatt nem sikerült igazán felszabadultan átadni magukat a szerepjátékoknak. A helyettes vezető lázadása ebben a keretben, a csoport egészében fegyelmezett tevékenységéhez mérten, egy kínos epizódnak tekinthető. Sikerült a foglalkozás végén magára vonnia a figyelmet, s hiányérzete, rossz közérzete talán egyesekben rokonszenvet, másokban sajnálatot keltett, s voltak nyilván olyanok, akik kitörését nemtetszéssel, esetleg szégyenkezve fogadták. Mindenképpen elérte, hogy sokan sokáig emlékezzenek a drámai jelenetre, erősen elhomályosítva a többi történetet, ahogy az már a hatásos játszmaánál szokott lenni. A magam részéről utóbb sok fontos dolgot megérthettem általa mind a konfliktus-tréningek – a fentiekben elemzett – feltételeit illetően, mind pedig módomból volt szembesülni a saját szakértői működésem gyenge pontjaival.

KÜLÖNBÖZŐ ILLÚZIÓK FOGSÁGÁBAN – A SZAKMAI FELELŐSSÉGRŐL

Megtévesztő bizalom – a szakértői vakság pszichológiai háttere

Megválaszolatlanul maradtak eddig a szakértő inkompetenciájával – hiányos tájékozottság, gyanútlan naivitás – kapcsolatban felvetett kérdések. Meg kellett utóbb értenem, hogy viszonylag tapasztalt trénerként, hogy fordulhatott elő, hogy elvállaltam egy munkát egy szervezetben, melynek belső viszonyait nem igazán ismertem. Miért nem tartottam arra igényt, hogy magam elemezzem a fennálló helyzetet, miért altattam el a bennem ágáló gyanút, mint túlzott körülményeskedést, vakon elfogadva a vezető által kínált helyzetképet? A TA kiváló eszközöket kínál arra is, hogy a szakember önállóan vagy kollegiális segítséggel *szupervíziót* végezzen, amikor hibát követ el. Magam is ehhez folyamodtam, több ízben is elemeztem és megbeszéltem kollégákkal, miképpen működünk mi szakértők általában és kifejezetten a szerződéskötés helyzeteiben. Milyen személyiség-mechanismusok veszélyeztethetik a szakmai autonómiát, azt hogy érett, integrált Felnőttként tiszta fejjel, és kellő emberi érzékenységgel, valamint a törvények és szakmai normák betartásával tegyük a dolgunkat (Járó, 2005, 261–315.).

Kiegészítő epizód a tréning indulásáról

A személyiségfejlesztő képzésen, ahol megismerkedtünk az intézményvezető óvónő és közötttem kellemes kölcsönös emberi szimpátia alakult ki. Megnyerő őszinteséggel kínálta fel személyes gondjait abban, a más vezetőtársakból álló a csoportban közös elemzésre. Nagy lelki erőt, tiszteletreméltó emberi tartást tanúsított családi nehézségei megbeszélése során. Felkérését megtisztelőnek találtam. Aggá-

lyaimat a testület belső konfliktusait illetően azzal hárította el, hogy nagy biztonságban érezte magát ebben a csoportban, és meggyőződése, hogy ugyanerre az alapállásra és szemléletre lenne szükség az általa vezetett intézetben is. Nagyon hízelgő volt, s azt éreztem, viszonznom kell a bizalmát azzal, hogy nem kételkedem a szavaiban, nem akadékoskodom, elhiszem, amit mond, a képet, amit magáról, mint a helyzetet uraló vezetőről felkínál. Örültem, hogy némi győzködés után elfogadta a *részvétel önkéntességére* vonatkozó kikötésem, ez kielégítő garanciának tűnt, hogy kiszűrje azokat, akiknek nincs kedvük, affinitásuk a műfajhoz, akik terhesnek ítélik maguk számára a tréningkeretek közötti érintkezést a munkatársaikkal. Ez által arra számíthattam, csak olyanok vesznek részt, akiknek kedve van hozzá, akik kíváncsiak, azaz a jelenlévők között nem lesz senkinek oka arra, hogy kelletlenül unatkozva külső kényszerrel kelljen elszenvednie.

A játékos homály – az autonómiát korlátozó sorskönyvi előírások

Azt nem vetettem fel még magamnak sem, hogy egy ilyen erős, tartására kényes embernél, mint ez a számomra igen vonzó óvodavezető asszony szükség szerű, hogy jó benyomást keltsen, s erősnek mutassa be magát a számára kritikus helyzetekben. Akkor is így jár el, ha szíve legmélyén segítséget, a valódi problémák, a helyettesével folyó versengés kezeléséhez szeretne kapni, mert valahol azért pontosan érzékeli, hogy ez alapjaiban mérgezi a munkahelyi légkört. Kettőnk megállapodásában így azután *játékos homály* fedte a testületi klímát, a munka színvonalát valóban veszélyeztető helyzetet. Az történt, hogy a *kimondatlanság eltérítette* a közöttünk létrejött szerződést a szervezet valódi problémáitól.

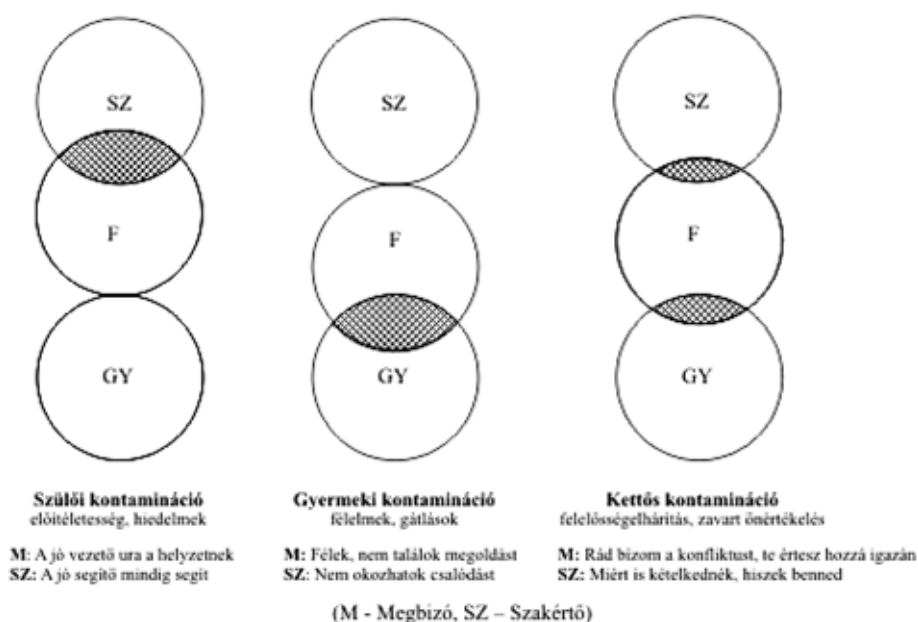
Pszichológiai szinten elemezve a megbízó és a tréner közötti kapcsolatot, az látható, hogy a friss rokonszenv bázisán kiszolgáltuk a kettőnk személyiségét uraló *előírásokat*. Az előírás – a TA személyiség-felfogásának egyik központi fogalma, amelyik a kisgyermekkori szülői programozás egyik formájára utal, azokra a verbálisan is megfogalmazott üzenetekre, melyek által a szülők gyermekeik tudomására hozzák, mit várnak el tőlük, miképpen nyerhetik el az ő elismerésüket, miként kerülhetik el a nem kívánatos következményeket. Beépülve a személyiségbe az életünk folyamán stresszes feszült helyzetekben gyakran folyamodunk a régen bevált sugallatokhoz, amelyek olyankor is kényszerítő erővel hatnak ránk, ha a fennálló helyzet megoldását nem viszik előre. A klinikai tapasztalat 5 olyan előírást emelt ki, amelyek érdemben károsíthatják az élethelyzetekben való tisztánlátást, a kívánt megoldások megtalálását. Ezek: Légy tökéletes!, Légy erős!, Szerezz örömet!, Tégy erőfeszítéseket!, Siess! (TA–fogalmi szótár, 2005).

A segítő szakembereknek igen gyakran gyenge pontja a „Szerezz örömet!” belső parancsa, az a jó érzés, hogy képes segítségére lenni másoknak, amit az óvodavezető asszony kifejezetten meg is erősített, aktuálisan a felkérésének indokaival. Az ilyen belső elvárások kielégítése erősen jutalmazza a személyt kisgyermekkora óta, komoly örömforrás, a hasznosság, fontosság kitüntető érzését kelti, s ez a Gyer-

meki jóérzés képes elaltatni bennünk a tisztánlátás, az alapos tájékozódás Felnőtt igényét. Ez játszódtott le nálam.

A vezetők gyenge pontja rendszerint a „Légy erős”! előírás, – az, hogy erőt, rátermettséget kell viselkedésükben megjeleníteni, esetleges gyengeségeiket a külvilág, sőt önmaguk előtt is szerencsésebb elrejtteni, titkolni. Így amíg csak lehet, az ilyen előírással bíró személyek háritják, lecsökkentik, bagatellizálják a problémákat, amelyekkel nehéz megküzdeniük. Úgy is fogalmazhatunk: minden áron leplezni szeretnék Gyermeki érzéseiket, kínzó félelmeiket, romboló indulataikat, rendre felülemelkednek ezeken a „jelentéktelen apróságokon”. Ezt tette a vezető asszony, amikor nem tudatosította, és így nem is nevezhette meg a valós problémát, majd amikor alkalmilag „szerényen és szemérmesen” egy kis időre levetette a vezetői gúnyját. S én az „örömszerzés specialistájaként” megkíméltem titkolt Gyermekijét, nem vettem a lelkemre, hogy integrált önképének mélyebb boncolgatásával szembesítsem őt azzal: legnagyobb kincsének, a lelki erejének, tartásának nemcsak a magánéletében, hanem a hivatása gyakorlása, pozíciójának ellátása közben is lehetnek határai.

A TA az itt leírt jelenségekre úgy tekint, mint az énállapotok közötti határok gyengeségeire, a Felnőtt én szennyezettségére, ami hol a Gyermeki vágyteljesítő trükkökből, hol pedig a Szülői gondoskodás vagy a Szülői kontroll túlműködéséből erednek. (L. 5. ábra) Ilyen kontaminált, megbolygatott Felnőtt énállapotban lehetetlen korrekt szerződést kötni, ahhoz – mint korábban említettük – autonóm erőforrásaiknak birtokában lévő felekre van szükség.

5. ábra. Énállapotok megzavart működése: kontamináció, szennyezés

A megbízó és a munkát vállaló szakértő a fenti esetben a vakon követett kölcsönös rokonszenv és bizalom talaján – ami ugyan emberileg nagyon fontos, csak egy konfliktuskezelő tréning szerződéséhez közel sem elégséges – nem voltak képesek *autonóm állásfoglalásra*, nem tudtak a helyzetnek valóban megfelelő, az intézmény légkörére hosszabb távon jótékonyan ható szerződést kötni. A megkötött szerződés arra volt elégséges, hogy biztosította a rendezett, fegyelmezett együttes munkát, megkímélte a csoportot a nagyobb érzelmi kilengésektől, ami persze nem kevés, csak éppen ennél több is történhetett volna. A valóban sikeres tréningek végén a résztvevőket maradéktalanul eltöltő jó érzés, mint a hatékonyság kritériuma jól ismert a szervezetfejlesztői szakirodalomban (Klein Balázs–Klein Sándor, 2006, 645–649.). A bemutatott tréningben az elért eredmények ellenére ez a fontos mozzanat meghiúsult.

A szerződés hibáért a szakértő felel

Mind a ketten – a megrendelő és a tréner is – hibáztak. A felek felelőssége azonban nem azonos mértékű. A szakértő személyisége gyengeségének, szakmai hiúságának oltárán éppen szakmai kompetenciáját tette kockára, neki kellett volna képzettsége folytán hamarabb észlelni a saját elcsábulása miatt bekövetkezett hiányosságokat. A fiasco kiküszöbölésére talán utoljára akkor lett volna lehetősége, amikor a csoporttal való szerződés folyamatában az első nyugtalanságra, szorongásokra utaló jeleket tapasztalta. Ha Gondoskodó Szülői énállapota ott és akkor kellően érzékeny, s az örömszerző előírása a csoport igényei, érzései iránt is legalább olyan erős, sőt erősebb, mint a vezető iránt, akkor felébredve és engedve spontaneitása sugallatainak esetleg tudott volna váltani és lemondani a szép tervről, amit az alulról szerződés keretei között a csoporttal együtt éppen kigondoltak. Akkor még lehetett volna kreatívan új, a csoport fejlettségének, szükségleteinek jobban megfelelő programot javasolni. Ehhez hiányzott belőle az akkor ott hirtelenjében működésbe lépő kíváncsi érzékenység és spontán bátorság, ami ismét a szakértői személyes autonómia hiányosságaira, nem kellő kimunkáltságára figyelmeztet.

Talán egyesek szemében mindez túlzott vájkálásnak tűnik, különösen egy *alapjaiban eredményes* tréning kapcsán. A magam részéről azt gondolom, hogy az emberi kapcsolatokkal foglalkozó szakemberek szakmai *sikereinek és kudarcainak mélyreható pszichológiai elemzése, az önismeret kemény munkája* önerőből vagy szakmai segítséggel, a szupervízió során nélkülözhetetlen ahhoz, hogy karbantartsák szakmai autonómiájukat, mint a hatékonyságuk legfontosabb személyiségbeli feltételét. Az önvizsgálati viviszekció sokszor fájdalmas, de valójában örülhetünk neki, ha rosszérzéseink olykor nem „hagynak nyugodni”, ezek azok a pillanatok, amikor mindenképpen ideje munkához látni és feltárni, mi okozta elakadásainkat, miképpen munkálkodhatunk azon, hogy tovább minimalizáljuk praxisunkban a játszmák veszélyét. (Járó, 2005, 297–308.)

Ebben komoly segítséget jelenthetnek Berne gondolatai a szakmai hatékonyságról, melyeket a *Sorskönyv című* poszthumusz munkájában foglalt össze (Berne,

1997). A könyvet elsődlegesen terapeutáknak szánta, de haszonnal forgathatja minden segítő szakmában, illetve az emberi erőforrások fejlesztésében érdekelt szakember. A mű eredeti címe, „*What do you say after you say hello?*”, azaz „*Mit mondasz a Helló után?*” és központi kérdése, miképpen lehet képes a szakember megkülönböztetni a hiteles emberi megnyilvánulásokat attól a gazdag apparátustól, amelyet az emberek éppen ezek elrejtése érdekében tanulnak meg. A feladat lényege: felismerni önmagánál és másoknál a szülői programozás, illetve gyermeki reagálásmódok lenyomataként a viselkedést gyakran uraló *sorskönyvet*,⁵ amelyet ebben a munkájában Berne gyakran nemes egyszerűséggel – ahogy ő mondja: filozófiai értelemben – „szemétnek” nevez. A könyv jórészt a szemétről szól: azokról a dolgokról, amiket az emberek csinálnak, ahelyett hogy őszinte „hellóval” üdvözlőnek egymást. A segítő szakember legfontosabb eszköze, készsége szerinte az *intuíció*, amely segít érzékelni az ún. *sorskönyvi szignálokat*. Ez által látja és hallja meg, hogy a kliens – esetünkben a megbízó, s a csoportban a tagok – viselkedése, jellegzetes testtartása, gesztusa, hanghordozása, modorossága, mondatalkotása vagy kényszermozdulata, miképpen fejezi ki, hogy „sorskönyvben van”, vagy éppen „belepett a sorskönyvébe”. A szakértőhöz vagy csoporttársaihoz való viszonyban rendre kifejeződik, amikor megnyilvánulásaik a szülői programozásra vagy korai reagálás módokra utalnak. A sorskönyvi szignálok érzékeny intuitív észlelését a szakember Gyermekije végzi. A Felnőttje csak ezután szerez tudomást a jelről, olyan formán, mintha egyszer csak leesne a tantusz, s csodálkozik, hogy nem vette észre már előbb is.

A sorskönyvi szignálok észlelése és értelmezése teszi lehetővé a szakember számára, hogy megértse, miképpen, milyen korai mechanizmusok révén védekezik, rejtőzködik a kliens, és hogyan mesterkedik, hogy becsábítsa őt a saját sorskönyvi játszmájába. Az intuitív észlelésből szűrődik tovább ez az információ a szakértő Felnőttjébe, ahol mindez szakmai értelmezést nyer. Az intuíció képességének gyakorlása nagyfokú belső szabadságot kíván, a szabadság elnyerésének szabályai között Berne a jó fizikai állapot, teljes értékű koncentráció, az előfeltevések kiiktatása stb. mellett külön is kiemeli, hogy a szakembernek félre kell tennie Szülői előítéleteit és érzéseit, beleértve a segíteni akarás szándékát is (Berne, 1997: *Sorskönyv* 361.). Ez utóbbi működött elégtelenül a tárgyalt esetben a szerződés megkötésekor.

Tipikus szakértői hibák

Azt gondolom, hogy a szakmai intuíció TA-s felfogása a szakmai hibák két különböző típusának megkülönböztetését teszi lehetővé. Az egyik az intuíciójukban nem kellően bízó, sokat körülményeskedő, olykor elbizonytalanodó, túlbonyolító kollé-

⁵ *Sorskönyv* – szkript, tudattalan életterv, amely egy meghatározott végkifejlet felé irányítja az emberek életét. TA-nak a játszmák mellett másik központi terminusa, a teljes élettörténetnek az a része, amelyben tudattalanul a korai elavult döntéseinket realizáljuk, s a személyes fejlődés az az út, ahogy felszabadítjuk magunkat a sorskönyvi programozottság alól. (TA–fogalmi szótár, 2005)

gák sajátja. A másik fajta – talán gyakoribb – hibaforrás azokra a segítőkre jellemző, akik magukat az *emberismeret művészeinek* gondolják, intuícióiknak, a másik emberre vonatkozó – az evidencia erejével ható – megérzéseiknek minden – etikai és szakmai, azaz Szülői – kontroll nélkül hitelt adnak. Döntéseiket erre a mágikus önteltségre, szakmai gögre alapozva rövidre zárják, mindenhatóságukat elhiszik és elhitetik klienseikkel is. Mind a két típusnál a Felnőtt mindenekelőtt Gyermeki oldalról szennyezett: a frusztrált szükségletekre, mint viselkedésszabályozók az egyik esetben elsődlegesen félelmi fantáziák épültek ki (nem tudok helytállni, nem fognak eléggé szeretni, becsülni stb.), a másikban a saját magukra vonatkozó pozitív Mágikus hiedelmek (tévedhetetlen vagyok).

Egyáltalán nem véletlen, hogy amikor Berne az intuíció felszabadításának szabályait összegezte, külön pontot szentelt „a segíteni akarás” nemes szándéka függesztésének. Feltehetően szokatlanul hangzó következtetés, hogy a segítő szakmák művelőinél ez a mély egzisztenciális gyökerekkel bíró *Megmentő beállítódás* az autonómiát veszélyeztető egyik legnehezebben eltakarítható szemét, amelylyel klienseiknek és maguknak is sokat ártnak.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- BERNE, E. (1984): *Emberi játszmák*. Gondolat Kiadó.
- BERNE, E. (1997): *Sorskönyv*. Háttér Kiadó.
- ENGLISH, F. (1975): The three cornered contract. *Transactional Analysis Journal*, 5/4, 383–384.
- JÁRÓ K. (2005): A segítő pályák csapdája. A Konfliktusok az iskolában. Dilemmák és önvizsgálat a pszichológus tevékenységében c. tanulmány részlete. In: Járó K. (szerk.): *Sors mint döntés. Az érzelmek felfedezése és felszabadítása*. Helikon Kiadó. 297–313.
- JÁRÓ K., JUHÁSZ E. (1999): A játszmák leállítása. In: Járó K. (szerk.): *Játszmák nélkül. Tranzakcióanalízis a gyakorlatban*. Helikon Kiadó. 99–109.
- KLEIN B., KLEIN S. (2006): *A szervezetek lelke*. EDGE 2000 Kiadó. 876.
- STEWART, I., JOINES, V. (1994): *A TA – MA. Bevezetés a korszerű tranzakcióanalízisbe*. Xénia Kiadó.
- TA – fogalmi szótár (2005): In: Járó K. (szerk.): *Sors mint döntés. Az érzelmek felfedezése és felszabadítása*. Helikon Kiadó. 781–831.

CONFLICT TRAINING AND CONTRACT 1.
STUDYING THE RESPONSIBILITY OF EXPERTS

(SUMMARY)

The work here is a part of a longer study, in which a practicing psychologist leads the reader into the process of her trainings with groups of educators. The study aims the condition of successful trainings for resolving conflicts at the workplace in the frame of transactional analysis (TA). It draws attention to how important the contract is between the customer and expert, and expert and training group consisted of persons working on the same workplace. The function of the psychological level of these contracts is to create an emotional security and to liberate autonomy for the participants. The training programs took place in two nursery schools. The professional analysis of the errors committed in the first trainings is the topic of the present work. After introducing the reader into the basic knowledge of TA the case study shows what games and passive resistance forms can take place, if a contract between the customer and expert is deficient, if their different illusions put an obstacle against speaking open about the real problems of the workplace. The study tries to clear the responsibility of the partners correctly. The second part shows, how the next conflict resolving training was successful by signing a series of contracts adapted to concrete situations after gathering precise information.

MÓDSZERTANI MŰHELY

Czeglédi Edit

ELTE Pszichológiai Intézet,
Személyiség- és Egészségpszichológiai Tanszék
1064 Budapest, Izabella u. 46.
E-mail: czedit@gmail.com

AZ ELHÍZÁSSAL KAPCSOLATOS JÓLLÉT KÉRDŐÍV (OBESITY RELATED WELL-BEING QUESTIONNAIRE) HAZAI ADAPTÁCIÓJA

A tanulmány A vizsgálat során magyar nyelvre adaptáltuk a Mannucci és munkatársai (1999) által kidolgozott Elhízással Kapcsolatos Jólét Kérdőívet (Obesity Related Well-Being [ORWELL 97] Questionnaire). Fő célkitűzésünk az ORWELL 97 Kérdőív eredeti faktorstruktúrájának igazolása, és a mérőeszköz pszichometriai elemzése volt.

Vizsgálati elrendezés: keresztmetszeti, kérdőíves kutatás.

Vizsgálati személyek: 153 túlsúlyos, illetve kövér személy (66 férfi és 87 nő; átlagéletkor 38,3 év, szórás: 11,33; a testtömegindex átlaga 31,5 kg/m², szórása 4,55).

Mérőeszközök: az Elhízással Kapcsolatos Jólét Kérdőív magyar nyelvű változata, Vonásszorongás skála, az Eysenck Személyiség Kérdőív Hazugság skálája.

Eredmények: A konfirmatív faktorelemzés igazolta az ORWELL 97 kérdőív eredeti faktoriális struktúráját. A mérőeszköz belső megbízhatósága és validitása megfelelő. Az elhízott nők életminősége alacsonyabb, mint az elhízott férfiaké. Az elhízás súlyossága kapcsolatban van a tünetek gyakoriságával és intenzitásával, de nincs kapcsolatban a tünetek szubjektív fontosságával.

Következtetések: Az ORWELL 97 kérdőív magyar változata az elhízással kapcsolatos életminőség megbízható és valid mérőeszköze, így további vizsgálatokra érdemes, hogy alkalmazható lehessen a kutatásban és a klinikai gyakorlatban egyaránt.

Kulcsszavak: elhízás, életminőség, Obesity Related Well-Being (ORWELL 97) Questionnaire, Elhízással Kapcsolatos Jólét Kérdőív, pszichometriai elemzés, konfirmatív faktoranalízis

BEVEZETŐ

Az elhízás számos kedvezőtlen egészségügyi következménnyel kapcsolódik össze. Tekintettel arra, hogy szakirodalmi adatok igazolták az elhízás és a szomatikus szövődmények, többek között a hipertónia, diszlipidémia, diabetes mellitus, koronária betegségek, stroke, osteoarthritis, alvási apnoe és különböző rákos megbetegedések közötti összefüggést (pl. Pi-Sunyer, 1993; Stiles, 2003), az elhízással foglalkozó kutatók és gyakorló szakemberek figyelmének középpontjában elsősorban az elhízás egészségügyi vonatkozásai állnak. Az elmúlt évtizedek kutatási eredményeinek tükrében azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az elhízással kapcsolatos problémák nem korlátozódnak az elhízás egészségre gyakorolt hatására, hanem a súlyfelesleg lényeges hatással lehet a személyek egészséggel kapcsolatos életminőségére (*health-related quality of life*) is (Fontaine, 2002).

Az életminőség számos definíciójával találkozhatunk a szakirodalomban. Emerson (1985) például a következőképpen határozta meg: az életminőség az egyén értékeivel, céljaival és szükségleteivel való elégedettsége, a készségei vagy életmódja

megvalósítása által. Egy újabb keletű definíció szerint „az életminőség úgy határozható meg, mint teljes, általános jóllét, amely magába foglalja a fizikai, anyagi, társas és érzelmi jóllét objektív leírásait és szubjektív értékeléseit, a személyes fejlődés és a céltudatos tevékenység mértékével együtt, mindezt az értékek személyes készlete által súlyozva” (Felce–Perry, 1995, 60. o.).

Az egészséggel kapcsolatos életminőséget rendszerint emocionális, fizikai és társas területeket felölelő többdimenziós konstruktumnak szokták tekinteni, amely területek tükrözik az egyén egészségi állapotára adott szubjektív értékelését és reakcióját (Fontaine, 2002).

Az elhízott emberek egészséggel kapcsolatos életminőségét általános, illetve elhízás-specifikus kérdőívekkel felmérő vizsgálatok eredményei az alábbiakban foglalhatók össze (Fontaine, 2002): az elhízás az életminőség jelentős csökkenésével van kapcsolatban, és a legnagyobb károsodás rendszerint a működés fizikai területeit érinti. Ugyancsak megfigyelték, hogy az egészséggel kapcsolatos életminőség romlásának mértéke összefügg az elhízás mértékével: a súlyosabb emberek számolnak be alacsonyabb szintű életminőségről.

Kolotkin, Crosby és Williams (2002) vizsgálata számos jelentős eredménnyel gazdagította a témával kapcsolatos ismereteket. Eredményeik szerint az életkor és a testtömegindex kontrollálása mellett az egészséggel kapcsolatos életminőség több dimenziója (önértékelés, nemi élet, munka) is alacsonyabbnak bizonyult a súlycsökkentő kezelést kereső elhízott személyeknél, mint a kezelést nem kereső elhízottaknál. További eredményük, hogy a súlycsökkentő kezelést kereső személyek csoportján belül az egészséggel kapcsolatos életminőség károsodásának mértéke a kezelési mód intenzitásának függvényében változik: minél intenzívebb a kezelés, annál alacsonyabb az elhízott személy életminősége. A szerzők szignifikáns nemi főhatást is találtak az egészséggel kapcsolatos életminőség tekintetében: az életkor és a testtömegindex kontrollálása mellett az elhízott nők életminősége több dimenzió mentén is alacsonyabb szintet mutatott az elhízott férfiakénál. A nemi különbség a legkevésbé intenzív súlycsökkentő kezelés esetében volt a leginkább szembetűnő, azonban a kezelés intenzitásának növekedésével a nemek közötti különbség csökkent. A legintenzívebb kezelési mód (gyomor bypass műtét) esetében pedig az elhízott férfiak életminősége mutatkozott alacsonyabbnak.

Fine és munkatársai (1999) ápolónőkkel végzett prospektív kohorsz vizsgálata feltárta, hogy a hízás (a kezdeti testsúlytól függetlenül) a fizikai működés és a vitalitás csökkenésével és a testi fájdalom növekedésével van kapcsolatban. Ezek a kedvezőtlen változások drámaiak voltak azoknál a személyeknél, akik 9 kg-ot, vagy annál többet híztak a vizsgálat 4 éve alatt.

Az életminőség romlása már gyermek-, illetve serdülőkorban is megfigyelhető az elhízott személyeknél. Megdöbbentő Schwimmer, Burwinkle és Varni (2003) vizsgálatának eredménye, amely szerint a súlyosan kövér gyermekek és serdülők az egészséggel kapcsolatos életminőség valamennyi mért területén (pszichoszociális egészség, testi, emocionális, társas illetve iskolai működés) szignifikánsan

alacsonyabb szintet mutatnak az egészséges, normál súlyú gyermekekhez képest. Az elhízott gyerekek és serdülők egészséggel kapcsolatos életminősége sokkal nagyobb valószínűséggel károsodott, mint az egészséges gyermekeké (esélyhányados [OR]=5,5; CI₉₅=3,4–8,7), és hasonló a rákkal diagnosztizált gyermekek és serdülők életminőségéhez (OR=1,3; CI₉₅=0,8–2,3).

Az elhízás mentális működésre gyakorolt hatásával kapcsolatban elmondható, hogy a diagnosztikus interjúkat alkalmazó vizsgálatokkal általában azt találják, hogy a súlycsökkentő kezelésben részt vevő elhízott személyek a pszichopatológia magas szintjét mutatják, elsősorban affektív zavarokat, bár az arányok változatosak a különböző tanulmányokban. Például az I. tengely depresszív diagnózisainak lifetime prevalenciája 26 és 47,5% között, az I. tengely egyéb diagnózisainak lifetime prevalenciája pedig 2,5 és 31% között mozog (Friedman–Brownell, 1995). Jóllehet úgy tűnik, hogy nem kapcsolható specifikus pszichiátriai zavar az elhízáshoz, azoknál a kövér személyeknél, akik súlycsökkentő kezelésben kívánnak részt venni, magas a pszichiátriai morbiditás. Gyakori a testképzavar és a táplálkozási viselkedés zavara, úgymint nagyevési epizódok, illetve falási zavar (Matos et al., 2002). Ez utóbbi prevalenciája 20–30% a súlycsökkentő kezelést kereső elhízottak körében (Wadden–Phelan, 2002). A többi tünetet súlyosbító depresszív és szorongásos tünetek ugyancsak mindennaposnak mondhatók: 30–50%-ban vannak jelen a kövér pácienseknél (Matos és mtsai., 2002).

A pszichoszociális működéssel kapcsolatban a helyzetet tovább súlyosbítja, hogy a nyugati kultúrában negatív attitűdök kapcsolódnak az elhízáshoz (Friedman–Brownell, 1995). A kutatások eredményeképpen a foglalkoztatásban, az egészségügyi ellátásban, az oktatásban és a családon belül is alátámasztást nyert az elhízott emberek stigmatizációja (Puhl–Brownell, 2001; 2003). Ugyancsak társadalmi kérdés, hogy az elhízás aránytalanul magasabb az alacsony jövedelmű embereknél, különösen a nőknél. Egy vizsgálat eredményei szerint a magas szocioökonómiai státuszú nőkkel összehasonlítva az elhízás mintegy hatszor gyakrabban fordul elő az alacsony szocioökonómiai státuszú nőknél (Wadden, Brownell és Foster, 2002). Mindez hozzájárulhat az elhízásnak a személy életminőségére gyakorolt kedvezőtlen hatásához.

A krónikus betegségek – mint amilyen az elhízás is – kezelésének hosszú távú célja a páciensek várható élethosszának és életminőségének növelése. Számos vizsgálatban arról számolnak be, hogy az elhízott páciensek életminőségében javulás mutatkozott a súlycsökkentő kezelés után (pl. Blissmer et al., 2006; Kaukua et al., 2003). Tekintettel arra, hogy a súlycsökkenés és a testsúly megtartása mellett a páciensek életminősége is az adott kezelés hatékonysági mutatójának tekinthető, szükség van az elhízással kapcsolatos életminőség adekvát mérőeszközeire, hogy értékelhessük a terápiás intervenciókat a kutatásban és a klinikai gyakorlatban egyaránt. Az életminőség definíciója alapján a felmérésének számos területet kell magába foglalnia, beleértve a fizikai, a pszichológiai és a társas jóllét értékelését (Mannucci et al., 1999).

Az elmúlt évtizedek során több elhízásspecifikus életminőséget felmérő kérdőívet dolgoztak ki (l. összefoglalásként Wadden–Phelan, 2002). Az egyik legelterjedtebb mérőeszköz a Kolotkin és munkatársai (1995) által kidolgozott *Testsúly hatása az életminőségre kérdőív* (*Impact of Weight on Quality of Life, IWQOL*). Az IWQOL 74 tételből áll, amelyek a testsúlynak az élet számos területére (úgy mint egészség, társas/interperszonális státusz, munka, mobilitás, önértékelés, szexualitás, mindennapi tevékenységek, táplálkozás) gyakorolt hatását mérik fel (Kolotkin és mtsai., 1997). A kérdőívvel kapott ígéretes eredmények ellenére Mannucci és munkatársai (1999) az alábbi kritikai észrevételeket fogalmazták meg vele kapcsolatban: a kérdőív hossza problematikusá teheti a páciensek széles populációiban történő alkalmazását.¹ Az IWQOL a többi életminőséget mérő kérdőívhez hasonlóan minden egyes tünetet egyazon fontosságúnak tekint a páciensek jóllétének meghatározásában. Ezzel szemben a klinikai tapasztalatok azt mutatják, hogy a személy értékeitől, hiedelmeitől, szükségleteitől és elvárásaitól függően a hasonló intenzitású tüneteknek különböző hatása lehet az egyes páciensek életminőségére. Következésképpen a tünetek értékelésénél, az intenzitásukon túl, a szubjektív fontosságukat is figyelembe kell venni. Mindezen kritikai megfontolások alapján Mannucci és munkatársainak (1999) az volt a célja, hogy kidolgozzanak és validáljanak egy olyan új, önbeszámolós, elhízással kapcsolatos életminőséget mérő eszközt, amely a fizikai és pszichológiai distressznek nemcsak az intenzitását, hanem a szubjektív fontosságát is tekintetbe veszi.

AZ ELHÍZÁSSAL KAPCSOLATOS JÓLLÉT KÉRDŐÍV

Az Elhízással Kapcsolatos Jóllét Kérdőívet (*Obesity Related Well-Being [ORWELL 97] Questionnaire*) Mannucci és munkatársai. (1999) empirikus úton fejlesztették ki, pszichiáterek, endokrinológusok, nővérek és dietetikusok bevonásával, az alábbi módon. E szakembereket megkérték arra, hogy írják le a leggyakoribb és legfontosabb panaszokat, amelyeket az elhízott páciensek esetében a mindennapos klinikai gyakorlatban jegyeznek fel. Ezzel párhuzamosan egy elhízott emberekből álló csoportot kértek fel arra, hogy írják le, milyen hatással van a mindennapi életükre a túlsúlyuk, és sorolják fel a leggyötrőbb fizikai és pszichológiai tüneteket. A leggyakrabban említett panaszok alapján Mannucci és munkatársai 18 tételt határoztak meg. Az így előállított kérdőívet elővizsgálattal tesztelték, majd a problematikus tételeket a páciensek és a szakemberek segítségével módosították. A kérdőív kifejlesztésénél arra törekedtek, hogy a mérőeszközt az elhízott emberek széles populációján lehessen alkalmazni, tekintet nélkül az életkorra, a nemre, a családi állapokra, a foglalkozásra vagy az iskolai végzettségre.

¹ Azóta kidolgozták e kérdőív rövidített, 31 tételű változatát (IWQOL-Lite), amely az alábbi öt területen méri fel a személy működését: testi működés, önértékelés, szexuális élet, nyilvánosság előtt érzett distressz (public distress) és munka (Kolotkin et al., 2001).

Az Elhízással Kapcsolatos Jóllét Kérdőív 18 kérdéspárból, tehát összesen 36 tételből áll. A kérdésekre négyfokú (egyáltalán nem–nagyon, illetve soha–gyakran végpontok között; 0–3 pont), Likert-típusú skálán kell válaszolni aszerint, hogy az adott tétel által felvetett, pl. tünet mennyire gyakori és/vagy súlyos a személy életében, illetve ezzel párhuzamosan mennyire fontos a személy számára az adott tünettől kapcsolatos kellemetlenség, károsodás. Ennek megfelelően a kérdőív két skálára bontható: az egyik az *Előfordulás skála* (occurrence, ORWELL 97-O), a másik pedig a *Fontosság skála* (relevance, ORWELL 97-R). A kérdőíven skálánként maximálisan 54 pont érhető el. A két skála egyszerű kumulatív pontszámával ellentétben, a kérdőív összesített pontszámának kiszámítása oly módon történik, hogy a 18 kérdéspár tagjait (azaz a fontosság és az előfordulás dimenzió adott válaszokat) kérdésenként összeszorozzuk. Így 18 pontszámot kapunk, amelyek 0–9 közötti értéket vehetnek fel. (Ha például egy tünet gyakori előfordulást mutat a személynél [3 pont], de ezt egyáltalán nem tartja fontosnak [0 pont], akkor az adott tételre kapott pontszám $0 \cdot 3 = 0$ lesz.) Ezeket az értékeket összeadva áll elő az ORWELL 97 kérdőív összesített pontszáma, amelynek maximális értéke 162. Minél magasabb ez az összesített pontszám, annál rosszabb a személy életminősége.

A kérdőív az alábbi területekkel kapcsolatban nyer információkat:

1. *Tünetek*: 5 tétel méri azokat a testi tüneteket és a fizikális működés károsodását, amelyek a leggyakoribbak a szomatikus betegségben nem szenvedő elhízott személyeknél. Példa: 1. tétel Fontosság skála: *Mennyire fontos Önnek a rendszeres testmozgás?* 1. tétel Előfordulás skála: *Gátolja-e a testsúlya a fizikai aktivitását?* 2. tétel Fontosság skála: *Mennyire fontos Önnek a rendszeres szexuális élet?* 2. tétel Előfordulás skála: *A súlya fizikai akadályát képezi a szexuális aktivitásának?*
2. *Diszkomfort érzés*: 7 tétel méri az elhízásnak a személy érzelmi állapotára gyakorolt hatását és a személy elhízással kapcsolatos aggodalmait. A szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy ez a skála nem egy általános pszichopatológiai index, így nem arra szolgál, hogy az elhízott pácienseknél oly gyakori, szorongással, lehangoltsággal vagy evési zavarokkal kapcsolatos tüneteket mérje. Példa: 15. tétel Fontosság skála: *Szokott nagyon ideges lenni?* 15. tétel Előfordulás skála: *Úgy érzi, a túlsúlyosság hozzájárul ahhoz, hogy idegesebb, mint kellene?* 16. tétel Fontosság skála: *Rossz véleménnyel van önmagáról?* 16. tétel Előfordulás skála: *A túlsúly befolyásolja az önmagáról kialakított véleményét?*
3. *Hatás*: 6 tétel méri az elhízás hatását a családi kapcsolatokra, a szerepfunkciókra, valamint a társas hálóra. Példa: 7. tétel Fontosság skála: *Fontos Önnek, hogy kiegyensúlyozott családi környezet vegye körül?* 7. tétel Előfordulás skála: *A családjában vált-e ki vitát az a tény, hogy Ön túlsúlyos?* 8. tétel Fontosság skála: *Fontos Önnek, hogy sikeres legyen a munkájában?* 8. tétel Előfordulás skála: *Úgy érzi, a testsúlya akadályozza Önt a munkájában?*

Mannucci és munkatársai (1999) alapos pszichometriai vizsgálatnak vetették alá az ORWELL 97 kérdőívet. Vizsgálatuk résztvevői a Firenzei Egyetem Metabolikus

Zavarok és Diabetológia Részlege Járóbeteg Klinikájának páciensei voltak, 1997 február 1-je és június 30-a között. A mentális retardációt, illetve az olvasási képesség hiányát mutató pácienseket kizárták a vizsgálatból. További kizáró tényezők: ellenőrizetlen klinikai pajzsmirigy alulműködés, súlyos kardiovaszkuláris vagy légzési betegségek, valamint vese- vagy májelégtelenség. Valamennyi páciensnél orális glükóztolerancia tesztet végeztek, hogy a WHO 1985-ös kritériumaival meghatározott diabetes mellitust kizárják. A végső mintába 147 fő került (99 nő és 48 férfi), akiknek átlagéletkora 45,2 év (szórás: 13,4 év, intervallum: 15–73 év). Testtömeg-indexük (BMI) átlaga 37,9 kg/m² (szórás: 6,3 kg/m²; intervallum: 30–61,3 kg/m²). Valamennyi résztvevővel strukturált diagnosztikai interjú készült a mentális zavarok felmérése céljából, amelyet pszichiáterek vettek fel. A falási zavar felméréséhez a DSM-IV diagnosztikai kritériumait alkalmazták. A 147 kövér páciensből 51 személy semmilyen mentális zavarban nem volt érintett. A vizsgálat idején az alábbi zavarokat regisztrálták a résztvevőknél: disztímiás zavar (37 fő), szorongásos zavar (26 fő), pánikzavar (7 fő), major depresszió (6 fő), alkalmazkodási zavar depresszív kedélyállapottal (6 fő), egyszerű fóbia (2 fő), alkohol abúzus (1 fő), falási zavar (11 fő, a minta 7,5%-a).

A pszichometriai vizsgálat eredményei az alábbiakban foglalhatók össze. Az egy hetes intervallumban végzett teszt-reteszt reliabilitás vizsgálattal nyert Pearson-féle korrelációs együttható értéke 0,92-nek ($p < 0,01$) adódott. Az egyes tételek közötti korreláció 0,85 (15. tétel) és 0,96 (4. tétel) közötti értékeket vett fel. A belső konzisztencia mutatója, a Cronbach alfa értéke 0,83-nak adódott, ami alapján elmondható, hogy a mérőeszköz megbízhatósága megfelelő.

A konkurens validitás ellenőrzése céljából az ORWELL 97 kérdőívet és skáláit az alábbi mérőeszközökkel korreláltatták: Beck Depresszió Kérdőív, Állapot- és Vonásszorongás Kérdőív, Binge Eating Scale, valamint Eating Disorder Examination 12.0D strukturált interjú. Ez utóbbi kivételével valamennyi mérőeszközzel szignifikáns, mérsékelt illetve erős ($r = 0,43$ – $0,60$) és pozitív irányú kapcsolat adódott (1. táblázat).

1. táblázat. Az Elhízással Kapcsolatos Jólét Kérdőív validitás vizsgálatának eredménye (Pearson-féle korrelációs együtthatók; Mannucci és mtsai., 1999, 351. o.)

Skála	Beck Depresszió Kérdőív	Állapot- szorongás skála	Vonás- szorongás skála	Binge Eating Scale	Eating Disorder Examination
Elhízással Kapcsolatos Jólét Kérdőív (összpontszám)	0,60**	0,56**	0,58**	0,58**	–0,13
Elhízással Kapcsolatos Jólét Kérdőív – Előfordulás skála	0,48*	0,45**	0,47**	0,55**	–0,01
Elhízással Kapcsolatos Jólét Kérdőív – Fontosság skála	0,46**	0,53**	0,55**	0,43**	0,03

* $p < 0,01$; ** $p < 0,001$

A fentiek alapján elmondható, hogy az Elhízással Kapcsolatos Jóllét Kérdőív pszichometria mutatói jók, megbízható és érvényes mérőeszköznek tekinthető.

A kérdőíven Mannucci és munkatársai (1999) faktoranalízist is végrehajtottak, amely során két fő faktor (sajátérték $> 1,5$) rajzolódott ki, amelyek a teljes variancia 40,8%-át magyarázzák. Az első faktorhoz azok a tételek tartoznak, amelyek az életminőség pszichoszociális aspektusaival kapcsolatosak (6–18. tétel). E faktor a teljes variancia 30,3%-át magyarázza. Ezen a faktoron a kövér nők szignifikánsan magasabb pontszámot értek el, mint a kövér férfiak. A második faktor az elhízáshoz kapcsolódó testi diszkomfort érzést mérő tételeket (1–5. tétel) foglalja magába. Ez utóbbi faktor a teljes variancia 10,4 százalékát magyarázza. E faktor mentén nem adódott szignifikáns különbség a vizsgálatban részt vevő kövér férfiak és kövér nők között.

AZ ELHÍZÁSSAL KAPCSOLATOS JÓLLÉT (ORWELL 97) KÉRDŐÍV ADAPTÁLÁSI FOLYAMATA

Edoardo Mannucci professzor volt szíves engedélyezni a számomra az ORWELL 97 kérdőív magyar nyelvűre történő adaptálását, amiért ezúton szeretnék köszönetet mondani. Az angol nyelvű kérdőívet Burján Petronella fordította le magyarra. A visszafordítást Stos Ildikó végezte el. Az eredeti és a lefordított, illetve visszafordított kérdőíveket P. Rigó Adrien vetette össze.²

Módszer

Vizsgálati személyek

A vizsgálati személyek toborzása nem valószínűségi mintavétellel történt, az alábbi módokon: 1) háziorvosok bevonása, 2) hirdetések feladása (Internetes fórumok, plakátok kihelyezése a főváros egyes pontjain), 3) hólabda módszer (Babbie, 2004, 206–207. o.). Az adatgyűjtés során 250 kérdőív került szétosztásra, és összesen 197 kitöltött kérdőív érkezett vissza.³ Kizáró kritériumok: 18 év alatti életkor, 25 kg/m² alatti testtömegindex, cukorbetegség, pajzsmirigybetegség. A végleges mintát 153 személy alkotta (43% férfi, 57% nő). A 2. táblázatban nemek szerinti bontásban részletesen bemutatjuk a vizsgált mintát.

² Fáradásukat ezúton szeretném megköszönni.

³ Ezúton szeretnék köszönetet mondani valamennyi résztvevőnek.

2. táblázat. A vizsgált minta összetétele

Változó		Férfiak (n=66)	Nők (n=87)	Teljes minta (n=153)
Életkor (év)	minimum	19	20	19
	maximum	64	71	71
	átlag	36,97	39,39	38,34
	szórás	11,22	11,36	11,33
Családi állapot	nőtlen/hajadon	19	14	33
	élettársi kapcsolat	10	13	23
	házas	35	47	82
	elvált	2	9	11
	özvegy	0	4	4
Legmagasabb iskolai végzettség	alapfokú	14	12	26
	középfokú	33	38	71
	felsőfokú	19	37	56
Lakóhely	Budapest	30	41	71
	város	23	33	56
	nagyközség/község	6	11	17
	falu	7	2	9
Testtömegindex (kg/m ²)*	minimum	25,03	25,00	25,00
	maximum	42,59	46,71	46,71
	átlag	31,44	31,47	31,46
	szórás	4,24	4,79	4,55
Testtömegindex kategória (WHO, 1998)**	Túlsúlyos (BMI=25–29,9 kg/m ²)	25	39	64
	Kövér (BMI≥30kg/m ²)	41	48	89

* Megjegyzés: a kétszemponos varianciaanalízis eredménye szerint sem a nemnek ($F=0,381$, n. sz.) sem pedig az életkornak ($F=0,923$, n. sz.) nincs szignifikáns főhatása a testtömegindexre nézve, és nem×életkor interakciós hatás sem mutatkozott a BMI vonatkozásában ($F=0,631$, n. sz.).

** Megjegyzés: a két nem BMI kategória szerinti gyakorisági eloszlása között nincs szignifikáns különbség ($\chi^2=0,745$; n. sz.).

Az adatok elemzése az SPSS 14.0 és az AMOS 4.1 statisztikai programcsomagokkal történt.

Mérőeszközök

A fent ismertetett, Elhízással Kapcsolatos Jólét Kérdőív (a továbbiakban ORWELL 97 kérdőív) mellett az alábbi mérőeszközöket alkalmaztuk.

Testtömegindex és egyes betegségek: rákérdeztünk a testsúlyra (kg) és a testmagasságra (cm), kiegészítve azzal a kéréssel, hogy amennyiben a vizsgálati személy

nem tudja pontosan ezen adatait, legyen szíves mérje meg magát. Három eldöntendő kérdéssel tudakoltuk meg, hogy kezelik-e a személyt cukorbetegséggel, pajzsmirigy betegséggel vagy egyéb, hormonális betegséggel.

Általános jóllét felmérése: a vizsgálati személyeknek hétfokú, Likert-típusú skálán kellett választ adniuk arra a kérdésre, hogy általában hogyan érzik magukat a bőrükben (1: nagyon rosszul; 7: nagyszerűen). Minél magasabb a pontszám, annál jobb a személy általános jóllét érzése.

Vonásszorongás Kérdőív: a Spielberger által kidolgozott Állapot- és Vonásszorongás Kérdőívet (State-Trait Anxiety Inventory, STAI) széles körben alkalmazzák a kutatásban és a klinikai gyakorlatban egyaránt. A mérőeszköz különálló, önbeszámoló skálákat tartalmaz az állapot- és vonásszorongás mérésére. A kutatásban használt Vonásszorongás skála (STAI-H, F. X-2) húsz állítást tartalmaz, egyenes és fordított irányú tételeket egyaránt. Azt méri, hogy az emberek általában hogyan érzik magukat. Az állításokkal való egyetértés mértékét négyfokú, Likert-típusú skálán kell értékelni (Sipos, Sipos és Spielberger, 1988).

Az Eysenck-féle Személyiség Kérdőív (EPQ) Hazugság skálája: az EPQ 90 eldöntendő, igen-nem válaszlehetőséggel bíró kérdésből áll, egyenes és fordított irányú tételeket egyaránt tartalmaz. A kérdőív négy skálája az alábbi személyiségdimenziókat méri: extroverzió, pszichotizmus, neuroticizmus (emocionális labilitás) és hazugság (szociális kíváncsiság). A Hazugság skála eredetileg pusztán a hamis válaszok követésére, feltárására szolgált, azonban önállóan használható személyiségdimenzióknak bizonyult, és jó mérőeszköze a szociális kíváncsiságnak való megfelelési törekvéseknek (Eysenck–Matolcsi, 1984).

Eredmények

A vizsgálat alapstatisztikája

A 3. táblázatban bemutatjuk a vizsgálatban használt skálák alapadatait és belső konzisztenciáját (Cronbach-alfák), valamint a két nem összehasonlítását a mért pszichológiai változók mentén (kétmintás t-próbák, illetve Welch-féle d-próbák és a hatásméretek becslései).

Az Elhízással Kapcsolatos Jóllét Kérdőív (ORWELL 97) pszichometriai jellemzői

*Az ORWELL 97 kérdőív faktorstruktúrája*⁴

Az elemzés során konfirmatív faktorelemzéssel (CFA) megvizsgáltuk, hogy az elhízott személyek e magyar mintáján nyert adatok mennyire illeszkednek az ORWELL 97 kérdőív Mannucci és munkatársai (1999) által, olasz mintán azonosított hipote-

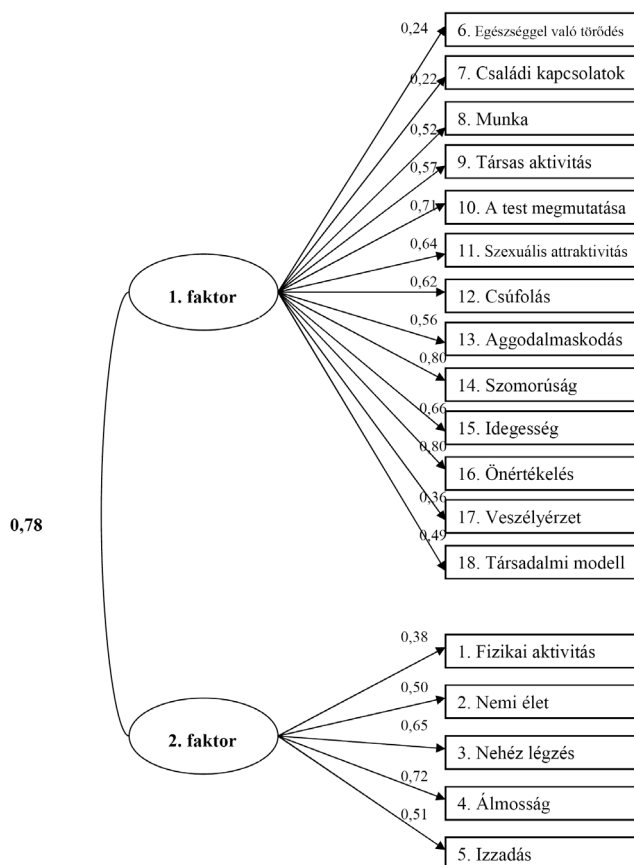
⁴ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Urbán Róbertnek a konfirmációs faktorelemzésben nyújtott segítségéért.

tikus faktorstruktúrájához (2 faktor, 13 illetve 5 tétellel). Az 1. ábra bemutatja a kérdőív tesztelt faktoriális struktúráját, és az elemzés során kapott standardizált együtthatókat. Az illeszkedési mutatók kapcsán elmondható, hogy noha a CMIN mutató szignifikáns ($\chi^2=310,23$, $df=134$, $p<0,001$), ezt a mutatót rendszerint túlságosan idealisztikusnak tartják (Byrne, 2001). A khi négyzet és a szabadságfok hányadosa (CMIN/DF) 2,315-nek adódott, amely érték az elfogadható tartományba esik (Marsh–Hocevar, 1985). A struktúra további igazolásához robusztus indikátorokat alkalmaztunk. A komparatív illeszkedési index (CFI) értéke a tesztelt modell esetében 0,913. Tekintettel arra, hogy jól illeszkedő modell esetében e mutató értékének 0,95-nél nagyobbak kell lennie (Hu–Bentler, 1999), ez az illeszkedési mutató közepes mértékű illeszkedésre utal. Az RMSEA (root mean square error approximation) mutató értéke (0,093) ugyancsak a közepes illeszkedést mutat. A korábban írottaknak megfelelően az 1. faktor (ORWELL 97-1) az elhízás pszichoszociális aspektusaival kapcsolatos tételeket, míg a 2. faktor (ORWELL 97-2) az elhízással összefüggő testi diszkomfort érzést felmérő tételeket foglalja magában. Mindezek alapján elmondható, hogy a konfirmatív faktorelemzés igazolta az ORWELL 97 kérdőív eredeti faktoriális struktúráját: az illeszkedés nem tökéletes ugyan, de mindenképpen elfogadható.

3. táblázat. A alkalmazott mérőeszközök alapstatisztikája, megbízhatósági mutatói és a két nem összehasonlítása a mérőeszközök mentén

Skála	Átlag (szórás)	Min.	Max.	Cronbach alfa (tétel- szám)	Férfiak n=66 átlag (szórás)	Nők n=87 átlag (szórás)	t-érték (p<)	Hatás- méret Cohen d
ORWELL 97 összpontszám	32,97 (25,26)	0	125	0,87 (18)	20,71 (15,69)	42,72 (27,20)	d=6,190 (0,001)	0,97
ORWELL 97 – Előfordulás skála	20,65 (10,09)	3	49	0,88 (18)	15,53 (7,61)	24,62 (10,03)	d=6,336 (0,001)	1,01
ORWELL 97 – Fontosság skála	25,44 (6,99)	11	46	0,73 (18)	22,56 (5,72)	27,71 (7,08)	d=4,924 (0,001)	0,80
Vonásszorongás skála	42,40 (11,38)	21	73	0,92 (20)	36,68 (8,98)	46,83 (11,10)	d=6,174 (0,001)	1,00
Hazugság skála (EPQ)	9,52 (4,15)	1	19	0,78 (22)	8,43 (4,00)	10,38 (4,08)	t=2,898 (=0,004)	0,48
Általános jóllét érzés	4,72 (1,42)	1	7	– (1)	5,38 (1,12)	4,24 (1,44)	d=5,457 (0,001)	0,88

Megjegyzés: A hatásméret mutató (Cohen d) értékeinek értelmezése: 0,20 kis hatás, 0,50 közepes mértékű hatás, 0,80 nagy hatás (Cohen, 1992).

1. ábra. Az ORWELL 97 kérdőív konfirmatív faktorelemzése alapján igazolt struktúra ($\chi^2=310,23$, $df=134$, $p<0,001$; $CMIN/DF=2,315$; $CFI=0,913$; $RMSEA=0,093$).

Az ORWELL 97 kérdőív belső megbízhatósága

Annak ellenére, hogy a magyar változat kialakítása még a kezdeti fázisában van, az ORWELL 97 kérdőív reliabilitás vizsgálata meglepően jó eredményeket hozott, ugyanis a kérdőív és skálái belső megbízhatóságának becslésére kiszámított Cronbach-alfák 0,73–0,88 közötti értéket vesznek fel (3. táblázat).

A teljes ORWELL 97 kérdőív itemanalízise igen jó eredménnyel zárult. Az item-maradék korrelációs együttható értéke minden tétel esetében szignifikáns, és egyetlen tétel sem mutatott gyenge, 0,2 alatti item-maradék korrelációt a maradék tételekből alkotott összpontszámokkal. A két legalacsonyabb item-maradék korrelációs együttható értéke 0,24 (7. tétel), illetve 0,25 (6. tétel), az összes többi korrelációs együttható 0,32–0,71 közötti értéket vesz fel.

Az Előfordulás skálánál sem adódott egyik tétel esetében sem 0,2 alatti item-maradék korreláció. A két legalacsonyabb item-maradék korrelációs együttható ér-

téke 0,21 (5. tétel), illetve 0,25 (7. tétel, amelynél utólag derült fény a pontatlan fordításra). A többi tétel item-maradék korrelációs együtthatója megfelelően magas vagy kifejezetten jónak mondható ($r=0,35-0,74$).

A Fontosság skála négy tétele esetében (1., 7., 8., 9.) igen gyenge item-maradék korreláció ($-0,04-0,15$) adódott. Három tételnél (2., 7., 9.) a korrelációs együttható előjele negatív, amely azt jelzi, hogy az adott tétel valamely okból kifolyólag fordítva működik a magyar nyelvű kérdőívben. Ezen negatív előjelű tételek közül kettő esetében az item-maradék korreláció értéke nulla közeli, a harmadik tételnél (2.R *Mennyire fontos Önnek a rendszeres szexuális élet?*) azonban a korrelációs együttható értéke $-0,21$. A Fontosság skála többi tétele esetében az item-maradék korrelációs együtthatók $0,24-0,66$ közötti értéket vesznek fel.

Tekintettel arra, hogy Mannucci és munkatársai (1999) véleménye szerint a kérdőív két faktora alskálaként is használható, megvizsgáltuk a konfirmatív faktorelemzéssel igazolt faktorstruktúra faktorainak belső konzisztenciáját is. Az 1. faktor (pszichoszociális aspektusok) Cronbach alfa mutatója $0,85$ -nek adódott, míg a 2. faktor (testi tünetek) Cronbach alfa értéke $0,69$. Az itemszelekciós eljárás során egyik alskála esetében sem adódott gyenge, $0,2$ alatti item-maradék korrelációs együtthatóval bíró tétel. Az 1. faktor esetében az item-maradék korrelációs együtthatók $0,24-0,72$ közötti; a 2. faktor esetében pedig $0,32-0,54$ közötti értéket vesznek fel. Mindezek alapján elmondható, hogy a két faktor belső megbízhatósága megfelelő.

Az ORWELL 97 kérdőív validitása

Az ORWELL 97 kérdőív és skáláinak konkurens validitás vizsgálatára Mannucci és munkatársai (1999) példáját követve a STAI Vonásszorongás skáláját használtuk fel. A korrelációs elemzés eredményei szerint az ORWELL 97 kérdőívben elért összpontszám, és az ORWELL 97 skálák szignifikáns, pozitív irányú és erős lineáris kapcsolatot mutatnak a Vonásszorongás skálával.

A konvergens validitás ellenőrzésére lehetőséget nyújtott az a tétel, amely arra kérdez rá, hogy hogyan érzik magukat a személyek általában. A Spearman-féle rangkorrelációs elemzés eredménye szerint a személyek általános jólléte szignifikáns, erős, negatív irányú kapcsolatban van a teljes ORWELL 97 kérdőívvel és az Előfordulás skálával. A kapcsolat erőssége a Fontosság skála esetében mérsékelt.

A testtömegindex az elvártaknak megfelelően szignifikáns lineáris összefüggést mutatott az Előfordulás skálával: a kapcsolat pozitív irányú és mérsékelt erősségű. A teljes kérdőívvel csak gyenge, pozitív irányú, tendencia szintű kapcsolat adódott. A Fontosság skála és a BMI között nem mutatkozott szignifikáns lineáris kapcsolat: a Pearson-féle korrelációs együttható értéke nulla közeli.

A vizsgált személy szociális kíváncsnak való megfelelési törekvésének mutatója az EPQ Hazugság skáláján elért pontszám. A korrelációs elemzés kimutatta, hogy a Hazugság skála és az ORWELL 97 kérdőív és annak skálái között nincs szignifikáns lineáris kapcsolat, így a mérőeszköz diszkrimináns validitása is alátámasztást nyert.

A validitás vizsgálat eredményeit a 4. táblázat mutatja be részletesen.

4. táblázat. Az ORWELL 97 kérdőív validitás vizsgálatának eredménye (Pearson-féle korrelációs együtthatók)

Skála	Vonásszorongás skála (p<)	Általában hogyan érzi magát a személy a bőrében? (Spearman-rho) (p<)	Testtömeg-index (p)	Hazugság skála (p)
ORWELL 97 kérdőív összpontszám	0,665 (0,001)	-0,603 (0,001)	0,151 (0,067)	0,143 (0,088)
ORWELL 97 kérdőív – Előfordulás skála	0,681 (0,001)	-0,611 (0,001)	0,262 (0,001)	0,064 (0,446)
ORWELL 97 kérdőív – Fontosság skála	0,702 (0,001)	-0,491 (0,001)	-0,020 (0,811)	0,030 (0,722)

A fentiek alapján elmondható, hogy az ORWELL 97 kérdőív magyar változata megbízható mérőeszköznek bizonyult, és konstruktum validitása is megerősítést nyert.

További elemzések

Az ORWELL 97 kérdőíven és a Fontosság, illetve Előfordulás skálákon kapott átlagokat összevettük Mannucci és munkatársai (1999) adataival. Az egymintás t-próba eredményei szerint az általunk vizsgált személyek szignifikánsan alacsonyabb pontszámot értek el az ORWELL 97 kérdőíven, és annak Előfordulás, illetve Fontosság skáláján, mint a Mannucci és munkatársai által vizsgált elhízott személyek (5. táblázat). A kapott eredmény hátterében egyrészt az állhat, hogy az általunk vizsgált személyek BMI átlaga szignifikánsan alacsonyabb, mint a referencia minta testtömegindexének átlaga [$t(152)=17,530$; $p<0,001$], így életminőségük kevésbé károsodott, mint a súlyosabb fokú elhízással jellemezhető személyek életminősége. A különbség részben talán azzal is magyarázható, hogy a Mannucci és munkatársai (1999) által vizsgált személyek mindannyian egy súlycsökkentő kezelés járóbeteg páciensei voltak, és amint az Kolotkin és munkatársai (2002) vizsgálatából kiderült, az egészséggel kapcsolatos életminőség több dimenziója is alacsonyabb a súlycsökkentő kezelést kereső elhízott személyeknél, mint a kezelést nem kereső elhízottaknál.

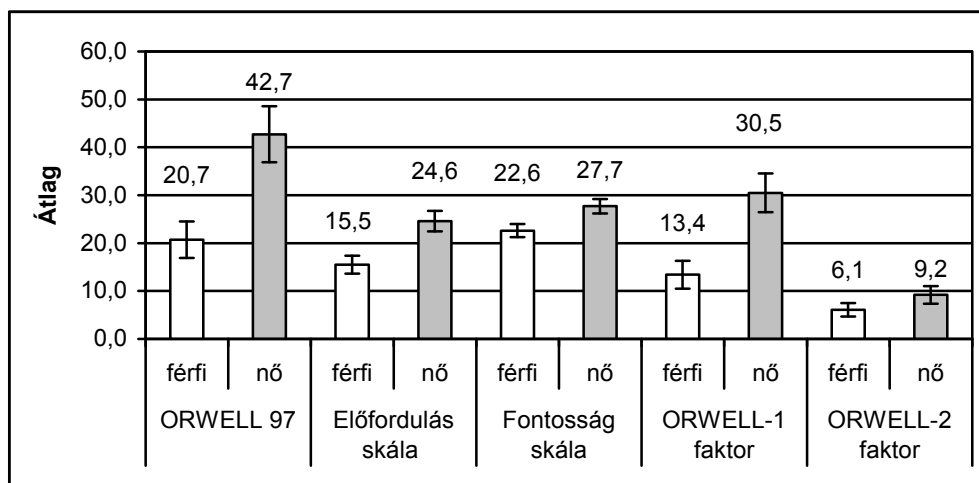
5. táblázat. Az ORWELL 97 kérdőív és skálái átlagának összevetése Mannucci és munkatársai (1999) vizsgálatának eredményeivel

Skálák	Mannucci és mtsai. (1999) átlag (szórás)	Jelen vizsgálat átlag (szórás)	t-érték (p<)
ORWELL 97 kérdőív összpontszám	47,9 (27,0)	32,97 (25,26)	7,213 (0,001)
ORWELL 97 – Előfordulás skála	27,9 (9,5)	20,65 (10,09)	8,829 (0,001)
ORWELL 97 – Fontosság skála	28,7 (8,1)	25,44 (6,99)	5,710 (0,001)

Mannucci és munkatársai (1999) számos további elemzést is elvégeztek az ORWELL 97 kérdőívvel. A tanulmány utolsó részében megvizsgáljuk, hogy reprodukálhatók-e a szerzők által kapott eredmények a magyar mintán.

Nemi különbségek

Az általunk vizsgált mintában az elhízott nők a Welch-féle d-próba eredménye szerint szignifikánsan magasabb összpontszámot értek el az ORWELL 97 kérdőíven, mint a férfiak [$W(135)=6,190$; $p<0,001$]. A hatásméret mutató (Cohen d) értéke 0,97-nek adódott, amely nagy hatást jelent. Az eredmény összecseng Mannucci és munkatársai (1999) eredményével, bár az ő mintájuk adatai alapján némileg alacsonyabb hatásméret mutató számítható ki (Cohen $d=0,75$). Az elhízott nők az Előfordulás skálán [$W(149)=6,336$; $p<0,001$] és a Fontosság skálán [$W(148)=4,924$; $p<0,001$] ugyancsak szignifikánsan magasabb átlagot értek el, mint az elhízott férfiak. A Cohen d értéke (1,01 illetve 0,80) ez esetben is nagy nemi hatásra utal (3. táblázat, 2. ábra).

2. ábra. A két nem összehasonlítása az ORWELL 97 kérdőív skálái és faktorai mentén

Vizsgált mintánkban az elhízott nők átlaga a faktorokon is szignifikánsan magasabb volt, mint az elhízott férfiaké (6. táblázat, 2. ábra). Mannucci és munkatársai (1999) csak az 1. faktor tekintetében találtak szignifikáns nemi különbséget, a 2. faktor tekintetében nem. Noha az általunk vizsgált mintában a 2. faktoron is szignifikáns különbség adódott a nemek között, a hatásméret mutató (Cohen $d=0,42$) csak mérsékelt erősségű összefüggésre utal, míg az 1. faktor esetében a Cohen d értéke 1,05, amely igen nagy hatást jelez.

6. táblázat. A két nem összehasonlítása az ORWELL 97 kérdőív faktora mentén

Skála	Cronbach alfa (tétel-szám)	Teljes minta átlag (szórás)	Férfiak n=66 átlag (szórás)	Nők n=87 átlag (szórás)	t-érték (p)	Hatás- méret Cohen d
ORWELL 97-1 faktor (pszichoszociális aspektusok)	0,85 (13)	22,99 (18,45)	13,36 (12,01)	30,47 (19,16)	d=6,706 (<0,001)	1,05
ORWELL 97-2 faktor (testi tünetek)	0,69 (5)	7,87 (7,67)	6,09 (5,74)	9,25 (8,67)	d=2,682 (0,008)	0,42

Az elhízással kapcsolatos életminőség magyarázó változói

Az elhízással kapcsolatos életminőség magyarázó változóit többszörös lineáris regresszió elemzéssel vizsgáltuk, a nem, a testtömegindex és az életkor bevonásával, amit Mannucci és munkatársai (1999) az életminőség determinánsainak vélték. Az eredmények szerint, az életkor és a BMI kontrollálása mellett, a nem szignifikáns magyarázó változója a személy életminőségének ($\beta=0,437$; $p<0,001$). A többi változó kontrollja mellett, a testtömegindex is az életminőség szignifikáns, bár a nemnél jóval gyengébb magyarázó változójának bizonyult ($\beta=0,156$; $p=0,037$). A modell magyarázóereje 19,7% (7. táblázat).

7. táblázat. Az elhízással kapcsolatos jóllét magyarázó változói – többszörös lineáris regresszió elemzés

Kimeneti változó	Magyarázó változó	Standardizált β együttható	t-érték	p	Megmagyarázott variancia
ORWELL 97 kérdőív összpontszám	Nem	0,437	5,915	<0,001	19,7%
	Életkor	-0,032	-0,424	0,672	
	BMI	0,156	2,106	0,037	
ORWELL 97 kérdőív – Előfordulás skála	Nem	0,449	6,365	<0,001	26,2%
	Életkor	0,013	0,177	0,860	
	BMI	0,274	3,882	<0,001	
ORWELL 97 kérdőív – Fontosság skála	Nem	0,378	4,923	<0,001	13,0%
	Életkor	-0,113	-1,462	0,146	
	BMI	0,011	0,144	0,885	

Az ORWELL 97 kérdőív Előfordulás skálája által mért konstruktum vonatkozásában is megvizsgáltuk a nem, a testtömegindex és az életkor magyarázó erejét. A többszörös lineáris regresszió elemzés során azt az eredményt kaptuk, hogy mind a nem ($\beta=0,449$; $p<0,001$), mind pedig a BMI ($\beta=0,274$; $p<0,001$) az elhízással kapcsolatos tünetek előfordulási gyakoriságának/súlyosságának szignifikáns magyarázó változója. Mindez teljes mértékben összecseng Mannucci és munkatársai (1999) eredményivel. A modell magyarázó ereje 26,2% (Mannucci és munkatársai mo-

delljének magyarázó ereje 18% volt). Az eredményeket a 7. táblázat mutatja be részletesen.

Végül az elhízással kapcsolatos életminőség mért komponenseinek szubjektív fontossága vonatkozásában is elvégeztük a többszörös lineáris regresszió elemzést, a fent említett magyarázó változók bevonásával. Az elemzés eredményeképpen a nem a fontosság dimenzió szignifikáns magyarázó változójának bizonyult ($\beta=0,378$; $p<0,001$). E modellben, amelynek magyarázó ereje 13%, sem az életkor, sem pedig a BMI nem szerepel szignifikáns magyarázó változóként (7. táblázat). Ezek az eredmények ugyancsak teljes mértékben összecsengenek Mannucci és munkatársai (1999) eredményeivel.

A faktorokkal is lefolytattuk a többszörös lineáris regresszió elemzéseket, amely során a nem, a testtömegindex, az életkor és a vonásszorongás magyarázó erejét vizsgáltuk. Tekintettel arra, hogy a vizsgált mintában az ORWELL 97 kérdőív faktorai nem normális eloszlásúak, logaritmus skálatranszformációt (Field, 2006) hajtottunk végre rajtuk, és ezek lettek az elemzések kimeneti változói. Az eredmények szerint a nem, az életkor és a BMI kontrollálása mellett a vonásszorongás az 1. faktor szignifikáns (és egyben legerősebb) magyarázó változója ($\beta=0,541$; $p<0,001$). A többi változó kontrollja mellett, a nem is az életminőség pszichoszociális aspektusai szignifikáns magyarázó változójának bizonyult ($\beta=0,242$; $p=0,001$). Mindez teljes mértékben összecseng Mannucci és munkatársai (1999) eredményeivel. A modell magyarázóereje 46,5% (8. táblázat).

8. táblázat. Az ORWELL 97 kérdőív faktorainak magyarázó változói (többszörös lineáris regresszió elemzés)

Kimeneti változó	Magyarázó változó	Standardizált β	t-érték	p	Megmagyarázott variancia
1. faktor (pszicho-szociális aspektusok)	Nem	0,242	3,542	0,001	46,5%
	Testtömegindex	0,066	1,074	0,285	
	Életkor	0,033	0,545	0,587	
	Vonásszorongás	0,541	7,948	<0,001	
2. faktor (testi tünetek)	Nem	-0,085	-1,035	0,302	22,2%
	Testtömegindex	0,124	1,674	0,096	
	Életkor	0,109	1,469	0,144	
	Vonásszorongás	0,489	5,927	<0,001	

Mannucci és munkatársai (1999) eredményeivel ellentétben a vonásszorongás a testi tünetek (2. faktor) esetében is szignifikáns magyarázó változónak bizonyult a nem, az életkor és a BMI kontrollálása mellett ($\beta=0,489$; $p=0,001$). A testtömegindex ebben a modellben csak tendencia szintű magyarázó erővel bír ($\beta=0,124$; $p=0,096$). A modell magyarázóereje ez esetben 22,2% (8. táblázat).

ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen tanulmányban beszámoltunk az elhízással kapcsolatos életminőség egy mérőeszköze, az Elhízással Kapcsolatos Jólét Kérdőív (Obesity Related Well-Being [ORWELL 97] Questionnaire; Mannucci et al., 1999) magyar változatának hazai alkalmazásával szerzett tapasztalatokról. E mérőeszköz abban különbözik a többi elhízáspecifikus életminőséget mérő kérdőívtől, hogy a testi és pszichoszociális distressz intenzitásán túl, a distressz szubjektív fontosságának felmérésére is kísérletet tesz.

A vizsgálat első lépéseként elvégeztük a mérőeszköz magyar nyelvre történő adaptálását, amely az előírásoknak megfelelően, több lépésben történt. A kérdőív magyar nyelvű változatát ezután egy 153 fős mintán teszteltük (43% férfi, 57% nő). Az adatgyűjtés nem valószínűségi mintavétellel történt. Noha Mannucci és munkatársai (1999) vizsgálatában kizárólag kövér ($BMI \geq 30 \text{ kg/m}^2$) személyek szerepeltek, jelen kutatás során túlsúlyos személyeket ($BMI = 25\text{--}29,9 \text{ kg/m}^2$) is bevontunk a mintába. Ennek oka egyrészt az, hogy a túlsúlyos emberek életminősége is jelentősen sérülhet a súlyfeleslegük következtében, másrészt pedig, hogy ha e mérőeszközt az elhízott személyek terápiás intervenciója hatékonyságának mutatójaként kívánjuk alkalmazni, szükséges, hogy ne csak a kövér, hanem a túlsúlyos személyeknél is „működjön”, adekvát legyen az ő életminőségük felmérésében is, illetve diszkriminálni tudjon a túlsúlyos és a kövér személyek között.

Az ORWELL 97 kérdőív magyar változatának pszichometriai elemzése jó eredménnyel zárult. A konfirmatív faktorelemzés igazolta az ORWELL 97 kérdőív eredeti faktoriális struktúráját. Noha az illeszkedés nem tökéletes, mindenképpen elfogadható. Az 1. faktor (13 tétel) a pszichológiai státussal és a társas alkalmazkodással kapcsolatos, a 2. faktor (5 tétel) pedig a testi tünetekkel és károsodással. E faktorok belső megbízhatósága jónak bizonyult, így Mannucci és munkatársai (1999) elképzelésének megfelelően alszállaként is funkcionálhatnak.

A kérdőív kidolgozásánál Mannucci és munkatársai két skálát alakítottak ki, az egyik az *Előfordulás skála*, amely az elhízással összefüggő tünetek gyakoriságát és/vagy súlyosságát, a másik pedig a *Fontosság skála*, amely a tünetekkel kapcsolatos szubjektív kellemetlenség, károsodás érzését hivatott felmérni. A Fontosság skála tételeivel súlyozva az Előfordulás skála megfelelő tételeit juthatunk az ORWELL 97 kérdőív összpontszámához, amelyen minél magasabb pontszámot ér el egy személy, annál rosszabb az életminősége. A reliabilitás vizsgálat eredményeképpen elmondható, hogy mind a teljes mérőeszköz, mind pedig a skálák belső megbízhatósága megfelelő, sőt kifejezetten jó.

A mérőeszköz konstruktum validitását megerősítette, hogy szignifikáns, pozitív irányú és erős lineáris kapcsolatot mutat a vonásszorongás skálával, továbbá szignifikáns, negatív irányú és erős, illetve mérsékelt lineáris kapcsolatot mutat a vizsgálatban alkalmazott, az általános jólét felmérésére szolgáló kérdéssel. Érdemes megjegyezni továbbá, hogy a kérdőív és skálái függetlennek bizonyultak a szociá-

lis kíváncsiságra való törekvéstől, amely eredmény alátámasztja a mérőeszköz diszkrimináns validitását.

A vizsgálat során megismételtük Mannucci és munkatársai (1999) számos elemzését, amelyről összefoglalóan elmondható, hogy eredményeink nagymértékben konvergálnak a forrásmunka eredményeivel. Az alábbiakban összefoglaljuk a főbb eredményeket. Az elhízott nők szignifikánsan magasabb pontszámot értek el az ORWELL 97 kérdőíven, mint az elhízott férfiak, ami azt jelenti, hogy az elhízott nők életminősége rosszabb, mint az elhízott férfiaké. A hatásméret becslésére kiszámított mutató nagy nemi különbséget jelzett. Az elhízással kapcsolatos életminőség más mérőeszközeivel végzett kutatások során is megfigyeltek hasonló különbséget a nemek között (pl. Kolotkin et al., 2001). Vizsgálatunkban arra is fény derült, hogy az elhízott nőknél, az elhízott férfiakhoz képest, nemcsak sokkal gyakrabban fordulnak elő az elhízással kapcsolatos tünetek, károsodások, hanem ezeket a tüneteket a nők szubjektíven sokkal fontosabbnak is ítélik meg, mint a férfiak. Úgy tűnik tehát, hogy a nők sérülékenyebbek az elhízás életminőségre gyakorolt negatív hatásaira (Marcus, 2002). Ez a sérülékenység különösen az elhízás pszichoszociális vonatkozásai tekintetében szembetűnő: jelen vizsgálatban a pszichoszociális aspektusok esetében nagy, a testi tünetek esetében viszont csak mérsékelt nagyságú nemi különbséget mutattunk ki. Mindez alátámasztja azt a feltételezést, hogy az életminőség vonatkozásában a nemek közötti különbség nagyrészt annak köszönhető, hogy a nők esetében az elhízás nagyobb hatást gyakorol pszichoszociális panaszokra, mint a férfiaknál (Mannucci et al., 1999). Ebben szerepet játszhat az, hogy a nőkre igen nagy társadalmi, társas nyomás nehezedik, hogy vékonyak legyenek (Friedman–Brownell, 1995); hogy önértékelésüknek központibb eleme a testsúly, mint a férfiakénak (Heinberg, 2000); továbbá, hogy a testtel, testképpel való elégedetlenség a nők körében rendkívül elterjedt és a felnőtt élet során stabilan fennálló, lényegében normatív jelenség (Tiggemann, 2004).

Az elhízással kapcsolatos életminőség és az elhízás mértékének kapcsolatát többszörös lineáris regresszió elemzéssel vizsgáltuk. Az életkor és a nem kontrollálása mellett a testtömegindex szignifikáns pozitív kapcsolatot mutatott a tünetek intenzitásával, illetve megjelenésének gyakoriságával (Előfordulás skála), azonban nem mutatott szignifikáns kapcsolatot a tünetek szubjektív fontosságával (Fontosság skála), amely az egyének személyiségétől, hiedelmeitől, életmódjától és kulturális háttérétől függ (Mannucci et al., 1999). A kérdőív faktoraival végzett többszörös lineáris regresszió elemzés eredményeképpen a testtömegindex nem mutatott szignifikáns lineáris kapcsolatot az 1. faktorról (pszichoszociális hatás), azonban a 2. faktorról (testi tünetek) is csak nagyon gyenge, tendenciaszerű kapcsolat adódott. Mannucci és munkatársai (1999) a testtömegindex és e faktor között szignifikáns lineáris kapcsolatot mutattak ki, amely eredményt úgy interpretáltak, hogy az elhízás súlyossága inkább a testi működést gátolja, semmint a pszichoszociális státust vagy társas alkalmazkodást. Megjegyzendő azonban, hogy az általuk kimutatott összefüggés csak gyenge kapcsolatot jelentett, és a vizsgálatukban kapott

Pearson-féle korrelációs együttható értéke ($r=0,24$; $p<0,05$) nem tér el jelentősen a jelen vizsgálatban kapott korrelációs együttható értékétől ($r=0,17$; $p<0,05$). Meglepőnek tartható, hogy a fizikai tünetek (mint például légzés, izzadás, szexuális élet) és az elhízás mértéke között ennyire gyenge összefüggés adódott az eredeti mintában is, amely kizárólag kövér személyekből állt, akiknek testtömegindexe szignifikánsan magasabb volt, mint az általunk vizsgált minta BMI-je, így minden bizonnyal súlyosabbak voltak a testi tüneteik. Az ellentmondást segíthet feloldani az, hogy a kérdőív ezen faktorába a szubjektív fontossággal súlyozott tételek kerülnek, amely tompíthatja a testi tünetek gyakoriságának és/vagy intenzitásának a személy életminőségére gyakorolt hatását. (Természetesen a szubjektív fontosság erősítheti is egy viszonylag enyhe tünetnek a személy életminőségére gyakorolt káros hatását.) Mindazonáltal tekintettel az elhízással kapcsolatos testi tüneteket mérő tételek alulreprezentáltságára (mindössze 5 tétel szerepel, szemben a pszichoszociális aspektusokra vonatkozó 13 tétellel), érdemes lenne a mérőeszközt további, fizikai aspektusokat felmérő tételekkel kiegészíteni. Ez különösen azért lenne indokolt, mert az elhízás életminőségre gyakorolt hatásának felmérésére irányuló kutatások eredményei szerint, a legnagyobb károsodás rendszerint a működés fizikai területeit érinti (Fontaine, 2002). Véleményem szerint a kérdőív további tételekkel történő kibővítésével lehetőség nyílna az elhízás fizikai működésre gyakorolt hatásának szélesebb körű felmérésére, ami ahhoz vezethetne, hogy e dimenzió mentén differenciálni lehetne a különböző súlycsoportok között, amely elősegíthetné a súlycsökkentő kezelések hatékonyságának jobb értékelését.

Tekintettel arra, hogy Mannucci és munkatársai (1999) eredményeinek megfelelően az életkor nem mutatott lineáris kapcsolatot sem az ORWELL 97 kérdőívvel, sem skáláival, elmondható, hogy e mérőeszköz magyar nyelvű változata is alkalmas az elhízással kapcsolatos életminőségnek az életkor széles tartományában történő felmérésére.

Vizsgálatunk korlátai között megemlítenéd, hogy az adatgyűjtés nem valószínűségi mintavétellel történt, így mintánk nem reprezentatív. A minta mérete is meglehetősen kicsi (mindössze 153 fő). Általánosan elfogadott, hogy 100 fős minta alatt nem végezhetünk konfirmatív faktoranalízist. 100–200 fő között az elemzés már elvégezhető ugyan, de az eredmények értékelésénél óvatosan kell eljárni (Kline, 2005). Vizsgálatunk további korlátja, hogy a testtömegindex kiszámításához szükséges testmagasság és testsúly adatokat önbeszámoló útján nyertük, teret engedve az esetleges torzításoknak. Bár több kutatásban (pl. Niedhammer et al., 2000) igazolták az önbeszámoló testsúly és testmagasság validitását, kimutathatóak szisztematikus hibák ezen antropometriai adatok becslésénél. A testsúlyról való beszámoló továbbá nagyobb valószínűséggel torzított az alacsonyabb iskolai végzettségű, az idősebb és magasabb testtömegindexű nőknél (Villanueva, 2001).

Eredményeink azonban, miszerint a konfirmatív faktoranalízissel sikerült igazolnunk az Elhízással kapcsolatos jóllét kérdőív Mannucci és munkatársai (1999) által olasz mintán azonosított faktorstruktúráját; továbbá, hogy e mérőeszköz ma-

gyar változata pszichometriai mutatói megfelelőek; valamint hogy sikerült megismételnünk Mannucci és munkatársai (1999) számos elemzésének eredményét, ígéretesek, és arra utalnak, hogy érdemes további vizsgálatokat végezni ezen elhízásspecifikus életminőséget mérő kérdőívvel, hogy alkalmazhatóvá váljon a kutatásban és a klinikai gyakorlatban egyaránt.

IRODALOM

- BABBIE, E. (2004): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata* (hatodik, átdolgozott kiadás). Balassi Kiadó, Budapest.
- BLISSMER, B., RIEBE, D., DYE, G., RUGGIERO, L., GREENE, G., CALDWELL, M. (2006): Health-related quality of life following a clinical weight loss intervention among overweight and obese adults: intervention and 24 month follow-up effects. *Health and Quality of Life Outcomes*, 4(43), 1–8.
- BYRNE, B. M. (2001): *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming*. Lawrence Erlbaum Associates, London.
- COHEN, J. (1992): A power primer. *Psychological Bulletin*, 112, 155–159.
- EMERSON, E. B. (1985): Evaluating the impact of deinstitutionalisation on the lives of mentally retarded people. *American Journal of Mental Deficiency*, 88, 345–351.
- EYSENCK, S. B. G., MATOLCSI, Á. (1984): Az Eysenck-féle Személyiség Kérdőív (EPQ) magyar változata: A magyar és angol felnőttek összehasonlító vizsgálata. *Pszichológia*, 4(2), 231–240.
- FELCE, D., PERRY, J. (1995): Quality of life: Its definition and measurement. *Research in Developmental Disability*, 16, 51–74.
- FIELD, A. (2006): *Discovering statistics using SPSS*. 2nd edition. Sage, London.
- FINE, J. T., COLDITZ, G. A., COAKLEY, E. H., MOSELEY, G., MANSON, J. E., WILLETT, W. C., KAWACHI, I. (1999): A prospective study of weight change and health-related quality of life in women. *JAMA*, 282(22), 2136–2142.
- FONTAINE, K. R. (2002): Health-related quality of life among obese subgroups. *Obesity Research*, 10(8), 854–855.
- FRIEDMAN, M. A., BROWNELL, K. D. (1995): Psychological correlates of obesity: Moving to the next research generation. *Psychological Bulletin*, 117(1), 3–20.
- HEINBERG, L. J. (2000): Theories of body image disturbance: Perceptual, developmental and sociocultural factors. In: Thompson, J. K. (Ed.): *Body Image, Eating Disorders and Obesity: An Integrative Guide for Assessment and Therapy*. American Psychological Association, London, 27–47.
- HU, L. T., BENTLER, P. M. (1999): Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6, 1–55.

- KAUKUA, J., PEKKARINEN, T., SANE, T., MUSTAJOKI, P. (2003): Health-related quality of life in obese outpatients losing weight with very-low-energy diet and behaviour modification – a 2-y follow-up study. *International Journal of Obesity*, 27(10), 1233–1241.
- KLINE, R. B. (2005): *Principles and practice of structural equation modeling*. The Guilford Press, New York.
- KOLOTKIN, R. L., CROSBY, R. D., KOSLOSKI, K. D., WILLIAMS, G. R. (2001): Development of a brief measure to assess quality of life in obesity. *Obesity Research*, 9(2), 102–111.
- KOLOTKIN, R. L., CROSBY, R. D., WILLIAMS, G. R. (2002): Health-related quality of life among obese subgroups. *Obesity Research*, 10(8), 748–756.
- KOLOTKIN, R. L., HEAD, S., HAMILTON, M., TSE, C. K. (1995): Assessing impact of weight on quality of life. *Obesity Research*, 3, 49–56.
- KOLOTKIN, R. L., HEAD, S., BROOKHART, A. (1997): Construct validity of the Impact of Weight on Quality of Life Questionnaire. *Obesity Research*, 5, 434–441.
- MANNUCCI, E., RICCA, V., BARCIULLI, E., DI BERNARDO, M., TRAVAGLINI, R., CABRAS, P. L., ROTELLA, C. M. (1999): Quality of life and overweight: The Obesity Related Well-Being (ORWELL 97) Questionnaire. *Addictive Behaviors*, 24(3), 345–357.
- MARCUS, M. D. (2002): *Effects of obesity on the quality of life*.
<http://www.endotext.org/obesity/obesity14/obesityframe14.htm> A letöltés ideje: 2008. 01. 18.
- MARSH, H. W., HOCEVAR, D. (1985): The application of confirmatory factor analysis to the study of self-concept: First and higher order factor structures and their invariance across age groups. *Psychological Bulletin*, 97, 562–582.
- MATOS, M. I. R., ARAHNA, L. S., FARIA, A. N., FERREIRA, S. R. G., BACALTCHUCK, J., ZANELLA, M. T. (2002): Binge eating disorder, anxiety, depression and body image in grade III obesity patients. *Revista Brasileira de Psiquiatria*, 24(4), 165–169.
- NIEDHAMMER, I., BUGEL, I., BONENFANT, S., GOLDBERG, M., LECLERC, A. (2000): Validity of self-reported weight and height in the French GAZEL cohort. *International Journal of Obesity*, 24, 1111–1118.
- PI-SUNYER, F. X. (1993): Medical hazards of obesity. *Annals of Internal Medicine*, 119(7), 655–660.
- PUHL, R., BROWNELL, K. D. (2001): Bias, discrimination, and obesity. *Obesity Research*, 9(12), 788–805.
- PUHL, R. M., BROWNELL, K. D. (2003): Psychosocial origins of obesity stigma: toward changing a powerful and pervasive bias. *Obesity Reviews*, 4, 213–227.
- SCHWIMMER, J. B., BURWINKLE, T. M., VARNI, J. W. (2003): Health-related quality of life of severely obese children and adolescents. *JAMA*, 289(14), 1813–1819.
- SIPOS K., SIPOS M., SPIELBERGER, C. D. (1988): A State-Trait Anxiety Inventory (STAI) magyar változata. In: Mérei F., Szakács F. (szerk.): *Pszichodiagnosztika*

- kai Vademecum I. Explorációs és biográfiai módszerek, tünetbecslő skálák, kérdőívek 2.* Tankönyvkiadó, Budapest, 123–136.
- STAUDER, A., KOVÁCS, M. (2003): Anxiety symptoms in allergic patients: Identification and risk factors. *Psychosomatic Medicine*, 65(5), 816–823.
- STILES, S. (2003): Severe obesity. *Permanente Journal*, 7(2), 49–52.
- TIGGEMANN, M. (2004): Body image across the adult life span: stability and change. *Body Image*, 1(1), 29–41.
- VILLANUEVA, E. V. (2001): The validity of self-reported weight in US adults: a population based cross-sectional study. *BMC Public Health*, 1(11) (<http://www.biomedcentral.com/1471-2458/1/11>). A letöltés ideje: 2008. 08. 26.
- WADDEN, T. A., BROWNELL, K. D., FOSTER, G. D. (2002): Obesity: Responding to a global epidemic. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 70(3), 510–525.
- WADDEN, T. A., PHELAN, S. (2002): Assessment of quality of life in obese individuals. *Obesity Research*, 10(S1), 50–57.
- WHO (WORLD HEALTH ORGANIZATION) (1998): Obesity: Preventing and managing the global epidemic: Report of a WHO consultation on obesity. Geneva: WHO.

HUNGARIAN ADAPTATION OF OBESITY RELATED WELL-BEING QUESTIONNAIRE

(SUMMARY)

Objectives: We adapted the Obesity Related Well-Being (ORWELL 97) Questionnaire (Mannucci et al., 1999). Our main goals were to verify the original factorial structure of ORWELL 97 Questionnaire in a Hungarian sample, and to conduct the psychometric analysis of this instrument.

Method: Research design was a cross-sectional, questionnaire study. Research participants were 153 overweight and obese persons (66 males and 87 females, mean of age=38.3 years SD=11.33, mean of BMI=31.5 SD 4.55).

Measures: Hungarian version of Obesity Related Well-Being Questionnaire, Trait Anxiety Inventory, and Eysenck Personality Inventory Lie Scale.

Results: The confirmatory factor analysis verified the original structure of Obesity Related Well-Being Questionnaire in our Hungarian sample. Internal consistency and validity were satisfactory. Females showed a lower quality of life than males. The severity of overweightness is related to occurrence and intensity of symptoms but not their subjective relevance.

Conclusions: The Hungarian version of ORWELL 97 Questionnaire appears to be a reliable and valid measure of obesity-related quality of life, which can be offered further examination to use in current research and clinical practice.

Key words: obesity, quality of life, Obesity Related Well-Being (ORWELL 97) Questionnaire, psychometric analysis, confirmatory factor analysis

Kurucz Győző

Debreceni Egyetem, Pszichológiai Intézet,
Szociál- és Munkapszichológiai Tanszék
4010 Debrecen, Egyetem tér 1.
E-mail: kurucz.gyozo@citromail.hu

Münnich Ákos

Debreceni Egyetem, Pszichológiai Intézet,
Szociál- és Munkapszichológiai Tanszék
4010 Debrecen, Egyetem tér 1.
E-mail: munnich@delfin.unideb.hu

A DEDUKTÍV GONDOLKODÁSI KÉPESSÉG MÉRÉSE: A LOGIKAI BETŰSOROK TESZT

A tanulmányban ismertetjük a deduktív gondolkodás mérésére szolgáló Logikai Betűsorok tesztet. A teszt validitásának megítéléséhez két munkaköri alkalmasságvizsgálat keretében három képességtesztet hasonlítottunk össze a Logikai Betűsorok tesztet. Mindhárom teszt a Vienna Test System egységes rendszerébe illeszkedő mérőeszköz. A FOLO, az induktív gondolkodás mérésére szolgál, az MTA a műszaki-technikai látásmódot, a COG pedig a figyelmi-koncentrációs teljesítményt méri. Szoros összefüggéseket találtunk a FOLO által mért induktív gondolkodás, az MTA által mért műszaki technikai-látásmód, valamint a Logikai Betűsorok által mért deduktív gondolkodás között. Ez megfelelt elképzelésünknek, mely szerint a tesztek tartalmaznak közös elemeket (amely a feladatok jellegéből adódik). A figyelmi teszt eredménye szintén korrelált a Logikai Betűsorok teszt eredményével, amely a figyelmi folyamatok feladatmegoldásban játszott szerepét mutatja. A Logikai Betűsorok teszt varianciájának, ahogy az elvárható volt, kis részét magyarázza a két képességteszt, és összességében a teszt alkalmasnak bizonyult a deduktív gondolkodási képesség mérésére.

BEVEZETÉS

A munkahelyen való helytállás szempontjából számos munkakörben nagy jelentőséggel bír a logikus gondolkodás, a rendelkezésre álló információkból új információk kikövetkeztetésének képessége, ezért számos munkakörben a kiválasztási folyamat része valamilyen logikai teszt felvétele a jelentkezőkkel. Ezen tesztek általában az induktív képességet mérik, és többnyire nem helyeznek hangsúlyt a logikus gondolkodás másik fajtájára, a dedukcióra, amely legalább olyan fontos szerepet tölt be nem csak a mindennapi életben, de a munka világában is, mint az induktív gondolkodás.

A dedukció – logikai definíciója szerint – olyan következtetési forma, mely szerint a premissák igazsága esetén azokból szükségszerűen következik a konklúzió. Emiatt a deduktív érveléseket tartják a legerősebb, legjobb érveléseknek. Az induktív következtetések esetén a konklúziót a premissák csak valószínűsítik, míg a deduktív következtetés során szükségszerűvé teszik. Megkülönböztetjük az érvelések absztrakt szintjét, amely tulajdonképpen annak sémája, szerkezete, valamint az érvelés helyettesítési eseteit (*l. ábra*), amelyek konkrétan megfogalmazott példái ezen sémának (Margitay, 2007).

Minden A az B	Minden madár gerinces
Minden B az C	Minden házi szárnyas madár
Tehát minden A az C	Tehát minden házi szárnyas gerinces
a)	b)

1. ábra. Példa a logikai dedukcióna: a) érvelés absztrakt sémája, b) egy helyettesítési eset

A deduktív érvelések értékelésére két kritérium szolgál. Érvényesnek tekintünk egy sémát, amennyiben nincs olyan helyettesítési esete, amelynek premisszái igazak, miközben konklúziója hamis. Értelemszerűen érvénytelen egy érvelés, amennyiben van olyan helyettesítési esete, amelynek konklúziója – a premisszák igazsága ellenére – hamis. Az ilyen helyettesítési esetet ellenpéldának hívjuk. Egy deduktív érvelést helytállónak tekintünk, amennyiben – azon túl, hogy sémája érvényes – igaz premisszákkal rendelkezik.

Az 1900-as évek elejétől kezdve gyakorta kutatott téma a deduktív gondolkodás. A kísérleti pszichológia által kialakított paradigmára jellemző volt az absztrakt logikához való közelség (Rips, 1994). Elterjedt feladattípusok voltak a kísérletek során a szillogizmusok, amelyek két premisszát, és egy konklúziót tartalmaznak. Kezdetben a kategorikus, majd később a lineáris, illetve feltételes szillogizmusok kerültek a figyelem középpontjába (Rips, 1994). Ezekre a 2. ábrán láthatók példák.

Minden A az B	A nagyobb, mint B	Ha p előáll, akkor q bekövetkezik
Minden B az C	B nagyobb, mint C	p előállt
Tehát minden A az C	Tehát A nagyobb, mint C	Tehát q bekövetkezett
a)	b)	c)

2. ábra. Példák a vizsgált következtetési formákra: a) kategorikus szillogizmus b) lineáris szillogizmus c) feltételes szillogizmus

A kezdeti kutatások a logicizmus jegyében zajlottak, az emberi gondolkodás logikai gyökereit kívánták feltárni. Az eredmények egyre inkább arra engedtek következtetni, hogy az ember nem is olyan racionális lény, mint azt korábban gondolták. Erre utaltak azok a szisztematikus hibák, torzítások, amelyek a vizsgálatok során újra és újra felbukkantak. Ilyen torzítás például a negativitási torzítás, a megfeleltetési, valamint a beállítódási torzítás. A negativitási torzítás azt jelenti, hogy nő a hibázások száma, amennyiben a vizsgálati személyeket a konklúzió tagadott formájával szembesítjük (Evans, 2005). A megfeleltetési torzítást a Wason-szelekciós feladat szemlélteti. Wason klasszikus feladatában adott négy kártya, valamint egy hipotézis. A kártyák egyik oldalán egy szám, másikon pedig egy betű áll. A hipotézis lehet például, hogy amennyiben a kártya egyik oldalán magánhangzó van, akkor a hátoldalán páros számnak kell állnia. Ki kell választani azokat a kártyákat,

amelyek alapján egyértelműen és minden kétséget kizáróan dönthetünk a hipotézis helyességéről. A példánál maradva, amennyiben a kártyák látható oldalának tartalma rendre 4,7,E,K a helyes megoldás az „E”, valamint a „7” jelű kártya. Ha ugyanis az „E” jelű kártya hátoldalán páratlan számot, vagy a „7” jelű kártya hátoldalán mássalhangzót találunk, a hipotézist egyértelműen elutasíthatjuk. A másik két kártya azonban nem nyújt releváns információt, sem a hipotézis mellett, sem az ellen. A vizsgálati személyeknek rendszerint nehézséget okoz azon kártyák kiválasztása, amelyek egy hipotézist teljes bizonyossággal alátámasztanak vagy kizárnak (Wason, 1966). A beállítódási torzítás a hétköznapi tapasztalatok beszívargását jelzi a feladatok megoldási folyamatába. A vizsgálati személy nem utasítja el azt a konklúziót, amelyet tapasztalatai alapján igaznak vél, akkor sem, ha azt logikailag el kellene utasítani (Evans, 2005; Wason–Shapiro, 1971).

Az eredményeket magyarázó elméletek közül a legújabb, ami a hibázásokat, valamint a helyes megoldásokat is sikeresen képes magyarázni, a kettősrendszer-elmélet (Evans, 2005; Evans, 2006; De Neys, 2006b). Az elmélet szerint az emberi kognitív rendszer két alrendszer egymást kizáró működése által meghatározott. Az első rendszer, amit gyakran neveznek heurisztikus vagy automatikus rendszernek, működése gyors, kívül esik a tudati befolyáson, érzékeny a feladatok tartalmára. A második rendszert, amelyet gyakran analitikus rendszernek neveznek, tudatosan irányított, ennek folytán lassú, viszont független a kontextuális hatásoktól. Az automatikus rendszert evolúciósan őregebbnek tartják, mint az analitikus rendszert, továbbá működése függetlennek mutatkozik a rendelkezésre álló kognitív erőforrásoktól. Az analitikus rendszer hatékonyságában lényegesen nagyobb változatosság tapasztalható az emberek között, mint az automatikus rendszer hatékonyságában (Kvaran, 2007; De Neys, 2006a). Az idegrendszeri alapokat kutató kezdeményezések szintén alátámasztják a kettősrendszer-elméletet (Goel, 2005; Goel, 2007; Wharton–Grafman, 1998).

A kísérleti pszichológia a deduktív gondolkodás specifikus felfogását hangsúlyozta, és közben háttérbe szorult ezen gondolkodásmód fontossága a hétköznapi életben, illetve a munka világában. Beláthatjuk azonban, hogy a dedukció számos kognitív folyamat alapjául szolgál, például a problémamegoldás, mások viselkedésének megértése, vagy a cselekedetek megtervezése (Rips, 1994).

A jogászati érvelésnek, mely a bírói és ügyvédi munka legjellemzőbb tevékenysége, lényeges eleme a deduktív érvelés, mely során az összegyűjtött bizonyítékok és az érvényben lévő törvények alapján a vádlott ártatlansága, illetve bűnössége kerül megítélésre (Ellsworth, 2005). Amennyiben például kiderül, hogy egy bárban 16 éves fiatalnak szolgáltak fel alkoholt, és a törvény szerint 18 éven aluli személynek nem szolgálható fel alkoholos ital, akkor a tények és a törvény értelmében az adott bár, működése közben törvényt sértett.

A tudományos gondolkodás, mely környezetünk és önmagunk megismerését szolgálja, az emberi gondolkodás jellegzetes megnyilvánulása. A dedukció jelentős szerepet tölt be ezen gondolkodásmódban. A tudomány minden ágára jellemző bi-

zonyos elvont elvek, elméletek létezése, amelyek (szükségképpen korlátozott) magyarázatot próbálnak adni a világ működésére. A tudományos kutatás során az elméletekből levezetett hipotézisek ellenőrzése történik. Amennyiben a hipotézisnek ellentmondó eredményekkel találkozunk, elvetjük vagy módosítjuk az elméletet, de megtartjuk, amennyiben a tények alátámasztják az elképzelésünket. A hipotézisek alkotása és ellenőrzése szintén deduktív folyamat (Dunbar–Fugelsang, 2005).

Az orvosi tevékenységet tekintve szintén felfedezhető a deduktív gondolkodás fontossága (Patel et al., 2005). Az orvos a tünetek alapján egy diagnózist állít fel, amely lényegében hipotézisként funkcionál a páciens betegségéről. A diagnózis felállítása során az orvos nagymértékben támaszkodik azokra az ismeretekre, amelyeket tanulmányai és munkája során elsajátított egyes betegségekkel kapcsolatosan. Tudva például, hogy az ízületi gyulladás az ízületek fájdalmával párosul, a páciens ízületi fájdalmakra vonatkozó panaszából erre fog következtetni. Ezután, a diagnózist alátámasztandó, különböző vizsgálatokat fog elvégezni. Hogy mely vizsgálatok lehetnek relevánsak, a diagnózisból következik. A vizsgálatok eredménye aztán megerősíti a diagnózist, vagy más diagnózist tesz szükségessé. Amennyiben például az orvos magas fehérvérsejt-számot talál, okkal kezdheti meg az ízületi gyulladás kezelését, viszont ha normális vérképpel találkozik, új diagnózist kell felállítania és ellenőriznie.

A Debreceni Egyetem Pszichológiai Intézetének Aktuális Munkaköri Információ- és Tudástára (AMIT, <http://psycho.unideb.hu/mptr/amit/index.html>) számos munkakör kompetencia-központú leírását tartalmazza, megkönnyítve ezzel a munkavállalók választását és a munkaadók döntését, a jelentkezőket illetően (Csizik–Sipos, 2007). A deduktív gondolkodás jelentőségét mutatja, hogy az adatbázis 180 munkaköri leírásának több mint fele említi a deduktív gondolkodást, mint az adott munkakör hatékony betöltéséhez szükséges képességet. Ezek szerint a deduktív gondolkodás fontos szerepet kap például a programozói, termelés-szervezői, vegyész, műszaki ellenőr, élelmiszer-analitikus, de akár a fűtésszerelő, autószerelő vagy általános karbantartó munkakörökben, hogy csak néhány példával éljünk.

Munkadefiníciónk az elvont logikai definícióval ellentétben a hétköznapi gondolkodáshoz áll közelebb. Ezek szerint a deduktív gondolkodás révén mentális reprezentációk transzformációja történik, mely során absztrakt, elvont elvekből, illetve szabályokból konkrét eseteket vezetünk le. A deduktív gondolkodás alá soroljuk a levezetés folyamatát, valamint a levezetés eredményének értékelését is.

VIZSGÁLAT

Vizsgálatunkat két munkahelyi alkalmasságvizsgálat keretében végeztük. Az egyik egy vegyipari üzem rendszerkezelői munkakörére jelentkezők, valamint ott dolgozók, a másik pedig logisztikai ügyintéző munkakörbe jelentkezők kompetencia-alapú szűrése volt. Mindkét foglalkozás esetében a deduktív gondolkodásnak jelentős szerepe van a munkatevékenységek sikeres ellátásában.

A vegyipari üzemben dolgozó rendszerkezelő tevékenysége a kezelőteremben található műszerek felügyelete, és szükség esetén beavatkozás, a megfelelő gépek, kapcsolópanelek működtetése. Felügyelete alá olyan rendszerek tartoznak, amelyek a technológiának megfelelő kémiai folyamatoknak adnak helyet. A rendszerkezelőnek ismernie kell az ellenőrzése alá tartozó rendszert: tudnia kell, mely részekben milyen kémiai folyamatok zajlanak, az egyes folyamatok milyen következményekhez vezethetnek. Fel kell ismernie azokat a szituációkat, amikor a rendszer működése veszélyessé válik, és közbe kell lépnie a vészhelyzet elhárítása érdekében. A logikus gondolkodás, és azon belül a deduktív gondolkodás több ponton is szerepet kap a munkakörben: a rendszerek és technológiák megtanulása során, a műszerek és kijelzők értelmezésében, valamint a megfelelő beavatkozások megtervezésében.

A logisztikai területen működő ügyműködő feladata rendelések felvétele és közvetítés a megrendelő intézményi egységek és a megrendeléseket teljesítő cégek között, valamint a megrendelések dokumentálása és nyomon követése. A deduktív gondolkodás – a logikus gondolkodás részeként – jelentős szerepet kap tevékenysége során, a több helyről érkező adatok, információk értelmezésében és összerendezésében, valamint a felmerülő problémák megoldásában.

A tanulmányban több képességtesztet vetjük össze a Logikai Betűsorok tesztet, így hozzájárulva validitásának megítéléséhez.

A minta

A Logikai Betűsorok tesztet összesen 290 személy töltötte ki. Az átlagéletkor 35,08 év (18–57 év). A minta 93,4%-át a férfiak, fennmaradó 6,6%-át a nők teszik ki. A középfokú végzettségűek a minta 91,7%-át, míg a 8 általánossal rendelkezők a 2,8%-át, az egyetemi vagy főiskolai oklevéllel rendelkezők pedig 5,5%-át teszik ki.

Vizsgálóeszközök

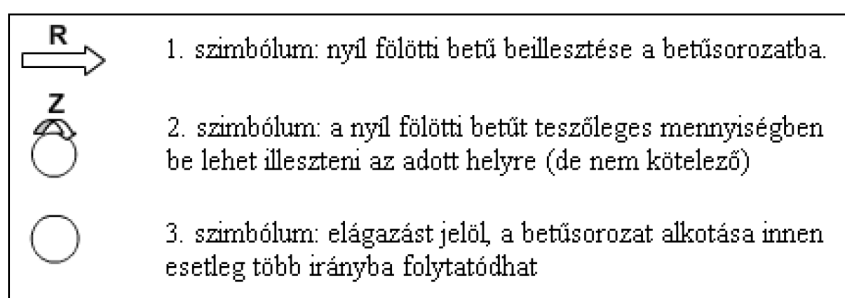
A vizsgálat céljához mérten olyan teszteket választottunk, amelyekkel összevetve a Logikai Betűsorok tesztet, annak validitását megítélhetjük. Két olyan mérőeszközt használtunk, amelyek részben támaszkodnak a deduktív következtetési képességre; ezek az induktív gondolkodást mérő FOLO (Inductive Reasoning; Bratfisch et al, 2003), valamint a műszaki-technikai látásmódot mérő MTA (Mechanical-Technical Perceptive Ability; Prieler, 2003). Egy olyan mérőeszközt is használtunk, amely a figyelmi képesség mérésére alkalmas; a COG-ot (Cognitrone, Wagner-Karner, 2003). A figyelmi-koncentrációs képesség alapvető jelentőségű a feladatmegoldásban, ugyanakkor fontos megmutatnunk azt is, hogy a figyelmi teszt eredménye nem képes magyarázni a Logikai Betűsorok teszt eredményét.

A validitásvizsgálathoz használt mindhárom teszt a Vienna Test System egységes rendszerébe illeszkedő mérőeszköz.

A rendszerkezelői alkalmasságvizsgálat során mindhárom tesztet, az ügyműködő alkalmasságvizsgálat során csak a FOLO-val nyert adatokat használtuk fel.

Logikai Betűsorok teszt

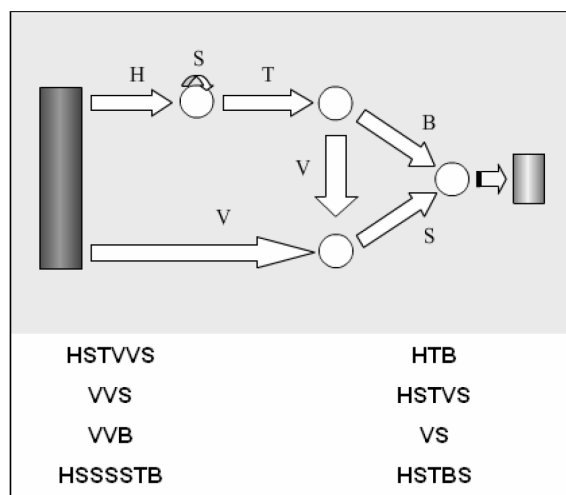
A Logikai Betűsorok teszt a deduktív gondolkodás fejlettségét mérő eszköz. A feladatok a szabályok alkalmazásának képességét igénylik. A teszt kizárólag számítógépes formátumban készült el, ActionScript nyelven íródott, és interneten keresztül tölthető ki. A mérési paradigma az implicit tanulás kutatásában alkalmazott, mesterséges nyelvtanok ábrázolására használt folyamatábra, amely szimbólumok segítségével olyan szabályrendszert ír le, ami betűsorozatok alkotását határozza meg (Reber, 1967; Baddeley, 2001). A betűsorok alkotása balról jobbra halad (a képernyőn a zöld oszlopnál kezdődik, és a sárga oszlopig tart). Három, szabályt reprezentáló szimbólum szerepel az ábrákban (3. ábra). A három szimbólum kombinálásával tetszőleges számú és bonyolultsági fokú szabályrendszert készíthetünk.

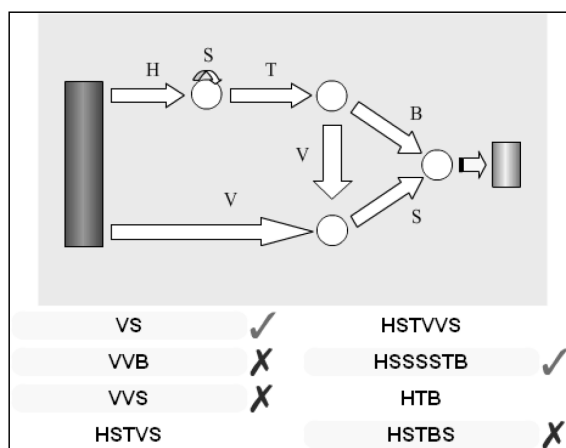
3. ábra. A betűsorok alkotásra vonatkozó szabályokat reprezentáló szimbólumok

A Logikai Betűsorok teszt két feladatot tartalmaz, a fent említett szabályrendszerek közül egy egyszerűbbet, illetve egy bonyolultabbat. A tesztfeladat ábrája a Reber (1967) tanulmányában szereplő, és az implicit tanulás vizsgálatára alkalmazott ábra alapötletét használja fel. A tesztalanynak az ábrával együtt megjelenített 25 betűsorozat mindegyikéről el kell döntenie, hogy érvényes-e, tehát alkotható-e a megadott szabályrendszer alapján. A válaszadás az érvényes betűsorozatok megjelölésével történik. A feladatok megoldásához egyenként 3 perc áll rendelkezésre. Az instrukciós fázisban a tesztalany megismerkedik a szabályokkal, valamint kettő egyszerű feladaton keresztül gyakorolhatja a gondolkodásmódot, valamint a válaszadás módját (4. ábra).

Példaként nézzük meg a 4. ábrát. Alulról elindulva beillesztjük a V betűt a betűsorba. Ezt követően csak az S betűt tudjuk beilleszteni, mivel az elágazásból csak abba az egy irányba mutat nyíl. Alulról elindulva így csak a VS betűsor képezhető, mind a VVB, mind a VVS bejelölése helytelen válasz. Felülről indulva először beillesztjük a H betűt, majd tetszőleges számú S betűt és egy T betűt. Ezután két irányba haladhat tovább a betűsor alkotása, vagy egy B betűt illesztünk be, vagy egy V betűt, amelyet egy S betűnek is követnie kell. Ezen a módon helyesnek fogadhatjuk el például a HSSSTB betűsorozatot, de helytelennek kell tekintenünk például a HSTBS betűsört (5. ábra).

4. ábra. Egy példafeladat a Logikai Betűsorok tesztből

5. ábra. A próbafeladatban értékelést kaphatunk a bejelölt válaszok helyességéről

A teszt eredményeinek összegzéséhez rendhagyó módszert alkalmaztunk. Egy képességet, jelen esetben a deduktív gondolkodást, nem csak a helyes válaszok száma minősíti, hanem a hibázások száma is. Mind a helyes válasz, mind pedig a hibázás kétféleképpen fordulhat elő, ezek megértéséhez a szignáldetekciós elmélet választípusait hívhatjuk segítségül (Abdi, 2007). Helyes válasznak tekintjük azt, ha a tesztalany bejelöli azt a betűsorozatot, amelyik ténylegesen alkotható a szabályrendszer alapján (találat), valamint azt, ha nem jelöli be azt a betűsorozatot, amelyik nem alkotható (helyes elutasítás). Hibás válasznak tekintjük azt, amikor a tesztalany nem jelöl be egy érvényes betűsorozatot (kihagyás), valamint ha bejelöl egy érvénytelen betűsorozatot (téves riasztás).

Az eredményeket összegző táblázat segítségével kiszámítható a Cohen-féle kappa statisztika, amely jelen esetben a teljesítmény mutatójaként szolgál. A kappa statisztika egy aránymutató, amely a találati arányon túl tekintetbe veszi a véletlen találgatás lehetőségét, és korrigálja is azt (Sheskin, 2004; Cohen, 1960). A Cohen-féle kappa statisztika kiszámítása a következő képlettel történik:

$$\kappa = \frac{\sum O_{ij} - \sum E_{ij}}{n - \sum E_{ij}}, \text{ ahol}$$

$\sum O_{ij}$ – az egyezések megfigyelt gyakorisága a főátlóban

$\sum E_{ij}$ – az egyezések várható gyakorisága a főátlóban

n – az elemek száma a kontingenciatáblázatban

A 6. ábrán látható példán keresztül megismerkedhetünk a kappa statisztika kiszámításának menetével.

tesztalany
válaszai

alkotható

nem
alkotható

helyes válaszok

alkotható	nem alkotható	
12 <small>$i=1, j=1$</small>	2 <small>$i=2, j=1$</small>	14
0 <small>$i=1, j=2$</small>	6 <small>$i=2, j=2$</small>	6
12	8	20

$$\sum O_{ij} = 12 + 6 = 18$$

$$\sum E_{ij} = \frac{14 \times 12}{20} + \frac{6 \times 8}{20} = 10.8$$

$$n = 20$$

$$\kappa = \frac{\sum O_{ij} - \sum E_{ij}}{n - \sum E_{ij}} = \frac{18 - 10.8}{20 - 10.8} = 0.783$$

6. ábra. Példa a Cohen-féle kappa statisztika kiszámítására

A kappa-statisztika megfelelőségét a logikai betűsorok teszten való teljesítmény jellemzésére alátámasztja a mutató azon tulajdonsága, hogy a jó válaszok növelik, a rossz válaszok pedig csökkentik értékét, ezáltal csökkenthető annak a lehetősége, hogy a tesztalany véletlen találgatással jó eredményt érjen el.

A Cohen-féle kappa statisztika kiszámítása az SPSS statisztikai elemző szoftverben a „Descriptive Statistics/Crosstabs” menüpont alatt, a „Statistics” gomb megnyomásával érhető el (SPSS Inc., 2004). Az R statisztikai programnyelvben erre a célra a „vcd” gyűjteményben található „Kappa” parancs szolgál, mely paraméterként egy keresztábrát fogad (Meyer et al., 2005).

FOLO – induktív gondolkodás

A FOLO az induktív gondolkodás képességét mérő, a Vienna Test System egységes rendszerébe illeszkedő teljesítményteszt. Sok hasonlóságot mutat a hagyományos, deduktív képességre építő intelligenciatesztekhez. Ábrákból álló sorozatokban kell a szabályosságokat felismerni, majd több ábra közül kiválasztani kettőt, amelyekkel a sorozat folytatható (7. ábra; Bratfisch et al., 2003).

Instrukció...

1

2

3

4

5

6

7

8

Jelölje ki a megoldást (a 3-ats és az 5-öst) és nyomja meg a „Tovább gombot. **Utalás:** ha javítani akar, akkor nyomja meg a „Törlés, gombot, és jelölje ki az új megoldást!

Vissza

Törlés

Tovább

7. ábra. A FOLO induktív gondolkodás teszt egyik gyakorlófeladata

Az indukció a logikus gondolkodás másfajta formáját képviseli, mint a dedukció. A FOLO az induktív érvelés hatékonyságát méri, azonban van egy lényeges eleme, amely egyértelműen deduktív folyamat, és ezért a deduktív gondolkodás szintén szerepet játszik a feladatmegoldásban. Ez a folyamat a válaszadáshoz szükséges, amikor a tesztalany a felismert szabály, szabályok alapján kiválasztja a két érvényes ábrát.

MTA – műszaki-technikai látásmód

Az MTA a Vienna Test System rendszerébe illeszkedő, műszaki-technikai látásmódot mérő teszt. A tesztalanynak egy szerkezet működésének megfigyelése, és több szerkezeti terv megfigyelése révén kell kiválasztania azt a tervezetet, amely a szerkezet látott működését okozná, illetve a feladatok egy másik típusában azt, amely bizonyosan nem a látott működést okozná (Prieler, 2003).

A feladatok megoldásához szükséges az, hogy a tesztalany ismerje és sikeresen alkalmazza az alapvető mechanikai törvényeket, átlássa és elképzelje az egyes alkatrészek közötti kölcsönhatásokat. Mivel jelen esetben az elvont törvények megnyilvánulásait kell levezetni, a deduktív gondolkodás jelentős szerepet játszhat a megoldás során.

COG – figyelem

Figyelem-koncentrációs képességet mérő teszt. A vizsgálati személynek a teszt során absztrakt figurákat kell összehasonlítani, és eldöntenie, hogy azok azonosak-e vagy sem. Mind a megfelelőséget, mind az eltérést gombnyomással kell jelezni (Wagner–Karner, 2003).

A koncentrációs képesség, valamint a figyelem pontossága fontos szerepet játszik általában véve a feladatmegoldásban, ennek révén a deduktív gondolkodás hatékonyságára is hatással lehet, ugyanakkor nem magyarázhatja meg teljes mértékben a deduktív gondolkodási tesztben nyújtott teljesítményt.

EREDMÉNYEK

Az 1. táblázatban a teszteredmények leíró statisztikái láthatók. A Logikai Betűsorok (LB a táblázatban) teszt eredménye alapján a minta deduktív gondolkodása átlagban gyengének mondható (0,204).

1. táblázat. A teszteredmények leíró statisztikái

	N	Minimum	Maximum	Átlag	Szórás
FOLO	290	0	25	11,97	5,56
MTA	283	1	16	7,35	3,45
COG	283	205	609	412,33	85,35
LB	290	–0,369	0,88	0,205	0,24

A Logikai Betűsorok teszt belső konzisztenciáját jelzi a teszt két rész-tesztfeladata közötti erős korreláció ($r=0,738$; $p<0,001$). A vizsgálati mintában kapott teljesítményértékek eloszlása a FOLO (Kolmogorov-Smirnov $Z=1,234$; $p=0,095$), valamint a COG (Kolmogorov-Smirnov $Z=0,69$; $p=0,729$) esetében elég jól illeszkedik a normális eloszlásra, az MTA (Kolmogorov-Smirnov $Z=1,9$; $p<0,05$) és Logikai Betűsorok teszt (Kolmogorov-Smirnov $Z=2,672$; $p<0,001$) esetében a viszont eltérés mutatkozik.

A validitás vizsgálatához érdemes megnézni, hogy van-e együttjárás a tesztek eredményei között. A 2. táblázat tartalmazza a Pearson-féle korrelációs együtthatókat. Elvárható, hogy a teszt mutasson némi összefüggést a figyelmet mérő esz-

köz, valamint a másik két mérőeszköz eredményével is. Amint a táblázatból kiolvasható, ezek a kapcsolatok fennállnak.

2. táblázat. Az egyes tesztek eredményei közötti korrelációk

	N	Logikai Betűsorok r
FOLO	290	0,505 ***
MTA	283	0,306 ***
COG	283	0,340 ***

* $p < 0,05$

** $p < 0,01$

*** $p < 0,001$

A Logikai Betűsorok teszt, valamint a FOLO és MTA tesztek közötti erős, illetve közepesen erős korreláció arra utal, hogy mindhárom teszt tartalmaz olyan jellegzetességeket, amelyek ugyanarra a képességre támaszkodnak.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a demográfiai változók esetleges, háttérben meghúzódó hatását sem. Szembetűnő a teljesítmény romlása az életkor előrehaladtával a FOLO ($r = -0,462$; $p < 0,001$), a COG ($r = -0,439$; $p < 0,001$), valamint a Logikai Betűsorok teszt ($r = -0,285$; $p < 0,001$) estében is. Varianciaanalízis segítségével felfedhető, hogy a végzettség befolyásolja a FOLO teszten ($F = 6,996$; $p < 0,05$), MTA-n ($F = 3,113$; $p < 0,05$), valamint a Logikai Betűsorok teszten ($F = 4,452$; $p < 0,05$) nyújtott teljesítményt. A magasabb végzettséggel rendelkezők jobban teljesítettek ezekben a feladatokban. A válaszolók neme csak az MTA eredményét befolyásolta – a férfiak jobban teljesítettek, mint a nők ($t = 2,88$; $p < 0,05$). Ahhoz, hogy meggyőződjünk, hogy a talált összefüggésekért nem csupán a háttérben fekvő demográfiai változók felelősek, parciális korrelációs együtthatókat számoltunk, kontrollálva a FOLO és Logikai Betűsorok teszt esetében az életkor és végzettség változót, az MTA és a Logikai Betűsorok teszt esetében a végzettség változót, valamint a COG és a Logikai Betűsorok teszt esetében az életkor változót. Az új korrelációs együtthatók a 3. táblázatban láthatók.

3. táblázat. A tesztek közötti parciális korrelációk

	N	Logikai Betűsorok r
FOLO	290	0,437 ***
MTA	283	0,295 ***
COG	283	0,242 ***

* $p < 0,05$

** $p < 0,01$

*** $p < 0,001$

Mint látható a korrelációs együtthatók némileg alacsonyabbak lettek, azonban továbbra is szignifikáns összefüggést mutatnak az egyes képességtesztek eredményei között, ezért elmondhatjuk, hogy ezen összefüggések a demográfiai változók hatásától függetlenül léteznek.

Lineáris regresszió-analízis segítségével vizsgáltuk miképpen predikálható a Logikai Betűsorok teszt eredménye az MTA és FOLO tesztek eredményeinek ismeretében. A regressziós modell jól illeszkedik az adatokra ($F=48,345$; $p<0,001$), és a Logikai Betűsorok tesztben elért eredmények varianciájának 25,7%-át képes magyarázni. Ez megfelelő mértékű ahhoz, hogy bizonyítékul szolgáljon a közös elemek létehez, de csekély mértékű ahhoz, hogy azt mondhassuk, a teszt ugyanazt méri, amit a FOLO, valamint az MTA. Az egyes tesztek hatása közül a FOLO-é emelkedik ki, míg az MTA hatása nem bizonyult szignifikánsnak. Ez betudható a két teszt közötti erős korrelációnak ($r=0,45$; $p<0,001$).

A validitás szempontjából fontos mérlegelnünk, hogy a Logikai Betűsorok teszt rossz eredményét a feladat félreértése is okozhatta, ezért érdemes a validitást egy olyan szűkített mintán is ellenőrizni, amelyben csak azok a tesztalanyok szerepelnek, akik egészen biztosan megértették a feladatot. Ehhez kihagytuk a mintából azokat a személyeket, akik a két tesztfeladat közül legalább az egyikben csak egy betűsort jelöltek meg – ez ugyanis arra utalhat, hogy az instrukcióval ellentétesen csak egy jó választ kerestek, és nem vizsgálták meg az összes betűsort. A szűkített minta 189 főből áll. A teszteredmények átlagai nem változtak jelentősen, és értelemszerűen a legnagyobb mértékben a Logikai Betűsorok teszt eredménye nőtt (átlag=0,298). A Pearson-féle korrelációs, valamint a parciális korrelációs együtthatók szintén növekedtek (4. táblázat).

4. táblázat. A szűkített minta teszteredményei közötti korrelációs együtthatók

	N	Pearson r	Parciális r
FOLO	189	0,557 ***	0,48 ***
MTA	184	0,348 ***	0,343 ***
COG	184	0,361 ***	0,248 ***

* $p<0,05$

** $p<0,01$

*** $p<0,001$

A lineáris regressziós modell illeszkedése változatlanul jó ($F=42,11$; $p<0,001$), továbbá az MTA hatása erősödött, bár továbbra sem bizonyult szignifikánsnak. A megmagyarázott variancia 31,8%-ra növekedett. A feltételezhetően félreértésből származó rossz eredmények kiszűrése nem hozott jelentős változást az eredményekben.

ÖSSZEGZÉS

A tanulmányban két munkahelyi alkalmasságvizsgálat, valamint belső, fejlesztési célú képességvizsgálat alapján gyűjtött adatokon támasztottuk alá a Logikai Betűsorok teszt validitását, megfelelőségét a deduktív gondolkodási képesség méréseire. A vizsgálatban három további eszközt használtunk fel, az induktív gondolkodást mérő FOLO-t, a műszaki-technikai látásmódot mérő MTA-t, valamint a figyelmi képességeket mérő COG-ot. Mindhárom teszt a Vienna Test System-be tartozó mérőeszköz.

Az induktív gondolkodással és műszaki-technikai látásmóddal talált erős korreláció alátámasztja a teszt alkalmasságát a deduktív gondolkodás méréseire (mind a FOLO, mind az MTA nagymértékben támaszkodik ezen képességre). A Logikai Betűsorok teszt feladatainak megoldásához komoly koncentráció szükséges, így a figyelmi teljesítménnyel kell mutatnia némi összefüggést, azonban ennek közepes mértéke kizárja a figyelem uralkodó szerepét a feladatok megoldásában. Kizárva azokat az eseteket, amelyekben a tesztalanyok nagy valószínűséggel félreértették a feladatot, az eredmények olyan irányba változtak, hogy feltételezésünket még inkább alátámasztják, tehát a figyelem szerepének csökkenése mellett az induktív gondolkodással és a műszaki-technikai látásmóddal való kapcsolat erősödése volt tapasztalható.

A FOLO, valamint MTA tesztek a Logikai Betűsorok teszten elért eredmény variációjának kevesebb, mint 30%-át magyarázzák meg. Az adatok alátámasztják feltételezésünket, mely szerint a Logikai Betűsorok teszt fennmaradó variációja a deduktív gondolkodási képességgel magyarázható. Ennek árnyaltabb megítélése további vizsgálatok, elsősorban egyéb, deduktív gondolkodást mérő tesztekkel való összehasonlítás révén történhet.

IRODALOM

- ABDI, H. (2007): Signal Detection Theory. In: Salkind, N., J. (ed.): *Encyclopedia of Measurement and Statistics*. Thousand Oaks (CA): Sage, 886–889.
- BADDELEY, A. (2001): *Az emberi emlékezet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- COHEN, J. (1960): A coefficient of agreement for nominal scales, *Educational and Psychological Measurement*, 20, 37–46.
- CSÍZIK, T., SIPOS, S. (2007): Aktuális Munkaköri Információ- és Tudástár. In: Münnich Ákos (szerk.): *Gyakorlati megfontolások és kutatási tapasztalatok a megváltozott munkaképességű emberek foglalkoztatásához*. Didakt Kiadó, Debrecen, 189–219.
- BRATFISCH, O., HAGMAN, E., PRIELER, J. (2003): *Inductive Reasoning. Test Manual*. Mödling, Austria.

- DE NEYS, W. (2006a): Automatic-heuristic and executive-analytic processing during reasoning: Chronometric and dual-task considerations. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 59(6), 1070–1100.
- DE NEYS, W. (2006b): Dual processing in reasoning. *Psychological Science*, 17(5), 428–433.
- DUNBAR, K., FUGELSANG, J. (2005): Scientific thinking and reasoning. In: Keith J. Holyoak, Robert G. Morrison (eds): *The Cambridge Handbook of thinking and reasoning*, Cambridge University Press, New York. 705–727.
- ELLSWORTH, P. C. (2005): Legal reasoning. In: Holyoak, K. J., Morrison, R. G., (eds): *The Cambridge Handbook of thinking and reasoning*, Cambridge University Press, New York. 685–705.
- EVANS, J. ST. B. T. (2006): *Dual system theories of cognition: Some issues*. Paper presented at the 28th Annual Conference of the Cognitive Science Society, Vancouver.
- EVANS, J. ST. B. T. (2005): Deductive reasoning. In: Holyoak, K. J., Morrison, R. G. (eds): *The Cambridge Handbook of thinking and reasoning*, Cambridge University Press, New York. 169–185.
- GOEL, V. (2005): Cognitive neuroscience of deductive reasoning. In: Holyoak, K. J., Morrison, R. G. (eds): *The Cambridge Handbook of thinking and reasoning*, Cambridge University Press, New York. 475–493.
- GOEL, V. (2007): Anatomy of deductive reasoning. *Trends in Cognitive Sciences*, 11(10), 435–441.
- KVARAN, T. H. (2007): *Dual process theories and the rationality debate: Contributions from cognitive neuroscience*. Master's thesis, Georgia State University, Philosophy Department.
- MARGITAY, T. (2007): *Az érvelés mestersége*. Typotex Kiadó, Budapest.
- MEYER, D., ZEILEIS, A., HORNIK, K. (2005): vcd: Visualizing Categorical Data. R package version 0.9-6
- PATEL, V. L., AROCHA, J. F., ZHANG, J. (2005): Thinking and reasoning in medicine. In: Holyoak, K. J., Morrison, R. G. (eds): *The Cambridge Handbook of thinking and reasoning*, Cambridge University Press, New York. 727–751.
- PRIELER, J. (2003): *Mechanical-Technical Perceptive Ability. Test Manual*. Mödling, Austria.
- REBER, A. S. (1967): Implicit learning of artificial grammars. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 6, 855–83.
- RIPS, L. (1994): *The psychology of proof. Deductive reasoning in human thinking*. MIT Press
- SHESKIN, D. J. (2004): *Handbook of parametric and nonparametric statistical procedures*. Chapman&Hall, London.
- SPSS Inc. (2004): *SPSS Base 13.0 for Windows User's Guide*. SPSS Inc., Chicago IL.
- WAGNER, M., KARNER, TH. (2003): *Cognitrone. Test Manual*. Mödling, Austria.

- WASON, P. C. (1966): Reasoning. In: Foss, B. M. (ed.): *New Horizons in Psychology*. Harmondsworth: Penguin. 135–151.
- WASON, P. C., SHAPIRO, D. (1971): Natural and contrived experience in a reasoning problem. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 23. 63–71.
- WHARTON, CH. M., GRAFMAN, J. (1998): Deductive reasoning and the brain. *Trends in Cognitive Sciences*, 2(2), 54–59.

MEASURING DEDUCTIVE THINKING: THE LOGICAL CHARACTER SEQUENCES TEST

(SUMMARY)

In this study we present the Logical Character Sequences Test (LCST) for measuring the ability of deductive thinking. In order to judge the validity of the test we contrasted the test results with results of three other ability tests from Vienna Test System, FOLO for measuring inductive thinking, MTA for measuring mechanical-technical perception, and COG for measuring attention and concentration. We collected data through psychological measurements for employee selection. We found strong relationships between inductive thinking ability (measured by FOLO), mechanical-technical perception (measured by MTA), and deductive thinking ability (measured by the LCST). The results suit our expectation, namely that these tests have something in common (that might come from the similarities of the tasks). The scores on COG also correlated with the scores on the LCST, which simply shows the significance of attentional processes in task-performance. As we expected the two ability tests account for a small proportion of the LCST scores' variance. We concluded that the Logical Character Sequences Test is appropriate for measuring deductive thinking ability.

Rózsa Sándor

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar,
Személyiség- és Egészségpszichológiai Tanszék

Kő Natasa

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar,
Személyiség- és Egészségpszichológiai Tanszék

Krekó Kata

MTA Pszichológiai Kutatóintézet

Unoka Zsolt

Semmelweis Egyetem, Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinika

Ottmár Edit

Salgótarján, Körzeti rendelő

Fecskó Edina

Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Romológia és
Alkalmazott Társadalomtudományi Intézet, Pszichológiai Szakcsoport

Kulcsár Zsuzsanna

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar,
Személyiség- és Egészségpszichológiai Tanszék

A HÉTKÖZNAPI STRESSZKELTŐ ÉLETESEMÉNYEK KONCEPCIÓJA ÉS MÉRÉSE: A HÉTKÖZNAPI ÉLETESEMÉNYEK KÉRDŐÍV HAZAI ADAPTÁCIÓJÁNAK BEMUTATÁSA

A szakirodalmi adatok alapján a hétköznapi apró bosszúságokat okozó életesemények a testi egészségi állapot sokkal jelentősebb prediktorának bizonyultak, mint a jelentős változást előidéző nagy életesemények. A 41 tételes Hétköznapi Életesemények Kérdőív (SRLE) állításai a mindennapos bosszantó mikroesemények olyan széles körét ölelik fel, mint például a munka, egészségi állapot, család, társas kapcsolatok, pénzügyek.

Kutatásunk a Kohn és MacDonald (1992) által kidolgozott Hétköznapi Életesemények Kérdőív pszichometriai jellemzőinek vizsgálatát célozza, melynek empirikus hátterét 443 fős (325 nő és 114 férfi) vizsgálati minta alkotta. A személyek közül 345-en egyetemisták, míg a fennmaradók az egészségügyi ellátásban megjelenő páciensek voltak.

A mérőeszköz tételén végzett faktorelemzés az eredeti 6 faktorból 5-öt a hazai vizsgálati mintán is valószínűsít: 1. társas és kulturális nehézségek; 2. munka; 3. időnyomás; 4. pénzügyi problémák; 5. társas elutasítás. Az 5 faktor a teljes variancia 41%-át magyarázza. Az alsókálak belső konzisztenciáját becsülő Cronbach-alfa mutató értéke 0,73 és 0,76 között van, míg a főkálak esetében ez a mutató 0,89. Az SRLE a legerősebb szignifikáns együttjárásokat a következő mérőeszközökkel adta: Spielberger Állapot-Szorongás Skála (0,51), Beck Depresszió Kérdőív rövidített változata (0,46), Pennebaker-féle Testi Tünetlista (0,40), Linville-féle Énkomplexitás (0,33).

A kapott eredményeink összességében a mérőeszköz jó pszichometriai tulajdonságait támasztják alá a hazai mintán.

Kulcsszavak: Hétköznapi Életesemények Kérdőív (SRLE), mindennapos életesemények, pszichometriai elemzés.

BEVEZETÉS

Környezeti stresszoroknak azokat a szervezetre ható külső ingereket nevezzük, amelyek általában pszichológiai vagy fiziológiai reakciókat váltanak ki. Az ilyen stresszreakciókat kiváltó ingerek többnyire két nagy csoportra oszthatóak: *diszkrét* és *folytonos* (Pearlin et al., 1981; Wheaton, 1996). A diszkrét stresszorok körébe olyan, viszonylag ritkán előforduló, de a személy életvitelében jelentős változásokat előidéző

életeseményeket sorolhatunk, mint például a válás, egy családtag halála vagy a munkahely elvesztése. Ezzel szemben a folytonos stresszorokat olyan tartósan fennálló problémaként definiálhatjuk, amelyek befolyásolják mindennapi életvitelünket.

A folyamatosan ható stresszorok főként elméleti megfontolások alapján ugyan-csak két csoportra oszthatóak. Az első csoportba olyan intenzív hatású és tartós, ún. *krónikus stresszorokat* sorolhatunk, amilyen például a munkahely elvesztésétől való tartós félelem, vagy a szerepkonfliktusból származó folyamatos feszültség. A másik csoportba ezzel szemben olyan, többnyire váratlanul megjelenő, hétköznapi „apró” életesemények tartoznak, amelyek rövid időszakra megzavarhatják a napi életvitelt: pl. vitatkozás egy családtaggal, átmeneti pénzügyi nehézség, forgalmi dugó vagy egy nehéz, már-már teljesíthetetlen munkahelyi feladat. Az utóbbi kategóriába tartozó bosszantó és zaklató mikroeseményeket (daily hassles) hétköznapi életeseményeknek fogjuk nevezni. Fontos hangsúlyoznunk, hogy a „hétköznapi” kifejezés az esemény alacsony intenzitására vonatkozik, utalva arra, hogy ilyen mikrostresszekből nap mint nap akár több tucat is érhet bennünket. Ezek azonban nem tekinthetők folytonosan fennállónak, hiszen akkor a krónikus stresszorok kategóriájába kellene sorolnunk.

Érdemes megjegyeznünk, hogy a fenti elméleti felosztással nem ért egyet minden kutató, ennek ellenére a különböző stresszorokra irányuló kutatások és a stresszorok méréséhez szükséges operacionalizáció fontos kiindulópontját jelenti. Az *I. ábra* a különböző stresszorok felosztásának egyik legelfogadottabb modelljét szemlélteti (Pratt–Barling, 1988). A felosztás a stresszorok intenzitása és előfordulási gyakoriságuk alapján történik. Láthatjuk, hogy a legjelentősebb hatással, vagy más szóval intenzitással a grafikon első negyedében található *krónikus stresszorok* és a negyedik negyedben található *jelentős stresszteli életesemények* rendelkeznek. A két stresszort az előfordulási gyakoriságuk különbözteti meg. Nincs teljes egyetértés a második és a harmadik negyedben található stresszorok felosztásában. Lazarus és munkatársai, az apró *hétköznapi életesemények* (daily hassles) első kutatói, úgy vélték, hogy a bosszantó és frusztráló mikrostresszorok viszonylag gyakran, egy-egy kisebb negatív esemény hetente akár többször is újra megjelenhet. Ennek alapján Lazarus és munkatársai a gyakran ismétlődő mikrostresszorokat nevezték krónikusnak. Vagyis az elméletük alapján a grafikon második negyedében a krónikus stresszorok és a mindennapos életesemények átfedték egymást (lásd a zárójelben). Pratt és Barling (1988) a két stresszor átfedését alternatív definícióval próbálták feloldani. Így azt javasolták, hogy a hétköznapi életeseményeket tekintsük alacsony intenzitásúnak és viszonylag ritkán előfordulónak. Ezzel szemben a krónikus stresszorok két típusát különböztessük meg: alacsony és magas intenzitásút. A koncepció szerint a különböző hétköznapi életesemények közül egyidejűleg több is megjelenhet, akár naponta több is, de egy adott életesemény viszonylag ritkán fordul elő: például egy adott napon előre nem látható forgalmi dugóba keveredünk, így elkésünk a munkahelyünkről; tudomásunkra jut, hogy az egyik munkatársunk milyen pletykát terjeszt rólunk; gyermekünk osztályfőnöke telefonál, hogy a gyermek rossz maga-

tartása miatt mindenképpen szeretne személyesen találkozni velünk; fennáll annak a veszélye, hogy határidős munkánkat a holnapi napig nem tudjuk befejezni.

1. ábra A stresszorok felosztása (Pratt és Barling, 1988). A zárójelben szereplő hétköznapi életesemények csak a hagyományos, Lazarus és munkatársai által alkotott konceptuális modellben szerepel.

A jelen tanulmány elsődleges célja, hogy a hétköznapi életesemények feltárára alkalmas, önjellemző mérőeszköz hazai adaptációjának lépéseit és részletes pszichometriai jellemzőit (pl. megbízhatóság, faktorszerkezet, validitás) bemutassa. A tanulmány elméleti bevezető része áttekintést nyújt a hétköznapi életesemények felmérésére kifejlesztett mérőeszközökről, és ezen a területen végzett főbb kutatási eredményekről is.

A HÉTKÖZNAPI ÉLETESEMÉNYEK FELTÁRÁSÁRA KIFEJLESZTETT MÉRŐESZKÖZÖK

A hétköznapi stresszkeltő életesemények mérésére kifejlesztett első mérőeszköz Folkman és Lazarus (1988) konceptuális modelljéhez köthető, amelyet a jelentős stresszt okozó életesemények kiegészítő mérésére dolgoztak ki. A *Hassles Scale* (Kanner et al., 1981) 117 potenciális mindennapos életesemény-listából áll, amelynek súlyosságát három fokozatú skálán kell megítélnie a kitöltőnek. A tételek a mindennapos bosszantó mikroesemények széles körét ölelik fel: pl. egészségi állapot, munka, család, társas kapcsolatok, pénzügyek. A kutató csoport első eredményei szerint a hétköznapi apró bosszúságokat okozó életesemények a testi egészségi állapot sokkal jelentősebb prediktorának bizonyultak, mint a jelentős változást előidéző nagy életesemények. A kutatások azt is alátámasztották, hogy a minden-

napos apró bosszúságok, a jelentős életesemények és a testi egészségi állapot közötti hatás fontos mediáló tényezője (DeLongis et al., 1982). A későbbiekben több tucat kutatási eredmény erősítette meg – normatív és klinikai mintán egyaránt – Lazarus és munkatársainak azon feltételezését, hogy a hétköznapi mikroesemények hatásának feltárása a pszichológiai tünetek és a testi egészségi állapot szempontjából sokkal hasznosabb, mint a nagyobb életeseményeké (Holahan et al., 1984; Holm et al., 1986; Rowlison–Felner, 1988; Blankstein–Flett, 1992; Segal–VanderVoort, 1993). A fenti eredményeket beárnyékolja Dohrenwend és munkatársainak (1984, 1985) kritikai észrevétele, miszerint a Hassless Scale 117 tételének mintegy harmada pszichológiai tüneteknek feleltethető meg. Így nem meglepő, hogy a skála szoros együttjárást mutat más pszichológiai vagy testi tüneteket feltáró skálákkal. Az életeseményeket mérő módszerek további jelentős kritikája, hogy sokszor csak az életesemény bekövetkeztére kérdeznak rá, feltételezve, hogy az adott esemény minden személyre ugyanolyan hatással van. Főként a fenti kritikai észrevételek és a rendelkezésre álló empirikus eredmények alapján DeLongis, Folkman és Lazarus (1988) átdolgozták a mérőeszközt: a redundáns és a tünetjellegű tételeket kihagyták, a válaszformátumot úgy alakították ki, hogy az a gyakoriság és az intenzitás mérésére is alkalmas legyen. Az így kapott *Daily Hassles Scale* 53 tételből áll, melynek kitöltése során lehetőség van az egyes tételek pozitív és negatív vonatkozásának értékelésére egyaránt.

Az 1980-as évekből további két önjellemző mérőeszközt emelhetünk ki, amelyek a mindennapos életesemények feltárását célozzák: a 78 tételű *Daily Life Experiences Checklist* (Stone–Neale, 1982) és a 178 tételből álló *Inventory of Small Life Events* (Zautra et al., 1986).

A jelent tanulmányunkban részletesen is bemutatásra kerülő *Hétköznapi Életesemények Kérdőív* (Survey of Recent Life Experiences, SRLE: Kohn–MacDonald, 1992) kérdőív eredeti változata 51 mindennapos életesemény leírását tartalmazza. A mérőeszközt kitöltő személynek azt kell megítélnie egy négyfokozatú skálán, hogy az adott hétköznapi életeseménnyel találkozott-e az elmúlt hónap során. Ezzel a válaszformátummal a szerzők megpróbálták minimalizálni a pszichológiai tünetek súlyosságával és gyakoriságával való átfedést. A kérdőív a munkahelyi problémákra, a munkatársakkal és a családtagokkal kapcsolatos konfliktusokra, a megfeszített munkatempóra és az anyagi problémákra vonatkozó leírásokat tartalmaz: pl. konfliktusai voltak a felettesével a munkahelyen, cserben hagyták a barátai, pénzügyi nehézségei támadtak. A mérőeszköz részletes pszichometriai jellemzőiről, Kohn és MacDonald (1992) eredeti tanulmánya mellett, de Jong és munkatársai (1996) is beszámolnak. de Jong és munkatársainak nagy elemszámú holland vizsgálati mintán kapott eredményei részben alátámasztották a mérőeszköz faktorszerkezetét. Kohn és MacDonald a hétköznapi életeseményeken végzett faktorelemzés alapján 6 dimenziót kaptak. 10 tétel faktorsúlya alacsony volt, egyik dimenzióba sem voltak egyértelműen besorolhatóak. de Jong és munkatársai az eredeti faktorszerkezethez hasonlóan a kérdőív 6 dimenzióját különböztették meg: 1. társas és

kulturális nehézségek; 2. munka; 3. időnyomás; 4. pénzügyi problémák; 5. társas elutasítás; 6. kihasználás, becsapás. Vizsgálatukban a 10 alacsony faktorsúlyú tétel kihagyásával nyert 41 tételből álló főskála megbízhatóságát becslő Cronbach-alfa mutató értéke 0,89 volt.

Érdeemes megjegyeznünk, hogy a hétköznapi életesemények mérésére több olyan mérőeszközt is kifejlesztettek, amelyek fiatalok körében, vagy speciális területre irányuló hétköznapi életesemények felmérésére alkalmazható: pl. *Children's Hassles Scale* (CHS: Varni et al., 1996), *Revised University Student Hassles Scale* (RUSHS: Pett–Johnson, 2005), *Parenting Daily Hassles Scale* (PDHS: Crnic–Greenberg, 1990). Ezek a mérőeszközök az adott korcsoport (pl. gyermekek, egyetemisták), vagy a megcélzott minta (pl. szülők) sajátosságait igyekeztek szem előtt tartani a hétköznapi életesemények tételeinek megalkotásakor. A *Revised University Student Hassles Scale* kiindulási alapját például a Kanner és munkatársai (1981) által kidolgozott *Hassles Scale* 117 tétele jelentette, amelyet nagy számú egyetemista mintán történő kitöltés után, az empirikus eredmények figyelembevételével rövidítettek és alkottak meg úgy, hogy az egyetemista populáción jól alkalmazható és megbízható mérőeszköz legyen.

1. táblázat A hétköznapi életesemények feltárássra kidolgozott főbb mérőeszközök

	Szerző(k)	Tételek száma	Dimenziói
<i>Hassles Scale</i>	Kanner et al., 1981.	117	1. biztonságos jövő; 2. időnyomás; 3. munka; 4. háztartás; 5. egészség; 6. belső bizonytalanság; 7. pénzügyi felelősség; 8. szomszédok/környezet.
<i>Daily Life Experiences Checklist</i>	Stone–Neale, 1982.	78	1. munka; 2. szabadidő; 3. család; 4. barátok; 5. pénzügyek
<i>Inventory of Small Life Events</i>	Zautra et al., 1986.	178	1. család; 2. munka; 3. szabadidő; 4. háztartás; 5. pénzügyek; 6. egészség/betegség; 7. nem-családi kapcsolatok 8. büntett/kriminalitás; 9. oktatás; 10. vallás; 11. közlekedés.

	Szerző(k)	Tételek száma	Dimenziói
<i>Daily Hassles Scale</i>	deLongis et al., 1988.	53	1. belső bizonytalanság; 2. pénzügyi problémák; 3. időnyomás; 4. munka; 5. környezeti ártalmak; 6. család; 7. egészség.
<i>Parenting Daily Hassles Scale</i>	Crnic–Greenberg, 1990.	20	1. gyermekgondozással és neveléssel kapcsolatos hétköznapi életesemények
<i>Survey of Recent Life Experiences</i>	Kohn–MacDonald, 1992.	51	1. társas és kulturális nehézségek; 2. munka; 3. időnyomás; 4. pénzügyi problémák; 5. társas elutasítás; 6. kihasználás, becsapás.
<i>Children's Hassles Scale</i>	Varni et al., 1996.	43	egydimenziós
<i>Family Daily Hassles Inventory</i>	Rollins és mtsai., 2002.	22	egydimenziós
<i>Daily Inventory of Stressful Experiences</i>	Almeida et al., 2002.	kb. 150	1. interperszonális feszültség; 2. munka/iskola 3. otthon 4. anyagi helyzet 5. egészségi állapot/baleset 6. kapcsolatok 7. vegyes/különleges
<i>Revised University Student Hassles Scale</i>	Pett–Johnson, 2005.	57	1. időnyomás; 2. pénzügyek; 3. faji diszkrimináció; 4. nemi különbség; 5. baráti kapcsolatok; 6. közlekedés; 7. vallás; 8. biztonság; 9. foglalkoztatás; 10. külső megjelenés; 11. szülői elvárások.

A *Daily Inventory of Stressful Experiences* (DISE: Almeida et al., 2002) olyan félig-strukturált interjú, amely négy komponensből áll: a) a hétköznapi stresszorok megjelenésére irányuló alapkérdések, amelyek olyan területeket érintenek, mint pl. vitatkozás, munka vagy iskola, otthon, diszkrimináció; b) nyitott kérdések a fenti alapkérdések pontosításához: pl. kivel vitatkoztál, szoktál mással is vitatkozni, milyen gyakran vitatkozol; c) kérdések a stresszor észlelt súlyosságára vonatkozóan: pl. érzelmileg mennyire viselt meg a dolog; d) az esemény mennyire befolyásolta

az egyéni életvitelt (pl. célokat és értékeket): pl. mennyire borította fel a napi életviteled vagy a jövőre vonatkozó terveidet, okozott-e ez valami egészségi problémát. A fenti leírásból látható, hogy a főbb stresszorok azonosítása után egy részletes feltárás következik, amely lehetővé teszi a stresszor tartalmának és súlyosságának pontos megítélését. A félig-strukturált interjú előnyei között említjük, hogy a nyitott kérdések lehetőséget biztosítanak a stresszorok hatásának pontosabb feltárására és osztályozására, szemben a kérdőíves megoldásokkal. A válaszadási torzítás az interjú során csökkenthető, valamint a súlyossági értékelések az egyéni reakciókat figyelembe véve sokkal objektívebben értékelhetők, mint önjellemző kérdőívekkel.

A HÉTKÖZNAPI ÉLETESEMÉNYEKSEL KAPCSOLATOS FŐBB KUTATÁSI EREDMÉNYEK

Hétköznapi életesemények, egészségi állapot és pszichológiai jóllét

A hétköznapi életesemények kutatásának egyik legjelentősebb területe a már korábban is említett egészségi állapottal és a pszichológiai jólléttel kapcsolatos összefüggések vizsgálata. A stresszkutatások egybehangzó eredményei megerősítették, hogy a hétköznapi életesemények jelentős mértékben befolyásolják a testi és lelki egészség alakulását (Horwitz–Scheid, 1999). Mindezek mellett a hétköznapi életesemények a jelentős stresszteli életeseményeknél erősebb prediktoroknak bizonyultak mind a pszichológiai jóllét (Monroe, 1983; Chamberlain–Zika, 1990; Segal–VanderVoort, 1993), mind az egészségi állapot (Holm et al., 1986; Weinberger et al., 1987; Ruffin, 1993) esetében. Érdekes azonban megjegyeznünk, hogy nem minden stresszt kiváltó hétköznapi életesemény hozható szoros kapcsolatba a pszichológiai jólléttel; a munkahelyi problémák, a családtagokkal vagy a munkatársakkal való konfliktusok, az időnyomás vagy a pénzügyi nehézségek és a testi és leki egészség között több, egybehangzó kutatási eredmény szerint pozitív kapcsolat volt (Kanner et al., 1981; Flannery, 1986a; Kohn et al., 1994).

Hétköznapi életesemények, vonásszorongs és depresszió

Több vizsgálati eredmény is beszámol a hétköznapi életesemények és a vonásszorongs, a depresszió és a testi tünetlisták közötti pozitív együttjárásról (Jung–Khalsa, 1989; Kohn–Gurevich, 1993; Russel–Davey, 1993). Kohn és Gurevich egyetemi hallgatói mintán végzett kutatásai alapján a hétköznapi életesemények és a Spielberger-féle Vonásszorongs Skála közötti korreláció mértéke: $r=0,35$ ($p<0,01$), a Hopkins Testi Tünetlistával adott együttjárás pedig $r=0,62$ ($p<0,01$). Jung és Khalsa (1989) ugyancsak egyetemi hallgatókon végzett vizsgálati eredményei szerint a hétköznapi életesemények gyakorisága és intenzitása egyaránt szignifikánsan korrelált a depresszió mértékével: $r_{\text{gyak}}=0,27$ ($p<0,01$) és $r_{\text{int}}=0,41$ ($p<0,01$). A hétköznapi életesemények feltárására a 117 tételes Hassles Scale-t (Kanner et al., 1981), a depresszió feltárására pedig a Center for Epidemiologic Studies Depression Scale-t (CES-D: Radloff, 1977) használták.

Hétköznapi életesemények és jelentős stresszteli események; független hatások vagy interakciók

Kanner és munkatársai (1981) kutatási eredményeikre támaszkodva azt feltételezték, hogy a hétköznapi életeseményeknek fontos közvetítő szerepe van a jelentős stresszteli életesemények és a pszichológiai, illetve testi tünetek között. Chamberlain és Zika (1990) vizsgálati eredményei azonban azt támasztották alá, hogy mind a jelentős stresszteli életesemények, mind a hétköznapi mikrostresszorok egymástól függetlenül, interakció nélkül fejtik ki hatásukat a testi és lelki egészségre. Hasonló eredményt tükröznek Monroe (1983) kutatási eredményei is. Érdekes megjegyeznünk, hogy Burks és Martin (1985) talált ugyan szignifikáns interakciót a két típusú stresszor között, de ez a tünetek varianciájából csak nagyon csekély hányadot magyarázott.

Életesemények társas támogatás, megküzdés

Az életesemények, a társas támogatás, valamint a megküzdési stílusok közötti szoros együttjárásokat több kutatási eredmény támasztja alá (Cohen–Wills, 1985; Holahan–Moos, 1986; Russell–Cutrona, 1991). Ennek megfelelően elvárható, hogy a hétköznapi életesemények is szoros korrelációt adjanak a társas támogatással és a megküzdési stílusokkal. Kohn és munkatársainak (1994) tanárokkal végzett kutatási alátámasztják, hogy a hétköznapi életesemények mértéke és a problémafókuszú megküzdés között inverz, míg a hétköznapi életesemények és az elkerülő megküzdési stílus között pozitív kapcsolat van. Russel és Cutrona (1991) idősök körében végzett kutatási eredményei azt mutatják, hogy az alacsony társas támogatottsággal rendelkező személyek sokkal több hétköznapi életeseményről számolnak be, mint a magas társas támogatottsággal rendelkezők. A fentiekkel hasonló eredményekről számolnak be de Jong és munkatársai (1996) is, akik a jelen tanulmányban részletesen is bemutatásra kerülő Hétköznapi Életesemények Kérdőívet (Survey of Recent Life Experiences) használták holland normatív vizsgálati mintán. Vizsgálatukban a hétköznapi életesemények szignifikáns negatív együttjárást mutattak a problémafókuszú megküzdéssel ($r = -0,19$), szignifikáns pozitív korrelációt az elkerülő megküzdési stílussal ($r = 0,24$), és kiemelkedően magas negatív együttjárást a társas támogatottsággal ($r = -0,50$).

A hétköznapi életesemények idői stabilitása

A hétköznapi életesemények időbeli stabilitására vonatkozó korrelációs vizsgálatok a különböző időintervallumok mellett magas stabilitást jeleztek. Kanner és munkatársai (1981) a hétköznapi életesemények előfordulási gyakoriságát 9 hónapon keresztül, havi rendszerességgel mérték. A hónapról hónapra mért korrelációk átlagai 0,79-es együttjárást adtak. Az inzenzítások együttjárásainak átlagai ezzel szemben alacsonyabbak voltak: ($r = 0,48$). Delongis és munkatársai (1988) a hétköznapi életesemények összpontszámának napi korrelációit vizsgálva $r = 0,77$ -es együttjárást találtak. A Hassles Scale teszt-reteszt korrelációja 5 hónapos időintervallumot figye-

lembe véve 0,72. Weinberger és munkatársai (1987) a hétköznapi életeseményeket féléven keresztül kéthetente mérték. A mérések közötti korrelációk 0,52 és 0,92 között alakultak, a medián 0,76. A fentiek alapján láthatjuk, hogy a hétköznapi életesemények előfordulási gyakorisága meglehetősen magas időbeli stabilitást mutat. Ezzel szemben a stresszorok hatását jelző intenzitás alacsonyabb stabilitású, melyből arra következtethetünk, hogy ugyanazon mennyiségű hétköznapi stresszor hatása gyakran fluktuál (Chamberlain–Zika, 1990).

Hétköznapi életesemények és krónikus stresszorok viszonya

A hétköznapi életesemények és a krónikus stresszorok kapcsolatának legjobban felépített empirikus vizsgálatát Serido és munkatársai (2004) végezték. Több mint 1000 főre kiterjedő, telefonos interjún alapuló vizsgálatukban arra keresték a választ, hogy a két mikrostresszor hogyan fejti ki hatását a lelki egészségre. Három fő modellt különböztettek meg: 1. a hétköznapi életesemények és a krónikus stresszorok a pszichológiai distressz egymástól független prediktorai; 2. a hétköznapi életesemények közvetítő szerepet játszanak a krónikus stresszorok és a pszichológiai distressz hatásmechanizmusában; 3. a hétköznapi életesemények pszichológiai hatását a krónikus stresszorok moderálják. A kutatási eredmények igen komplex hatásmechanizmust írtak le. A krónikus stresszorok és a hétköznapi stresszorok egymástól elkülönültek, és önállóan hatottak a lelki egészségre. Mindezek mellett azonban a krónikus stresszorok mintegy moderáló tényezőként is hatnak, és befolyásolják a hétköznapi életesemények által kiváltott pszichológiai distressz mértékét (v.ö. a *Hétköznapi életesemények és jelentős stresszteli események; független hatások vagy interakciók* című résszel).

MÓDSZER

Vizsgálati személyek

A mindennapos stresszkeltő életeseményekkel foglalkozó kutatásunkban összesen 443 fő (325 nő és 114 férfi) vett részt. A személyek két jól elkülönülő csoportot alkottak:

- 1) Felsőfokú tanulmányaikat végző *egyetemi hallgatók*: 345 fő (243 nő és 102 férfi). A személyek átlagéletkora 21,5 év (szórás: 2,9); a legfiatalabb kitöltő 18, míg a legidősebb 40 éves volt. A résztvevőket négy felsőfokú oktatási intézményből toboroztuk: a) 152 személy (85 nő és 67 férfi) Pécsi Tudományegyetem, idegen nyelv-, történelem és magyar szak; b) 96 fő (81 nő és 15 férfi) Eötvös Loránd Tudományegyetem pszichológia szak; c) 57 személy (38 nő és 19 férfi) Budapesti Semmelweis Egyetemen általános orvosi tanulmányokat folytató hallgatók; d) 39 nő és 1 férfi, tanítóképző főiskolás hallgatók. A hallgatók túlnyomótöbbsége gimnáziumi (81,7%) vagy szakközépiskolai (13,9%) érettségivel rendelkezett, míg a fennmaradó 15 hallgató másoddiplomásként végezte tanulmányait. A teljes vizsgálati mintából 9 házasság (2,6%), 33 élettársi kapcsó-

- latban élő (9,6%), 1 pedig elvált (0,3%) személy volt. A fennmaradó 302 személy (87,5%) családi állapota nőtlen vagy hajadon.
- 2) Egészségügyi alapellátásban megjelenő *páciensek*: 98 fő (82 nő és 12 férfi). A személyek átlagéletkora 39,2 év (szórás: 11,8); a legfiatalabb kitöltő 17, míg a legidősebb 76 éves volt. A résztvevők egy budapesti és egy vidéki családorvos páciensei közül kerültek ki. A páciensek mintegy 25%-a valamilyen krónikus betegségben szenvedett. A családi orvost felkeresők többsége az alábbi problémák valamelyikével fordult családorvosához: magas vérnyomás, ízületi problémák, nőgyógyászati panaszok, allergia. A páciensek mintegy 35%-a jelenlegi fájdalom nélkül, csupán egy korábbi probléma (pl. megfázás) kontroll vizsgálatként kereste fel orvosát. A kitöltők túlnyomótöbbsége (72,5%) házastársi vagy élettársi kapcsolatban él, 18%-uk egyedülálló, a fennmaradók pedig elváltak, különélők és özvegyek. A páciensek többsége, 85,7% aktív dolgozó, a fennmaradó hányadot pedig nyugdíjasok, diákok, és GYES/GYED-en lévő szülők alkotják. A páciensek 6,1%-a alapfokú (8 általános), 77,5%-a középfokú (szakmunkásképző, szakközépiskola, gimnázium), míg a fennmaradó 16,4% felsőfokú végzettséggel (főiskola vagy egyetem) rendelkezett.

Mérőeszközök

A felsőfokú tanulmányaikat végző egyetemi hallgatókkal és az egészségügyi alapellátásban megjelenő páciensekkel kitöltetett tesztbatteria első részében az általános szociodemográfiai adatok mellett (pl. életkor, nem, legmagasabb iskolai végzettség, jövedelem), a szubjektív egészségi állapotra és az élet során kórházban töltött alkalmak számára is rákérdeztünk. Mindezek mellett a tesztbatteria a következő mérőeszközöket tartalmazta: Mindennapos Életesemények Kérdőív, Pennebaker-féle Testi-tünetlista, Beck Depresszió Kérdőív rövidített változata, Pozitív és Negatív Affektivitás Skála, Felnőtt Kötődési Stílus Kérdőív és Társas Támogatás Kérdőív.

Kisebb elemszámú egyetemi hallgatók mintáján a fentiekben említett tesztbatteria mellett, az általános személyiségvonások ötfaktoros modelljének vizsgálatára alkalmas NEO PI-R kérdőívet (McCrae–Costa, 1991), az Énképkomplexitás mérőeszközt, a WHO Jól-lét Skálát, valamint a Spielberger-féle Állapot és Vonás Szorongás Kérdőívet is kitöltöttük. A következőkben az alkalmazott mérőeszközöket részletesen is bemutatjuk.

A mindennapos apró zaklatások, bosszantó és stresszkeltő események (daily hassles) feltárására a Kohn és Macdonald (1992) által kidolgozott *Hétköznapi Életesemények Kérdőívet* (Survey of Recent Life Experiences) alkalmaztuk. A kérdőív munkahelyi problémákra, a munkatársakkal és a családtagokkal kapcsolatos konfliktusokra, a megfeszített munkatempóra és az anyagi problémákra vonatkozó állításokat tartalmaz, amelyeket a személynek egy négyfokozatú skálán kell megítélniük, az elmúlt hónapot alapul véve: pl. konfliktusai voltak a felettesével a munkahelyen, cserben hagyták a barátai, pénzügyi nehézségei támadtak. A mérőeszköz eredeti

változata 51 tételből áll, de a szerzők faktorelemzése alapján 10-et nem tudtak besorolni, így a faktoelemzés 6 dimenziója alapján képzett alskálák összesen 41 tételt öleltek fel. A mérőeszköz részletes pszichometriai jellemzőit de Jong és munkatársai (1996) nagy elemszámú holland mintán vizsgálták (lásd fent). Az eredeti faktorszerkezethez hasonlóan a kérdőív 6 dimenzióját különböztették meg: 1. társas és kulturális nehézségek; 2. munka; 3. időnyomás; 4. pénzügyi problémák; 5. társas elutasítás; 6. becsapás. Eredményeik szerint az utolsó dimenzió alapján képzett 4 tételes skála belső konzisztenciája alacsony: Cronbach-alfa = 0,62. A 41 tételből álló főskála megbízhatóságát becsülő Cronbach-alfa mutató értéke 0,89 volt. A jelen kutatásunkban a 41 tételes változatot használtuk. Mivel a kérdőív néhány tétele munkára, munkahelyre és felettesre való utalást is tartalmazott, ezekben az esetekben a tételeket az egyetemistáknál tanulásra, iskolára és tanárra vonatkoztatva megváltoztattuk. A tünetlista fordítását Rózsa Sándor és Kő Natasa készítette.

Pennebaker-féle Testi-tünetlista: A mindennapos testi tünetek gyakoriságának feltárására a Pennebaker (1982) által kidolgozott 54 tünetből álló listát alkalmaztuk. A mindennapos testi tüneteket és érzeteket a kitöltőknek ötfokozatú skálán kell megítélniük, attól függően, hogy azok milyen gyakran fordulnak elő: soha, évi 3-4 alkalomnál kevesebbszer, havonta, hetente vagy hetente többször is tapasztalja. A tételek között olyanok szerepelnek, mint pl. gombóc a torokban, köhögés, emésztési zavar, fejfájás, szemhéj rángás, hányinger. A kiértékelés során azok a tünetek kapnak 1 pontot, amelyeknek az előfordulási gyakoriságát havonta vagy annál sűrűbben megjelenőnek ítéli a kitöltő. Ha az adott tünet soha nem fordul elő vagy évente 3-4 alkalomnál kevesebbszer, akkor a tünetet 0-val pontozzuk. Ennek alapján a tünetlistán elérhető pontszámok 0-tól 54 pontig terjednek. A tünetlista megbízhatóságát becsülő Cronbach-alfa mutató mértéke magas: több kutatási eredményt figyelembe véve 0,88 és 0,93 között ingadozik (Pennebaker, 1982; Gijsbers van Wijk–Kolk, 1996). A mérőeszköz időbeli stabilitását a szerzők két hetes és két hónapos időintervallum elteltével nézték. A teszt-reteszt korreláció az első esetben 0,73, míg a másodikban 0,79 volt. Saját vizsgálatunkban a skála Cronbach-alfája 0,90. A tünetlista fordítását Rózsa Sándor és Kő Natasa készítette.

Beck Depresszió Skála rövidített változata: a mérőeszköz 9 tételből áll, amelyet négyfokozatú skálán kell megítélnie a kitöltőnek. A mérőeszköz magyar nyelvű rövidített változatát Kopp Mária és munkatársai fejlesztették ki (Kopp et al., 1990). A rövidített kérdőívet a korábbi felmérések eredményeinek felhasználásával (a tételeken végzett lépésenkénti regresszió-elemzéssel és faktoranalízissel), s az eredeti mérőeszköz rövidített formájának figyelembevételével az alábbi 9 tételre csökkentették: szociális visszahúzódás, döntésképtelenség, alvászavar, fáradékonyság, túlzott aggódás a testi tünetek miatt (hipochondria), munkaképtelenség, pesszimizmus, az elégedettség és az öröm hiánya, valamint önvádolás. A hazai eredmények a mérőeszköz kiváló pszichometriai tulajdonságát támasztják alá (Rózsa et al., 2001; Kopp–Fóris, 1995).

Pozitív és Negatív Affektivitás Skála: A pozitív és negatív affektivitás felmérésére a Watson és munkatársai (1988) által kidolgozott 20 tételes *Pozitív és Negatív Affektivitás Skálát* (Positive and Negative Affectivity Schedule) használtuk. A módszer 10 pozitív (pl. lelkes, figyelmes) és 10 negatív (pl. zaklatott, ingerlékeny) affektív állapotot tartalmaz, amelyet a kitöltőnek egy ötfokozatú skálán kell önmagára vonatkozóan értékelnie. Az értékelés alapját több időintervallum is képezheti: pl. éppen most, az elmúlt héten, az elmúlt hónapban, az elmúlt évben vagy általában hogyan érzi magát. A mérőeszköz két változatát alkalmaztuk: az egyikben az aktuális állapotra, míg a másikban az általános, vonásszerű jellemzőkre kérdeztünk rá: „éppen most”, illetve „általában hogyan érzi magát”. Az aktuális állapotot felmérő változat a tesztbatteria első felében szerepelt, azért, hogy a kitöltés során jelentkező érzelmi megnyilvánulások ne befolyásolják számottevően a válaszokat. A mérőeszköz különböző skáláinak (állapot, vonás, pozitív és negatív affektivitás) megbízhatóságát becsülő Cronbach-alfa mutatók, a módszert kifejlesztők kutatási eredményei alapján, 0,85 és 0,90 között ingadoznak (Watson et al., 1988). A mérőeszközön végzett faktorelemzések a pozitív és negatív affektivitás dimenziók függetlenségét támasztják alá. A kutatási eredmények alapján a pozitív és negatív affektivitás közötti együttjárás alacsony, $-0,12$ és $-0,25$ közötti tartományban ingadozik (Watson et al., 1988, Chen et al., 1997; Joiner–Blalock, 1995; Mehrabian, 1998). Saját vizsgálatunkban a skálák Cronbach-alfája 0,83 és 0,89 között ingadozott. A mérőeszköz fordítását Rózsa Sándor és Kő Natasa készítette.

Felnőtt Kötődési Stílus Kérdőív: A 18 tételes önjellemző kérdőívet Collins (1996) alakította ki. A tételek 3 skálát alkotnak: Közelség, Függés, Szorongás. A közelség dimenzió a kapcsolatokban kifejeződő intimitás és közelség mértékének feltárására irányul: pl. Viszonylag könnyen közel tudok kerülni más emberekhez. A függés a másokban való bizalom és dependencia érzését tárja fel: pl. Tudom, hogy számíthatok másokra, amikor szükségem van rájuk. Végül a szorongás dimenzió az elhagyatottságtól, a társas elutasítástól való félelem feltárását célozza: pl. Gyakran aggódom amiatt, hogy a partnerem elhagy. A biztonságosan kötődőket magas intimitás és függőség, valamint alacsony szorongás jellemzi. A tételek megítélése 5 fokozatú skálán történik: 1 = egyáltalán nem jellemző, 5 = nagyon jellemző. A skálák belső konzisztenciáját becsülő Cronbach-alfa mutatók a szerző kutatási eredményei alapján 0,69 és 0,75 közötti. A skálák időbeli stabilitása két hónapos időintervallumot alapul véve 0,52 és 0,71 között ingadozott.

Társas Támogatás Kérdőív: A szociális támogatottság mérésére a Caldwell és munkatársai (1987) által kidolgozott *Társas Támogatás Kérdőív* (Support Dimension Scale) magyar nyelvre adaptált változatát használtuk. A kérdőív hazai adaptációját Kopp Mária és munkacsoportja készítette (Kopp–Skrabski, 1996). Az eredeti mérőeszköz 32 tételből áll, amely a különböző potenciális segítők (pl. család, barátok, szomszéd, professzionális segítők) támogatásának elérhetőségét, s az ezekkel kapcsolatos elégedettséget térképezi fel. A pontszámok képzésekor lehetőség van a társas támogatás különböző típusainak megkülönböztetésére is: emocionális támo-

gátás, gyakorlati segítség, baráti kapcsolat, tanáccsal vagy információval történő támogatás. A jelen felmérésben a mérőeszköz egyszerűsített változatát alkalmaztuk, amely 11 segítőforrás (pl. szülő, szomszéd, rokon, egyházi csoport) nehéz élet-helyzetben történő elérhetőségére kérdez rá.

NEO PI-R Személyiségkérdőív: Az általános személyiségjellemzők feltárására a NEO PI-R (NEO Personality Inventory-Revised, NEO PI-R, Costa and McCrae, 1985, 1992) 240 tételes önjellemző kérdőívet használtuk. A mérőeszközt a személyiség vonásstruktúrájának, az előzetes taxonómiai vizsgálatok alapján feltárt 5 fő személyiségdimenzió mérésére fejlesztették ki. A személyiség jellemzésére szolgáló független dimenziók az ún. Big Five megközelítés alapján az alábbiak: Extraverzió, Barátságosság, Lelkiismeretesség, Érzelmi stabilitás és Nyitottság. Az 5 dimenzió lehetőséget nyújt a személyiség általános jellemzésére, mely magában foglalja a személy alapvető emocionális, interperszonális és motivációs jellegzetességeit. A válaszadás 5 fokozatú Likert-skálán történik. A mérőeszköz hazai adaptációja során kapott eredmények a kérdőív skáláinak megbízhatóságát és érvényességét támasztották alá (Nagy-Rózsa, 1998; Rózsa-Nagy, 1998; Kő, 2000).

Én-komplexitás Kérdőív: A self differenciációjának mérésére a Linville (1985, 1987) által kidolgozott tulajdonságrendezésen alapuló módszert használtuk. A mérőeljárás azon tulajdonságok számát és különbözőségét ragadja meg, amelyekkel az egyén leírja önmagát. Az eljárás során a résztvevők egy 33, véletlenszerűen elrendezett kártyából álló paklit kapnak, amelyek mindegyike egy-egy tulajdonságot jelöl (pl. „bátor”, „érdeklődő”, „álmodozó”). A résztvevők feladata a tulajdonságok mentén történő önjellemzés. A rendezés bármilyen értelmes szempont alapján elvégezhető, s bármennyi csoport megalkotható. Egy tulajdonság többször is felhasználható. Minden csoportosítás az én egy-egy aspektusát reprezentálja.

Az eljárás hazai adaptációja során a tulajdonságokat egy nyílt végű, önjellemzést kérő elővizsgálatban választottuk ki. A tulajdonságok kiválasztása során ügyeltünk arra, hogy minél tágabban átfogják azokat a dimenziókat, amelyek mentén a személyek önmagukról gondolkodnak, mind pozitív, mind negatív irányban. A 38 tulajdonságból álló véglegesített lista 17 negatív, 19 pozitív és 2 semleges jellemzőt tartalmazott: pl. megbízhatatlan, kreatív, szomorú.

A számos konceptuális és metodológiai vita ellenére a hazai és nemzetközi kutatások többsége a mérőeszköz alkalmazhatóságát és tartalmi érvényességét támasztja alá (Linville, 1987; Rózsa-Köteles, 2001; Woolfolk et al., 2004). A kutatások rávilágítottak arra, hogy a nagyobb énkép-komplexitás nagyobb számú és egymástól jobban elkülönülő énkép-aspektusokat (csoportokat) jelent. A kevésbé komplex énképpel rendelkező személyek az életesemények hatására jelentősebb érzelmi hullámzásokat élnek át, a nagyobb énkép-komplexitás viszont mérsékli a stresszkeltő események testi és lelki egészségre gyakorolt káros hatását.

Vizsgálatunk során 3 fő mérőszámot használtunk: az énkép-komplexitás mérőszáma (H-statisztika^{*}), csak a pozitív melléknevek alapján számolt komplexitás és a csak a negatív melléknevek alapján számolt komplexitás.

WHO Általános Jólét Skála: az 5 tételből álló skála a személyek általános közérzetéről kíván információt nyújtani az elmúlt két hetes időszak alapján (Bech et al., 1996; Heun et al., 1999; Susánszky et al., 2006). A mérőeszköz olyan, 4 fokozatú skálán megítélhető állításokat tartalmaz, mint pl. „Az elmúlt két hét során érezte-e magát vidámnak és jókedvűnek?” vagy „Az elmúlt két hét során érezte-e magát ébredéskor frissnek és kipihentnek?”. A skálán elért magasabb pontszámok jelentik a pozitívabb, kedvezőbb pszichológiai állapotot.

Állapot és Vonás Szorongás Kérdőív: az állapot és a vonás szorongás feltárására a hazai és a nemzetközi kutatási gyakorlatban legnépszerűbb kérdőívet, a Spielberger (1983, 2006) által kidolgozott mérőeszköz legújabb (STAI-Y), hazai környezetre is adaptált változatát alkalmaztuk. Az aktuális szorongást feltáró 20 tételes Állapotszorongás Skála rámutat az átmeneti feszültségekre, aggodalmakra és nyugtalanságra, amit főként fizikai veszély és pszichológiai distressz váltanak ki. Az ugyancsak 20 tételes Vonásszorongás Skála a szorongás tartós, vonásszintű formáinak feltárását célozza.

EREDMÉNYEK

A Hétköznapi Életesemények Kérdőív leíró statisztikai és megbízhatósága

A leggyakrabban előforduló hétköznapi életesemények az egyetemisták körében és a páciensek mintáján egyaránt az alábbi munkával és teljesítménnyel kapcsolatos jellemzők voltak: 15. Nem maradt elég szabadideje; 13. Meg kellett küzdenie azért, hogy elérje a saját maga számára felállított mércéket a teljesítmény és az eredményesség terén; 8. Túl sok dolgot vállalt magára egyszerre: sok mindent kellett egyidejűleg csinálnia. A hallgatók esetében gyakran előfordult még a „Nem kapta meg azt a pénzt, amire számított” (36) esemény is.

A hétköznapi életesemények nemi különbségeinek vizsgálata az alábbi 5 tétel esetében volt szignifikáns: 3. Részsze volt bármilyen etnikai vagy rasszista konfliktusnak, ilyen jellegű atrocitás érte; 33. Elégedetlen volt a külső megjelenésével; 38. Elégedetlen volt a fizikai erőnlétével; 40. Nehézségei támadtak a modern technikával (pl. a számítógép-használattal); 41. Keményen dolgozott azért, hogy rendben tartsa a háztartást. Az elsőnek említett tételt a férfiak, míg a többi a nők értékelték magasabbra.

Az eredeti faktorszerkezetnek megfelelően elkülönített alskálák és a főskála belső konzisztenciáját becsülő Cronbah-alfa mutató értéke a Kihasználás/beccapás alskálától eltekintve elfogadhatónak bizonyult, értékük meghaladta a gyakran al-

^{*} A H-statisztika a következőképpen számítható: $H = \log_2 n - (\sum n_i \log_2 n_i) / n$, ahol n a tulajdonságok száma (vizsgálatunkban 38), n_i az adott csoportkombinációhoz tartozó tulajdonságok száma, $n = \sum n_i$.

kalmazott 0,70-es kritériumot (2. táblázat). Érdeemes megjegyeznünk, hogy a kérdőív kidolgozóinak vizsgálati mintáján (Kohn–MacDonald, 1992) és de Jong és munkatársainak (1996) kutatásaiban is a Kihasználás/becsapás alskála volt a legalacsonyabb belső konzisztenciával rendelkező.

A mérőeszköz skáláinak nemek szerinti összevetésekor csupán a társas elutasítás skála esetében kaptunk szignifikáns eltérést. A nők ezen a dimenzióba sorolható mikrostresszorokat magasabbra értékelték, mint a férfiak. A 2. táblázatban a skálakon elért eredmények összehasonlíthatósága érdekében az egyes skálákra adott átlagokat elosztottuk a tételek számával. Láthatjuk, hogy a legmagasabb átlagot az Időnyomás, a legalacsonyabbat pedig a Társas és kulturális nehézségek dimenzión érték el a vizsgálati személyek. A többi dimenzión adott értékek hasonlóak.

A Hétköznapi Életesemények Kérdőív skálái közül a Munka ($r = -0,12$, $p < 0,01$) és a Társas elutasítás ($r = -0,18$) enyhe negatív, az Anyagi nehézségek ($r = 0,10$, $p < 0,05$) és a Kihasználás/becsapás ($r = 0,13$, $p < 0,01$) skálák pedig enyhe pozitív együttjárást mutattak az életkorral. A 41 tételt tartalmazó összszkála nem korrelált szignifikánsan az életkorral ($r = -0,04$, $p = 0,33$).

2. táblázat. A Hétköznapi Életesemények Kérdőív skáláinak leíró statisztikai és a megbízhatóságukat becsülő Cronbach-alfa mutatók

	Tételek száma	Cronbach-alfa	Férfiak (N=114)		Nők (N=325)		Együtt (N=443)	
			Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Társas és kulturális nehézségek	11	0,73	1,55	0,43	1,51	0,43	1,52	0,43
Munka	7	0,77	1,86	0,50	1,79	0,56	1,81	0,54
Időnyomás	8	0,76	2,23	0,55	2,24	0,58	2,23	0,57
Anyagi nehézségek	6	0,75	1,81	0,60	1,80	0,64	1,80	0,63
Társas elutasítás	5	0,73	1,75	0,56	1,92**	0,60	1,87	0,59
Kihasználás, becsapás	4	0,45	1,85	0,50	1,80	0,44	1,81	0,46
Mindennapos Életesemények Kérdőív	41	0,89	1,86	0,36	1,86	0,38	1,86	0,38

p**<0,01

Az alskálák közötti együttjárások vizsgálatakor a legmagasabb korrelációt a Társas és kulturális nehézségek és a Kihasználás/becsapás között kaptuk: $r = 0,56$ ($p < 0,01$). A legalacsonyabb korreláció pedig az Anyagi nehézségek és a Munka ($r = 0,28$; $p < 0,01$), illetve az Anyagi nehézségek és az Időnyomás ($r = 0,29$; $p < 0,01$) között mutatkozott (3. táblázat). A viszonylag magas együttjárások azt jelzik, hogy az alskálák egymástól nem tekinthetők függetlennek.

3. táblázat. A Hétköznapi Életesemények Kérdőív skáláinak korrelációi (N=443)

	<i>Társas és kulturális nehézségek</i>	<i>Munka</i>	<i>Időnyomás</i>	<i>Anyagi nehézségek</i>	<i>Társas elutasítás</i>	<i>Kihashnálás becsapás</i>
Társas és kulturális nehézségek		0,42**	0,39**	0,41**	0,44**	0,56**
Munka			0,42**	0,28**	0,51**	0,36**
Időnyomás				0,29**	0,37**	0,40**
Anyagi nehézségek					0,26**	0,32**
Társas elutasítás						0,36**
Mindennapos Életesemények Kérdőív	0,78**	0,71**	0,72**	0,62**	0,67**	0,65**

p**<0,01

A Hétköznapi Életesemények Kérdőív faktorszerkezete

A kérdőív 41 tételén elsőként feltáró faktorelemzést végeztünk, melynek empirikus háttérét a teljes vizsgálati minta alkotta (N=443 fő). Összesen 10 olyan komponenst találtunk, amelynek a sajátértéke (eigenvalue) meghaladta az 1-et. A lejtődiagram lefutását és az egyes komponensek által magyarázott varianciát megvizsgálva 5, 6, illetve 7 faktor valószínűsíthető. Érdemes megjegyeznünk, hogy a 7. faktor már az összvariancia csekély hányadát, 3,1%-át magyarázta. A 6 faktoros megoldás az összvariancia közel felét, 46,4%-át magyarázta. A kiválasztott 6 faktort, az eredeti mérőeszköz kidolgozásának elemzéséhez igazodva, valamint az alskálák közötti magas együttjárásokat figyelembe véve, ferde faktorrotációs eljárással forgattuk, megengedve a faktorok közötti korrelációt. Az így kapott 6 faktor viszonylag „tisztá”, keresztöltésektől mentes faktorszerkezetet eredményezett. A kapott dimenziók közül 5 jól megfeleltethető volt az eredeti dimenzióknak, de a hatodik faktor tartalma már nem egyezett a feltételezett tételekkel. Az elemzés során kapott faktor pontszámokat (súlyozott értékek, factor score) összevetettük az eredeti módon képzett alskálákkal. A 6 faktorpontszámból 4 magas együttjárást mutatott (0,87–0,96) a neki megfelelő alskálával. Viszonylag alacsonyabb együttjárás mutatkozott a Munka alskála és a neki megfelelő faktor között ($r=0,72$; $p<0,01$). A Kihashnálás/be csapás alskála azonban egy olyan faktorról mutatatta legszorosabb együttjárást ($r=0,62$), amely egy másik alskálával (Társas és kulturális nehézségek) magasabban korrelált ($r=0,87$). Mindezek alapján az 5 faktoros megoldás tisztább és jobban értelmezhető megoldást eredményezett (4. táblázat). Az 5 faktoros megoldás gyakorlatilag megfeleltethető az eredetileg feltételezett 5 alskálás megoldásnak.

4. táblázat. A Hétköznapi Életesemények Kérdőív 41 tételén végzett faktorelemzés eredménye

	Faktorok				
	I.	II.	III.	IV.	V.
2. Nem szerette a munkáját, vagy idegenkedett tőle.	0,77	0,41	0,43		
35. Érdektelennek találta a munkáját.	0,76				
18. Nem talált örömet a munkájában.	0,74				
31. A társaságtól, az emberektől elszigeteltnek érezte magát.	0,65				
1. Utálta a mindennapos dolgai intézését.	0,63				
32. Nem vettek tudomást Önről az emberek.	0,58				
26. Túl megerőltetőnek találta a munkáját.	0,53				
33. Elégedetlen volt a külső megjelenésével.	0,46				
7. Elutasították Önt az emberek.	0,45				
38. Elégedetlen volt a fizikai erőnlétével.	0,41				
14. Becsapták, kihasználták Önt.		0,68			
5. Cserbenhagyták a barátai, vagy csalódnia kellett bennük.		0,67			
11. Egy barátja visszaélt az Ön bizalmával.		0,67			
39. Pletykáltak Önről.		0,62			
27. Konfliktusai voltak a barátaival.		0,60			
37. Olyasvalakiről pletykáltak az emberek, akivel Ön törődik, aki fontos az Ön számára.		0,49			
4. Nézeteltérései voltak az anyósával, apósával, sógorával, sógornőjével, vagy a barátja / barátnője (partnere) családjával.		0,32			
29. Áruvásárláskor megpróbálták átverni, becsapni Önt.		0,32			
19. A magánéletét, a meghitt kapcsolatait érintő döntéseket kellett hoznia.					
23. Szörnyű lármát észlelt maga körül.					
40. Nehézségei támadtak a modern technikával (pl. a számítógép-használattal).					
8. Túl sok dolgot vállalt magára egyszerre: sok mindent kellett egyidejűleg csinálnia.			0,77		
17. Túl sok mindenért vállalt felelősséget.			0,70		
15. Nem maradt elég szabadideje.			0,68		
13. Meg kellett küzdenie azért, hogy elérje a saját maga számára felállított mércéket a teljesítmény és az eredményesség terén.			0,64		
9. Mások számítottak Önre valamiben.			0,53		
20. Nem maradt elég ideje arra, hogy a kötelességeit teljesítse.	0,39		0,49		
30. Váratlanul félbeszakították a munkáját, vagy nem kívánatos szünetet kellett beiktatnia.			0,40		
41. Keményen dolgozott azért, hogy rendben tartsa a háztartást.			0,31		
21. Anyagi terhekkel, nehézségekkel kellett szembenéznie.				0,83	
16. Pénzügyi nehézségei támadtak.				0,82	
10. Anyagi ügyek miatt konfliktusa volt a családtagjaival.				0,69	

	Faktorok				
	I.	II.	III.	IV.	V.
28. Megpróbálta visszafizetni a kölcsönét.				0,56	
25. Konfliktusai voltak a családtagjaival.		0,31		0,50	
36. Nem kapta meg azt a pénzt, amire számított.				0,45	
34. Elégedetlen volt a lakáskörülményeivel.				0,42	
22. Alacsonyabbra értékelték a munkáját, mint ahogy azt Ön szerint megérdemelte volna.					0,80
24. Alacsonyabbra értékelték a munkáját, mint ahogy azt remélte volna.					0,79
6. Konfliktusai voltak a felettesével / feletteseivel a munkahelyén.		0,35			0,49
3. Részes volt bármilyen etnikai vagy rasszista konfliktusnak, ilyen jellegű atrocitás érte.					0,45
12. Együttműködését – hozzájárulását, befektetett munkáját – semmibe vették: átnézték magán.		0,41			0,43

A kérdőív 41 tételén ún. megerősítő faktorelemzést is végeztünk. A megerősítő faktorelemzés segítségével a mérőeszköz tételeinek vagy skáláinak feltételezett kapcsolatrendszerét tesztelhetjük. Elsőként a hipotetikus faktorstruktúrát állítottuk fel, amit a megerősítő faktorelemzés segítségével összevetettünk az empirikus adatokból kirajzolódó szerkezettel. Az adatok és a teoretikus modell egybeesésének mértékét ún. illeszkedési mutatókkal jellemezhetjük (Cole, 1987; Bentler, 1990; Tanaka, 1993). Általánosan elfogadott és ajánlott, hogy a modell illeszkedésének jószágát több kritérium alapján ítéljük meg. Az egyik leggyakrabban használt illeszkedési mutató a χ^2 próba mértéke, amelyet akkor tekinthetünk elfogadhatónak, ha a szabadságfokhoz viszonyított értéke alacsony (kisebb, mint a szabadságfok kétszerese) és nem szignifikáns ($p > 0,05$). Ez a mutató nagy elemszámú minta esetén kevésbé informatív. Tanulmányunkban χ^2 mutató mellett az alábbi illeszkedési mutatókat vettük figyelembe: GFI (Goodness of Fit Index) és a CFI (Comparative Fit Index). A GFI a modell varianciájának és kovarianciájának relatív mennyiségét fejezi ki, értéke 0,85 fölött elfogadható. A CFI a hipotetikus modell relatív illeszkedését fejezi ki az alapmodellhez képest. Ha a CFI értéke nagyobb, mint 0,90, akkor azt mondhatjuk, hogy az adatok jól illeszkednek a teoretikus modellhez (Cole, 1987; Anderson–Gerbing, 1984; Marsh et al., 1988). A modellelemzést az Amos 3.62 programcsomaggal végeztük (Arbuckle, 1997).

Több megerősítő faktorelemzést is készítettünk, feltételezve a 41 tétel egydimenziós struktúráját, a 6 faktoros modellt független és korreláló dimenziókkal, valamint 6 faktoros modellt 1 másodlagos faktorról (amikor a 6 dimenzió egy átfogó faktorban összegződik). Az elemzés eredményeként kapott illeszkedési mutatókat az 5. táblázat szemlélteti. Láthatjuk, hogy egyetlen modell sem tekinthető elfogadhatónak, bár az eredmények azt mutatják, hogy az egymással korreláló dimenziók adják a legjobb illeszkedési mutatókkal rendelkező modellt.

Az elemzéseket nemek és vizsgálati minták (egyetemi hallgatók és páciensek) szerinti csoportosításban is elvégeztük, de az így kapott eredmények nem különböztek számottevően a fentiekben leírtaktól.

5. táblázat. A megerősítő faktorelemzés illeszkedési mutatói

	χ^2/df	GFI	CFI
1 faktoros modell	5,37	0,63	0,42
6 faktoros modell független dimenziókkal	4,22	0,70	0,57
6 faktoros modell egymással korreláló dimenziókkal	3,51	0,76	0,67
6 faktoros modell 1 másodlagos faktorról	3,58	0,75	0,66

A Hétköznapi Életesemények Kérdőív validitása

A Hétköznapi Életesemények Kérdőív konstruktum validitását, más skálákkal való összevetéssel vizsgáltuk. A Hétköznapi Életesemények Kérdőívre adott összpontszámok szignifikáns pozitív együttjárást adtak a Pennebaker-féle Testi-tünetlistával: $r=0,40$ ($p<0,01$). Ez az együttjárás közel hasonló a nagy elemszámú holland vizsgálati mintán kapott eredményekkel, ahol de Jong és munkatársai (1996) a Hétköznapi Életesemények Kérdőívet egy 13 tételes holland testi-tünetlistával vetették össze ($r=0,35$; $p<0,01$).

A pszichológiai tüneteket feltáró Beck Depresszió Kérdőív és a Hétköznapi Életesemények Kérdőív közötti együttjárás mértéke: $r=0,46$ ($p<0,01$), ami hozzávetőleg megegyezik a szakirodalomban található értékekkel (Jung és Khalasa, 1989; de Jong et al., 1996). Érdekes megjegyeznünk, hogy a holland vizsgálati mintán a depresszió, amit a CES-D-vel mértek, 0,61-es ($p<0,01$) korrelációban volt a hétköznapi életesemények mértékével (de Jong et al., 1996).

A negatív affektivitás a korábbi szakirodalmi eredményeknek (pl. Flannery, 1986b; Santed és mtsai., 2003) megfelelően pozitívan korrelált a hétköznapi életeseményekkel. A negatív affektivitás állapot és a vonás jellegű skálái egyaránt magas együttjárást mutattak: 0,40 és 0,44 (mindkét esetben $p<0,01$). A pozitív affektivitás vonás jellegű skálája ezzel szemben csak enyhe negatív korrelációt adott a hétköznapi életeseményekkel ($r=-0,10$, $p<0,05$).

A hétköznapi életesemények a Felnőtt Kötődési Stílus Kérdőív Függés ($r=0,23$, $p<0,01$) és Szorongás ($r=0,35$, $p<0,01$) skálájával szignifikáns pozitív, míg a Közelség skálával ($r=-0,13$, $p<0,01$) szignifikáns negatív együttjárást mutattak. Ugyancsak enyhe negatív együttjárást találtunk a hétköznapi életesemények és a társas támogatottság között ($r=-0,16$, $p<0,01$). Ez az érték jelentősen alacsonyabb a de Jong és munkatársai (1996) által közölt korrelációtól ($r=-0,50$, $p<0,01$), de meg kell jegyeznünk, hogy ők a társas támogatottság mérésére eltérő mérőeszközt használtak.

Kisebb elemszámú egyetemistákból álló vizsgálati mintákon sikerült a Hétköznapi Életesemények Kérdőívet összevetni a személyiségkutatásokban népszerű NEO PI-R mérőeszköz öt dimenziójával. Az általános személyiségjellemzők közül, 97 fős

mintán vizsgálva, egyedül a Neuroticizmus dimenzióval kaptunk szignifikáns korrelációt: $r=0,24$ ($p<0,01$). Ez az eredmény összefüggésbe hozható a negatív affektivitásnál kapott értékkel, hiszen a két mérőeszköz hasonló konstruktumot mér.

A hétköznapi életesemények, az énkép komplexitás, az általános jóllét, valamint az állapot és a vonás szorongás kapcsolatát 45 fős egyetemista mintán vizsgáltuk. A stresszkutatásokban fontos szerepet játszó énkép-komplexitás és a hétköznapi életesemények között szignifikáns pozitív együttjárást kaptunk: $r=0,33$ ($p<0,05$). A pozitív és a negatív tulajdonságokon végzett komplexitás mutatók közül inkább a negatív énkép-komplexitás hozható kapcsolatba a hétköznapi életeseményekkel. Sajnos a viszonylag alacsony elemszám nem tesz lehetővé megbízható általánosítást, de érdemes megjegyeznünk, hogy a szakirodalomban a negatív énkép-komplexitást (vagyis a negatív tulajdonságokra adott énkép-komplexitást) az affektív zavarok fontos fenntartójának tekintik (Gara et al., 1993; Woolfolk et al., 1999).

6. táblázat. A kutatásban alkalmazott mérőeszközök közötti korrelációk

	Hétköznapi Életesemények Kérdőív
Pennebaker-féle Testi-tünetlista	0,40**
Beck Depresszió Kérdőív	0,46**
Pozitív Affektivitás Skála (állapot)	0,02
Negatív Affektivitás Skála (állapot)	0,40**
Pozitív Affektivitás Skála (vonás)	-0,10*
Negatív Affektivitás Skála (vonás)	0,44**
Függés (Felnőtt Kötődési Stílus Kérdőív)	0,23**
Szorongás (Felnőtt Kötődési Stílus Kérdőív)	0,35**
Közelség (Felnőtt Kötődési Stílus Kérdőív)	-0,13**
Társas Támogatás Kérdőív	-0,16**
Extraverzió (NEO PI-R) ^a	0,04
Barátságosság (NEO PI-R) ^a	-0,13
Lelkiismeretesség (NEO PI-R) ^a	-0,01
Neuroticizmus (NEO PI-R) ^a	0,24*
Nyitottság (NEO PI-R) ^a	0,06
Én-komplexitás Kérdőív összpontszám ^b	0,33*
Én-komplexitás a pozitív tulajdonságokra ^b	0,24
Én-komplexitás a negatív tulajdonságokra ^b	0,31*
Általános Jól-lét Skála ^b	-0,41**
Állapotszorongás Skála (STAI-Y) ^b	0,51**
Vonásszorongás Skála (STAI-Y) ^b	0,34*

$p^{**}<0,01$; $p^{*}<0,05$; ^a 97 fős egyetemistákból álló minta; ^b 45 fős egyetemistákból álló minta

A pszichológiai jól-lét és a hétköznapi életesemények között a felmérések közepes erősségű negatív ($-0,49$ -tól $-0,63$ -ig) együttjárásról számolnak be (Chamberlain–Zika, 1990; Day et al., 2005). Vizsgálatunkban ez az érték enyhén alacsonyabb ($r = -0,41$, $p < 0,01$), de tekintve, hogy a kutatásokban mindkét jellemzőt más-más mérőeszközzel mérték, így a saját eredményeinket is hasonlóknak tekinthetjük.

A hétköznapi életesemények és az állapot- és vonásszorongás szintén a szakirodalmi eredményeknek (pl. Kohn–Gurevich, 1993; de Jong et al., 1996) megfelelően alakult. Felmérésünkben az állapotszorongás enyhén magasabb pozitív együttjárást ($r = 0,51$, $p < 0,01$) eredményezett hétköznapi életeseményekkel, mint a vonásszorongás ($r = 0,34$, $p < 0,01$).

MEGBESZÉLÉS

A hazai környezetre adaptált hétköznapi élethelyezeteket felmérő kérdőív faktorszerkezetének vizsgálata nem hozott teljesen megnyugtató eredményeket, hiszen az eredetileg kidolgozott 6 dimenzióból csak öt meglétét sikerült igazolni. Az eredményeink érvényességét alátámasztja de Jong és munkatársainak (1996) vizsgálati eredménye is, hiszen nagy elemszámú vizsgálati mintán ők is csak az első 5 dimenzió megjelenését tudták megerősíteni. A hatodik dimenzió (kihasználás/becsapás) jelentős problémája, hogy már eredetileg is csak 4 tételből áll, ami a faktor replikabilitását megnehezíti. Mindezek mellett azt is észre kell vennünk, hogy az eredeti kutatásban ez a dimenzió az utolsó, vagyis kevés varianciahányadot magyarázó, és feltehetően kevésbé konzisztens tételekből álló faktor. Bár az egyetemistákon és a páciensek mintáján kirajzolódó faktorszerkezet nem mutatott számottevő eltérést, ennek ellenére az elemzésünk fontos korlátját jelenti, hogy a hazai vizsgálati minta nem tekinthető reprezentatívnak. Az a tény, hogy a faktorszerkezetet invarianciáját nem sikerült bizonyítani a hazai környezetben, még semmiképpen sem jelenti azt, hogy a mérőeszköz nem használható. Mind a faktoelemzéseink, mind a skálák belső konzisztenciájára kiterjedő elemzéseink azt mutatják, hogy az eredetileg kidolgozott 5 dimenzió hasznos támpontot adhat a mikorstresszorok típusának azonosításában.

A 41 tételből képzett, a hétköznapi életesemények feltárására kidolgozott skála validitás vizsgálatai összességében a konstruktum érvényességét támasztják alá. A kapott eredményeink kivétel nélkül hasonló mintázódást mutatnak a nemzetközi szakirodalomban található adatokkal, figyelembe véve azt is, hogy a szakirodalomban többnyire más mérőeszközöket használtak a hétköznapi életesemények, a pszichológiai és testi tünetek felmérésére.

A kutatási eredményeink rávilágítanak arra, hogy a hétköznapi életesemények összesített skálája a nemi különbségektől és az életkori hatásoktól mentes, ami a mérés és az adatok összehasonlíthatóságnak szempontjából fontos jellemző. Fontos kiemelnünk, hogy a hétköznapi életesemények előfordulási gyakoriságának meg-

ítélése (volt-e része ilyenben az elmúlt hónap során) még nem jelzi a stressz reaktivitást, vagyis a kiértékelés hatásaként mutatózott fokozott testi és pszichológiai tünetet, ami a nők körében egyértelműen magasabb. A kérdőív ezen tulajdonsága módszertanilag fontos, mivel lehetővé teszi a stresszorok mennyiségének és a kiváltott stresszhatásoknak a megkülönböztetését, ami az első Daily Hassles (Kanner et al., 1981) kérdőívvel nyert eredményeknél a megbízhatóságot jelentősen megkérdőjelezte. Emlékeztetőül, fő kritikai szempont az volt, hogy a Daily Hassles skála több tétele pszichológiai tünet, így a pszichológiai jólléttel és a testi tünetekkel való magas együttjárás artefaktum.

Érdekes kutatási eredmény, hogy az egyetemistákból és páciensekből álló vizsgálati mintákon az idői nyomásra utaló mikrostresszorokat értékelték a leggyakrabban előfordulónak. Feltételezhető, hogy aktív dolgozó személyek mintáján ez az eredmény még kiugróbb lenne.

Kutatási eredményeink csak részben támasztják alá azt, hogy a hétköznapi életesemények szorosabban együttjárnak a pszichológiai tünetekkel, mint a testi tünetekkel. Eredményeink szerint a Beck Depresszió Kérdőív és az Állapotszorongás Skálánál ez teljesül is, hiszen a kapott korrelációk meghaladják a Pennebaker-féle Tünet-listával mutatott 0,40-es együttjárást, de ez nem teljesül a vonásszorongásra, mivel ott csak 0,34-es korrelációt kaptunk. Természetesen ezen eredmények interpretálásánál meglehetősen óvatosnak kell lennünk, hiszen az Állapot- és Vonásszorongás Kérdőívet csak 45 személy töltötte ki.

Eredményeink szerint a hétköznapi életesemények konstruktum az általános személyiségdimenziók közül a neuroticizmussal, vagy más személyiség modellek terminusait használva, a negatív affektivitással hozható összefüggésbe. Ezt az összefüggést már szintén több kutatás igazolta.

Újszerű és további kutatásra érdemesek az életesemények és a kötődési stílus, valamint az énkép-komplexitás között talált összefüggések. A speciális minta és a csekély elemszám miatt ezeket az eredményeket nem tudjuk megbízhatóan interpretálni és általánosítani.

Összességében a Hétköznapi Életesemények Kérdőívet jó pszichometriai jellemzőkkel rendelkező mérőeszköznek tekintjük, amely lehetőséget biztosít a gyakorlatban és a kutatásban egyaránt arra, hogy a személyre ható mikrostresszorokat felmérjük, és összefüggésbe hozzuk a testi és lelki egészséggel. A mérőeszközzel végzett további hazai kutatások segíthetnek a stabil faktoszerkezet kidolgozásában, s így a mikrostresszorok típusainak megbízható megkülönböztetésében, valamint a hazai normák kialakításában.

IRODALOM

- ALMEIDA, D. M., WETHINGTON, E., KESSLER, R. C. (2002): The Daily Inventory of Stressful Experiences (DISE): An Interview-Based Approach for Measuring Daily Stressors. *Assessment*, 9(1), 41–55.
- ANDERSON, J. C., GERBING, D. W. (1984): The effect of sampling error on convergence, improper solutions, and goodness-of-fit indices for maximum likelihood confirmatory factoranalysis. *Psychometrika*, 49, 155–173.
- ARBUCKLE, J. L. (1997): *Amos user's guide version 3.6*. Smallwaters, Chicago.
- BECH, P., STAEHR-JOHANSEN, K., GUDEX, C. (1996): The WHO (Ten) Well-Being Index: validation in diabetes. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 65, 183–190.
- BENTLER, P. M. (1990): Comparative fit indeces in structural models. *Psychological Bulletin*, 88, 588–606.
- BLANKSTEIN, K. R., FLETT, G. L. (1992): Specificity in the assessment of daily hassles: Hassles, locus of control, and adjustment in college students. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 24, 382–398.
- BURKS, N., BARCLAY, M. (1985): Everyday problems and life change events: On-going versus acute sources of stress. *Journal of Human Stress* 11, 27–35.
- CALDWELL, R. A., PEARSON, J. L., CHIN, R. J. (1987): Stress-moderating effects: social support in the context of gender and locus of controll. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 13, 1, 5–17.
- CHAMBERLAIN, K., ZIKA, S. (1990): The minor events approach to stress: Support for the use of daily hassles. *British Journal of Psychology*, 81, 469–481.
- CHEN, P. Y., DAI, T., SPECTOR, P. E., JEX, S. M. (1997): Relation between negative affectivity and positive affectivity: Effects of judged desirability of scale items and respondents' social desirability. *Journal of Personality Assessment*, 69, 183–198.
- COHEN, S., WILLS, T. A. (1985): Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98(2), 310–357.
- COLE, D. A. (1987): Utility of confirmatory factor analysis in test validation research. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55, 584–594.
- COLLINS, N. L. (1996) Working models of attachment: implications for explanation, emotion, and behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 810–832.
- COSTA, P. T., MCCRAE, R. R. (1985): *The NEO Personality Inventory Manual*. Psychological Assessment Resources, Odessa, FL.
- COSTA, P. T., MCCRAE, R. R. (1992): *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) professional manual*. Psychological Assessment Resources, Odessa, FL.
- CRNIC, K., GREENBERG, M. (1990): Minor parenting stress with young children. *Child Development*, 61, 1628–1637.

- DAY, A. L., THERRIEN, D. L., CARROLL, S. A. (2005): Predicting Psychological Health: Assessing the Incremental Validity of Emotional Intelligence Beyond Personality, Type A behaviour, and Daily Hassles. *European Journal of Personality*, 19, 519–536.
- DE JONG, G. M., TIMMERMAN, G. H., EMMELKAMP, P. M. G. (1996): The Survey of Recent Life Experiences: a psychometric evaluation. *Journal of Behavioral Medicine*, 19, 529–542.
- DELONGIS, A., FOLKMAN, S., LAZARUS, R. S. (1988): The impact of daily stress on health and mood: Psychological and social resources as mediators. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 486–495.
- DELONGIS, A., COYNE, J. C., DAKOF, G., FOLKMAN, S., LAZARUS, R. S. (1982): Relationship of daily hassles, uplifts, and major life events to health status. *Health Psychology*, 1, 119–136.
- DEROAGATIS, L. R., LIOMAN, R. S., RICKELS, K., UHLENHUTH, E. H., COVI, L. (1974): The Hopkins Symptom Checklist (HSCL): A selfreport symptom inventory. *Behavioral Science*, 19, 1–15.
- DOHRENWEND, B. S., DOHRENWEND, B. P., DODSON, M., SHOUT, P. E. (1984): Symptoms, hassles, social supports, and life events: Problem of confounded measures. *Journal of Abnormal Psychology*, 93, 222–230.
- DOHRENWEND, B. P., SHOUT, P. E. (1985): „Hassles” in the conceptualization and measurement of life stress variables. *American Psychologists*, 40, 780–785.
- FLANNERY, R. B. (1986a): Major life events and daily hassles in predicting health status: Methodological inquiry. *Journal of Clinical Psychology*, 42, 485–487.
- FLANNERY, R. B. (1986b): Negative Affectivity, Daily Hassles, and Somatic Illness: Preliminary Inquiry Concerning Hassles Measuremen. *Educational and Psychological Measurement*, 46, 4, 1001–1004.
- FOLKMAN, S., LAZARUS, R. S. (1988): Coping as a mediator of emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 466–475.
- GARA, M. A., WOOLFOLK, R. L., COHEN, B. D., GOLDSTON, R. B. (1993): Perception of self and other in major depression. *Journal of Abnormal Psychology*, 102, 93–100.
- GIJSBERS VAN WIJK, C. M. T., KOLK, A. M. (1996): Psychometric evaluation of symptom perception related measures. *Personality and Individual Differences*, 20(1), 55–70.
- HEUN, R., BURKART, M., MAIER, W., BECH, P. (1999): Internal and external validity of the WHO Well-being Scale in the elderly general population. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 99(3), 171–178.
- HOLAHAN, C. K., HOLAHAN, C. J., BELK, S. S. (1984): Adjustment in aging: The roles of life stress, hassles, and self-efficacy. *Health Psychology*, 3, 315–328.
- HOLAHAN, C. K., MOOS, R. H. (1986): Personality, coping and family resources in stress resistance: A longitudinal analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 389–395.

- HOLM, J. E., HOLROYD, K. A., HURSEY, K. G., PENZIEN, D. B. (1986): The role of stress in tension headache. *Headache*, 26, 160–167.
- HORWITZ, A. V., SCHEID, T. L. (Eds.): (1999): *A handbook for the study of mental health: Social contexts, theories and systems*. Cambridge University Press, New York.
- JOINER, T. E. J., BLALOCK, J. A. (1995): Gender differences in depression: The role of anxiety and generalized negative affect. *Sex Roles*, 33, 91–108.
- JUNG, J., KHALSA, H. K. (1989): The relationship of daily hassles, social support, and coping to depression in Black and White students. *Journal of General Psychology*, 116(4), 407–417.
- KANNER, A. D., COYNE, J. C., SCHAEFER, C., LAZARUS, R. S. (1981): Comparison of two modes of stress measurement: Daily hassles and uplifts versus major life events. *Journal of Behavioural Medicine*, 4, 1–39.
- KOHN, P. M., GUREVICH, M. (1993): On the adequacy of the indirect method of measuring the primary appraisal of hassles-based stress. *Personality and Individual Differences*, 14(5), 679–684.
- KOHN, P., MACDONALD, J. E. (1992): The Survey of Life Experiences: A decontaminated hassles scale for adults. *Journal of Behavioral Medicine*, 15, 221–228.
- KOHN, P. M., HAY, D. H., LEGERE, J. J. (1994): Hassles, coping styles, and negative well-being. *Personality and Individual Differences*, 17(2), 169–179.
- KOPP, M., FÓRIS, N. (1995): *A szorongás kognitív viselkedésterápiája*. Végeken Kiadó, Budapest.
- KOPP, M., SKRABSKI, Á. (1996): *A magyar lelkiállapot*. Végeken Alapítvány, Budapest.
- KOPP, M., SKRABSKI, Á., CZAKÓ, L. (1990): Összehasonlító mentálhigiénés vizsgálatokhoz ajánlott módszertan. *Végeken*, 1(2), 4–24.
- KŐ, N. (2000): *A rugalmasság szerepe a személyiség működésében*. Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- LAZARUS, R. S., DELONGIS, A., FOLKMAN, S., GRUEN, R. (1985): Stress and adaptational outcomes: The problem of confounded measures. *American Psychologist*, 40, 770–779.
- LINVILLE, P. W. (1985): Self-complexity and affective extremity: Don't put all your eggs in one cognitive basket. *Social Cognition*, 3, 94–120.
- LINVILLE, P. W. (1987): Self-complexity as a cognitive buffer against stress related illness and depression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 663–676.
- MARSH, H. W., BALLA, J. R., MCDONALD, R. P. (1988): Goodness-of-fit indexes in confirmatory factoranalysis: The effects of sample size. *Psychological Bulletin*, 103, 305–312.

- MCCRAE, R. R., COSTA, P. T., JR. (1991): Adding liebe und arbeit: The full five-factor model and well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 227–232.
- MEHRABIAN, A. (1998): Comparison of the PAD and PANAS as models for describing emotions and for differentiating anxiety from depression. *Journal of Psychopathology and Behavioural Assessment*, 19, 331–357.
- MONROE, S. M. (1983): Major and minor life events as predictors of psychological distress: Further issues and findings. *Journal of Behavioral Medicine*, 6, 189–205.
- NAGY, J., RÓZSA, S. (1998): A személyiség öt – vagy inkább csak négy? – leíró alapfaktora hazai mintán: kérdőív adaptációs munkálatok tanulságai. Előadás a Magyar Pszichológiai Társaság XIII. Országos Nagygyűlésén, Pécs, 1998. április 15–18. Előadáskivonatok. 206. o.
- PEARLIN, L. I., MENAGHAN, E. G., LIEBERMAN, M. A., MULLAN, J. T. (1981): The stress process. *Journal of Health and Social Behavior*, 22, 337–356.
- PENNEBAKER, J. W. (1982): *The Psychology of physical symptoms*. Springer, New York.
- PETT, M. A., JOHNSON, M. J. (2005): Development and psychometric evaluation of the revised university student hassles scale. *Educational and Psychological Measurement*, 65(6), 984–1010.
- PRATT, L. I., BARLING, J. (1988): Differentiating between daily events, acute, and chronic stressors: A framework and its implications. In: Hurrell Jr, J. J., Murphy, L. R., Sauter, S. L., Cooper, C. L. (Eds): *Occupational Stress: Issues in Research and Development*. Taylor and Francis, Philadelphia. 41–53.
- RADLOFF, L. S. (1977): The CES-D scale: A self-report depression scale for research in the general population. *Applied Psychological Measurement*, 1, 385–401.
- ROLLINS, S. Z., GARRISON, M. E. B., PIERCE, S. H. (2002): The Family Daily Hassles Inventory: A preliminary investigation of reliability and validity. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 31, 135–154.
- ROWLISON, R. T., FELNER, R. D. (1988): Major life events, hassles, and adaptation in adolescence: Confounding in the conceptualization and measurement of life stress and adjustment revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 432–444.
- RÓZSA, S., KÖTELES, F. (2001): Az Én-komplexitás Kérdőívvel nyert hazai tapasztalatok. Előadás a Magyar Pszichológiai Társaság Tesztbizottságának fórumán. 2001. november 12.
- RÓZSA, S., NAGY, J. (1998): Ötfaktoros személyiségkérdőívek hazai adaptációjának újabb eredményei. Poszter a Magyar Pszichológiai Társaság XIII. Országos Nagygyűlésén, Pécs, 1998. április 15–18. Előadás-kivonatok. 268. o.
- RÓZSA, S., SZÁDÓCZKY, E., FÜREDI, J. (2001): A Beck Depresszió Kérdőív rövidített változatának jellemzői a hazai mintán. *Psychiatria Hungarica*, 16(4), 379–397.

- RUFFIN, C. L. (1993): Stress and health: Little hasslers vs. major life events. *Australian Psychologist*, 28, 201–208.
- RUSSEL, M., DAVEY, G. C. (1993): The relationship between life event measures and anxiety and its cognitive correlates. *Personality and Individual Differences*, 14(2), 317–322.
- RUSSELL, D. W., CUTRONA, C. E. (1991): Social support, stress, and depressive symptoms among the elderly: Test of a process model. *Psychology of Aging*, 6(2), 190–201.
- SANTED, M. Á., SANDÍN, B., CHOROT, P., OLMEDO, M., GARCÍA-CAMPAYO, J. (2003): The role of negative and positive affectivity on perceived stress-subjective health relationships. *Acta Neuropsychiatrica*, 15, 4, 199–216.
- SEGAL, S. P., VANDERVOORT, D. J. (1993): Daily hassles of persons with severe mental illness. *Hospital and Community Psychiatry*, 44, 276–278.
- SERIDO, J., ALMEIDA, D. M., WETHINGTON, E. (2004): Chronic Stressors and Daily Hassles: Unique and Interactive Relationships with Psychological Distress. *Journal of Health and Social Behavior*, 45(1), 17–33.
- SPIELBERGER, C. D. (1983): *State-Trait Anxiety Inventory (Form Y) Manual*. Mind Garden, Inc., Redwood City, California.
- SPIELBERGER, C. D. (2006): *State-Trait Anxiety Inventory (STAI-Y) Kézikönyv*. OS Hungary, Budapest.
- STONE, A. A., NEALE, J. M. (1982): Development of a methodology for assessing daily experiences. In: Baum, A., Singer, J. E. (eds.): *Advances in Environmental Psychology: Environment and health* (Vol. 4). Lawrence Erlbaum, Hillsdale, NJ. 49–83.
- SUSÁNSZKY, É., KONKOLY THEGE, B., STAUDER, A., KOPP, M. (2006): WHO Jólét kérdőív rövidített (WBI-5) magyar változatának validálása a Hungarostudy 2002 országos lakossági felmérés alapján. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 7(3), 247–255.
- TANAKA, J. S. (1993): Multifaceted conceptions of fit in structural equations models. In: Bollen, K. A., Long, J. S. (eds): *Testing structural equation models*. Sage, Newbury Park, CA. 10–39.
- VARNI, J. W., RAPOFF, M. A., WALDRON, S. A., GRAGG, R. A., BERNSTEIN, B. H., LINDSLEY, C. B. (1996): Effects of perceived stress on pediatric chronic pain. *Journal of Behavioural Medicine*, 19, 515–528.
- WATSON, D., CLARK, L. A., TELLEGEN, A. (1988): Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS Scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 1063–1070.
- WEINBERGER, M., HINER, S. L., TIERNEY, W. M. (1987): In support of hassles as a measure of stress in predicting health outcomes. *Journal of Behavioral Medicine*, 10, 19–31.

- WHEATON, B. (1996): The domains and boundaries of stress concepts. In: Kaplan, H. B. (ed.): *Psychosocial stress: Perspectives on structure, theory, life-course and methods*. Academic Press, San Diego, CA. 29–70.
- WOOLFOLK, R. L., GARA, M. A., ALLEN, L. A., BEAVER, J. D. (2004): Self-Complexity: An Assessment Of Construct Validity. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 23(4), 463–474.
- WOOLFOLK, R. L., GARA, M. A., AMBROSE, T. K., WILLIAMS, J. E., ALLEN, L. A., IRVIN, S. L., BEAVER, J. D. (1999): Self-complexity and persistence of depression. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 187, 393–399.
- ZAUTRA, A. J., GUARNACCIA, C. A., DOHRENWEND, B. P. (1986): Measuring small life events. *American Journal of Community Psychology*, 14, 629–655.

CONCEPT AND MEASURES OF DAILY HASSLES: PSYCHOMETRIC EVALUATION OF SURVEY OF RECENT LIFE EXPERIENCES (SRLE)

(SUMMARY)

The Survey of Recent Life Experiences (SRLE) is a 41-item self-report measure that can be used to assess various kinds of daily hassles (i. e.: work problems, conflicts with colleagues or family, time pressure, or financial difficulties) that people may have encountered over the last month.

Our study aimed to investigate the reliability and validity of the Survey of Recent Life Experiences (SRLE) that was developed by Kohn and MacDonald (1992). The study was carried out with 443 subjects (325 females and 114 males): 345 university students and 98 patients in primary care.

Factor analysis of the total sample yielded a 5-factor solution (social and cultural difficulties, work, time pressure, finances, social acceptability) and accounted for 41% of the variance. Internal consistencies of the subscales are ranging between 0,73 and 0,76. Cronbach-alpha of the SRLE main scale was 0,89. SRLE was correlated significantly with the Spielberger's State Anxiety Inventory (0,51), the Beck Depression Inventory (0,46), the Pennebaker Inventory of Limbic Languidness (0,40), Linville's self-complexity measure (0,33).

Our findings indicate that the SRLE is a valid and reliable instrument for the Hungarian population.

Key words: Survey of Recent Life Experiences (SRLE), daily hassles, psychometrical analysis

KURRENS TÉMÁK

Ribiczey Nóra

Eötvös Loránd Tudományegyetem

E-mail: nr Ribiczey@gmail.com

A RIZIKÓTÉNYEZŐKTŐL A PROTEKTÍV MECHANIZMUSOKIG: A REZILIENCIA FOGALMÁNAK ALAKULÁSA A PSZICHOLÓGIÁBAN

A fejlődés-pszichopatológia központi kérdései közé tartozik, hogy egyes kedvezőtlen környezeti hatások milyen fejlődési kimenetekhez vezethetnek, továbbá annak felderítése, hogy milyen tényezők befolyásolják a gyermekek, serdülők alkalmazkodását ezekhez a kihívásokhoz. Annak felismerése, hogy sok gyermek a rizikós környezeti háttér ellenére pozitív alkalmazkodást mutat, a reziliencia fogalmának kialakulásához vezetett. A reziliencia konstruktumát számos módon értelmezték az elmúlt évtizedekben, több módszertani kérdést vetett fel a jelenség precíz kritériumokhoz kötése, a fejlődési kimenetel operacionálizálása. A rizikótényezők és protektív mechanizmusok működés módjának azonosítása hozzájárulhat a kedvezőtlen környezeti feltételek mellett megmutatkozó alkalmazkodásbeli heterogenitás megértéséhez. Jelen tanulmány áttekintést nyújt a rezilienciával kapcsolatos kutatások módszertani kérdéseiről, a rizikótényezők és protektív mechanizmusok szerepéről, valamint a kutatási terület legfontosabb eredményeiről.

Kulcsszavak: reziliencia, rizikótényező, protektív mechanizmus, fejlődési kimenetel

A REZILIENCIA KONCEPTUALIZÁLÁSA

Régóta kutatott terület a különböző rizikótényezőknek kitett, kedvezőtlen környezeti feltételek között felnövekedő gyermekek fejlődése, a kockázati tényezők és a későbbi mentális zavarok, pszichopatológiai állapotok közötti összefüggések keresése. A 20. század második felében leginkább vizsgált rizikótényezők között található többek között a serdülőkorú anyaság, a szülő pszichopatológiai rendellenessége, szerhasználata, a szülők válása, a gyermekbántalmazás, a krónikus szegénység és a stressz (Werner, 2000). A kutatási eredményekből egyértelműen kirajzolódik, hogy a hasonlóan kedvezőtlen környezeti feltételek mellett nevelkedő gyermekek fejlődési kimenetelében óriási heterogenitás mutatkozik meg (Rutter, 2007). Egyes gyerekek tartós pszichés problémákat mutatnak, míg mások relatíve „karcolás nélkül” kerülnek ki a nehéz körülmények közül, néhányan akár meg is erősödnek a hányattatások között. A heterogenitás nem pusztán mérési hibának köszönhető, mivel a kimenetekben megmutatkozó jelentős egyéni különbségeket mind természetes kísérleti, mind hosszú távú követéses vizsgálatok alátámasztják. Ez a heterogenitás irányította a kutatók figyelmét a reziliencia felé.

A reziliencia fogalma arra a folyamatra vonatkozik, mely során a kedvezőtlen, veszélyeztető környezet ellenére pozitív adaptáció, kedvező fejlődési kimenetel mutatkozik meg (Masten–Best–Garmezy, 1990, Masten, 2001, Rutter, 2007). A reziliencia kutatások célja azoknak a folyamatoknak a feltárása, melyek a kedvező kimenetelhez vezetnek. A fogalom két alapvető kritériumhoz kapcsolódik: az egyik

lényeges pont magának a rizikó fogalmának a meghatározása, hiszen csak a valóban meglévő és kimutatható rizikó esetén beszélhetünk rezilienciáról. Másrészt a fogalomhoz hozzátartozik a „kedvező kimenetel” definiálása, annak meghatározása, hogy mit tekintünk megfelelő alkalmazkodásnak, kedvező fejlődési kimenetelnek.

Milyen nehézségek adódnak a rizikó fogalmának megragadásával? A rizikó statisztikai fogalom, olyan tényezőkre utal, melyek megnövelik egy negatív kimenetel előfordulási valószínűségét. Több olyan rizikótényező ismert, mely bizonyítottan prediktora a nem kívánatos következményeknek (Masten, 2001). Az egyik nehézséget azonban az jelenti, hogy a rizikótényezők ritkán állnak önmagukban, sokkal gyakoribb halmozódásuk, együttes előfordulásuk. A kumulatív rizikó megnehezíti a specifikus hatások elkülönítését (Coie et al., 1993). Evidens továbbá az is, hogy a negatív környezeti hatásokkal való megküzdést nagyban befolyásolja az, hogy milyen tapasztalatok érik az egyént a rizikónak való kitettséget követően (Rutter, 2007). A kedvezőtlen környezeti feltételeket néhányan egy adott stresszkeltség történéshöz kapcsolják, mások többszörös negatív életeseményekhez (életesemény kérdőívekkel mérve) kötik (Luthar–Chicchetti–Becker, 2000).

Egyes rizikótényezők esetében nehezített a precíz információszerzés a rizikó milyenségéről, súlyosságáról, kérdéses lehet, hogy egy adott vizsgálatban a gyerekek mindegyike közel hasonló szintű rizikónak van-e kitéve (Luthar–Cicchetti–Becker, 2000). Különböző eredményekhez vezethet az is, ha a rizikószintet objektív, illetve ha szubjektív kritériumok alapján értékeli (pl. szubjektív észlelt stressz, támogatottság mértéke). Továbbá például a szegénység esetében figyelembe kell venni, hogy a jövedelem és a szociális osztály közel sem szinonimák, nehéz továbbá megragadni, hogy a jövedelem hogyan oszlik meg a családtagok között. Duncan, Brooks-Gunn és Klebanov (1994) például a szegénységet több szempont függvényében vizsgálták, megpróbálták megragadni e rizikótényező különböző aspektusait: a jövedelmet, a szegénység tartósságát, időzítését, a szomszédság hatását, a szülő iskolázottságát, intelligenciaszintjét, valamint azt is, hogy egyszülős volt-e a család. Megkísérelték statisztikailag különválasztani a jövedelmen alapuló szegénységet, és azokat a tényezőket, amelyek a szegénységgel gyakran együtt járnak. Más rizikófaktorok vizsgálatakor a minta kiválasztása is nehézségeket jelenthet, a gyermekbántalmazás esetében például sokszor a gyermekvédelmi rendszerbe bekerült vagy bírósági eljárást igénylő esetek közül kerülnek ki a kutatás alanyai. A vizsgált csoport tehát valószínűleg a legsúlyosabb eseteket foglalja magában, a nem jelentett esetek miatti információhiány pedig tovább nehezíti a következtetések levonását (Scott Heller et al., 1998).

A „kedvező kimenetel” megragadása, operacionalizálása talán még ennél is összetettebb. Egyes kutatások a különböző externalizáló tünetek vagy más szimptomák hiányával definiálják a jó alkalmazkodást. Mások az iskolai előmenetelre vagy a szociális kompetenciára helyezik a hangsúlyt (Masten, 2001). Rutter (2000) felhívja a figyelmet arra, hogy a túlzottan leszűkített kimeneti változók vizsgálata félrevezető következtetésekhez vezethet. Luthar (1991) például a rezilienciát a szociális

kompetenciához kötötte, ugyanakkor azt találta, hogy a kedvezőtlen környezetben felnövő, mégis jól funkcionáló, szociálisan kompetens személyek gyakrabban mutattak emocionális distresszt, magasabb volt náluk a szorongás és depresszió aránya, mint az alacsony stresszel jellemezhető otthonokban felnövő kompetens serdülőknél. Ezeket az eredményeket néha úgy interpretálják, hogy a rezilienciának ára van, amit a szociális kompetenciáért az egyénnek meg kell fizetnie. Rutter (2000) ezzel szemben azt emeli ki, hogy a negatív érzelmi kimenetel nem a pozitív szociális kompetencia áráként értelmezhető, a két kimenetel mögötti oksági folyamatokat egymástól elkülönülten is vizsgálni kellene. Egy adott területen megmutatózó sikert csak akkor tehetünk felelőssé egy másik területen jelentkező kudarcért, ha empirikusan tesztelni tudjuk, hogy a negatív kimenetelt direkt vagy indirekt úton a rezilienciához vezető folyamat okozta (pl. a munkahelyi stresszel való megküzdés formája lehet a hosszas túlóra, ami veszélyeztetheti az egyén családi életét, így az első területen a pozitív megküzdés állhat a második területen való nehézségek hátterében). Fontos tehát, hogy a rezilienciát mind externális, mind internális kritériumok alapján határozzuk meg (Masten, 2001).

Azok a gyerekek, akiket egy adott területen reziliensnek tekinthetünk, más területen nem feltétlenül bizonyulnak annak. A stresszel való megküzdés nagy variációt mutathat a különböző domáinok, kontextusok között, valamint a fejlődés előrehaladtával is változatosság mutakozhat a kimenetelekben (Freitas–Downey, 1998). Éppen ezért a rezilienciát multidimenzionálisnak kell tekintenünk, beszélhetünk például tanulmányi, érzelmi, viselkedéses rezilienciáról (Luthar–Cicchetti–Becker, 2000). Bradley és kutatócsopótja (1994) szegénységben felnövő koraszülöttek fejlődését vizsgálta, és a reziliens kimenetelnek négy területét különböztette meg: a kognitív, a viselkedéses, a növekedési státuszbeli és az egészségi állapotban megmutatózó rezilienciát. Ha mind a négy kimeneti domaint számításba vették, akkor a gyerekeknek 12%-át sorolták a reziliens csoportba, három éves korukban. Ha csak egy területet néztek, ennél jóval magasabb százalékokat kaptak, például csak a viselkedéses kimenetelt tekintve a gyerekek 73%-a mutakozott reziliensnek (viselkedéses reziliencia). Más kutatók arra is rávilágítanak, hogy a különböző domáinok hátterében más-más folyamatok állhatnak, amelyek a kedvező fejlődési kimenetelt elősegítik. Kim-Cohen és munkatársai (2004) például szegénységben felnövő gyerekeknél a kognitív reziliencia hátterében a gyermek könnyű temperamentumának és az anyai stimuláló aktivitásnak a szerepét azonosították, míg a viselkedéses reziliencia leginkább az anyai érzelmi melegséggel függött össze.

Masten, Best és Garmezy (1990) a reziliencia fogalmának három típusát különböztetik meg. Az első – eddig döntően erről esett szó – a magas rizikójú háttér ellenére megfigyelhető, a vártnál kedvezőbb kimenetelt mutató egyéneket takarja. A második típus a stresszes tapasztalatok mellett kialakuló kompetenciát, pozitív alkalmazkodást jelöli, ahol a fókusz a stresszel való megküzdésen van. Végül a harmadik forma a traumából való felépülést foglalja magában, ide sorolhatóak például a katasztrófák, a háborús helyzetek hatásait vizsgáló kutatók (Werner, 2000).

Gyakran felmerülő kérdés a reziliencia kutatásában, hogy a jelenséget személyiségvonásként vagy folyamatként lehet-e értelmezni (Luthar–Cicchetti–Becker, 2000; Rutter, 2000; Werner, 2000). Rutter (2007) álláspontja szerint a reziliencia semmiképpen nem tekinthető személyiségvonásnak, hiszen valaki mutatkozhat reziliensnek egy adott típusú környezeti kihívással szemben, míg egy másikkal szemben nem feltétlenül az. Továbbá bizonyos kimenetek szempontjából lehet az egyén reziliens, míg más területeken mutathat problémákat. Ezért a reziliencia sokkal inkább dinamikus folyamatként értelmezendő (Luthar–Cicchetti–Becker, 2000).

A REZILIENCIA MINT KUTATÁSI TERÜLET MEGJELENÉSE A PSZICHOLÓGIÁBAN

Az első rizikó fókuszú kutatások, melyek longitudinális design-t alkalmaztak a '60-as, '70-es években kezdődtek. Az ilyen korai kutatások közé tartozik a szkizofrén szülők gyerekeinek követése (Mednick–McNeil, 1968; idézi Egeland, 2007), mely azonban az óriási várakozások ellenére nem hozott sok információt a szkizofrénia etiológiájáról, mert bár a kutatás longitudinális természetű volt, a fejlődési perspektívát nem tartalmazta. A korai rizikó kutatások sikertelensége mögött meghúzódó másik tényező a lineáris szemléletmód lehet, ezek a vizsgálatok ugyanis egy adott rizikófaktor direkt hatásait próbálták megragadni (Egeland, 2007).

A reziliencia kutatásában úttörőnek tekinthető Werner és Smith (1977; idézi Luthar–Cicchetti–Becker, 2000) munkássága. Werner és munkatársai több mint hatszáz személyt követtek születésüktől 40 éves korukig Hawaii-on, a Kauai Longitudinális Kutatás keretében. Vizsgálatuk az első olyan kutatás, mely explicit a rezilienciához hozzájáruló tényezők feltárását célozta meg. A rizikótényezőket két éves kor előtt azonosították, többek között a szegénység, a szülői mentális zavar, az alkoholizmus, a dezorganizált családi környezet, valamint további pszichoszociális és biológiai kockázati faktor hatásait vizsgálták. A követés során mintájuk közel egyharmada mutatott pszichoszociális, tanulási és viselkedéses problémákat gyermekkorban és serdülőkorban. A vizsgált minta 10%-át sorolták a reziliens csoportba (Werner, 2000), a következő kritériumok alapján: legalább négy rizikótényező jelenléte két éves korig, és pozitív kimenetel több területen (kompetencia, magabiztosság, gondoskodó felnőtté válás). A kutatás számos mechanizmust azonosított, mely a rezilienciához hozzájárult, melyekről a későbbiekben még lesz szó.

A rizikó fókuszú kutatások érdeklődésének középpontjában az alacsony rizikó mellett kedvező kimenetelt mutató egyének (3. csoport, lásd *1. ábra*) és a magas rizikó mellett kedvezőtlen kimenetelt mutatók (2. csoport) összehasonlítása áll (Tiet–Hui-zinga, 2007). A reziliencia fókuszú kutatások ezzel szemben a magas rizikó esetén kedvezőtlen kimenetelt mutatókat (2. csoport) vetik össze a hasonlóan hányattatott körülmények között felnövő, de kedvező kimenetelt mutatók csoportjával (4. csoport). Az 1. csoportot nem létezőnek tekinthetjük, ha minden faktort számításba veszünk.

		Rizikó	
		Alacsony	Magas
Kimenetel	Kedvezőtlen	1. csoport	2. csoport
	Kedvező	3. csoport	4. csoport: reziliencia

1. ábra. Csoportosítás a rizikó és a fejlődési kimenetel alapján (Tiet–Huizinga, 2007, 261. o.)

A rizikó fókuszról a reziliencia fókuszra való hangsúlyáttevődés mögött többek között olyan szemléleti váltások húzódnak meg, melyek a deficit modell helyett a pozitív pszichológiára teszik a hangsúlyt, számolnak az egyén önjavító tendenciáival, erősségeivel (Howard–Dryden–Johnson, 1999). A problémákra, rizikótényezőkre, pszichopatológiára vonatkozó korábbi érdeklődés helyét átvette az egyén erősségeinek, adaptációs képességének intenzív kutatása, mely az egészséges fejlődést segíti elő. Azáltal, hogy a pszichológia nem pusztán arra a kérdésre keresi a választ, hogy mely tényezők nehezítik a fejlődést, hanem arra fókuszál, hogy milyen tényezők segítik elő a pozitív alkalmazkodást, a kutatási eredmények egyúttal a preventációs és intervenciós programok megtervezésekor, a kompetencia elősegítésének kérdésében is releváns válaszokkal szolgálhatnak (Masten, 2001).

Az 1970-es években gyakran használták a „sebezhetetlen gyermek” fogalmát. Ez a kifejezés azonban félrevezetőnek mutatkozott (Rutter, 2000), mivel ma már tudjuk, hogy a stresszel szembeni rezisztencia relatív és nem abszolút, valamint a stresszel való megküzdésben mind környezeti, mind személyiségbeli tényezők szerepet játszanak, továbbá a rezisztencia foka nem tekinthető stabil egyéni karakterisztikumnak. A reziliencia fogalmát kezdetben olyan gyerekekre alkalmazták, akiket különlegesnek, „szupergyereknek” tartottak. Masten (2001) szerint azonban a reziliencia kutatások legnagyobb meglepetése, hogy a jelenség nem pusztán egy-két különleges adottságokkal rendelkező gyerekekre vonatkozik, hanem ennél jóval általánosabb jelenség, egyfajta „mindennapi csoda”.

Protektív tényezők

A reziliencia iránti érdeklődés megjelenésével párhuzamosan a figyelem a protektív tényezők azonosítása felé fordult a pszichológiában. A kérdés arra irányult, hogy milyen tényezők járulnak hozzá a kedvező kimenetekhez rizikó jelenlétében.

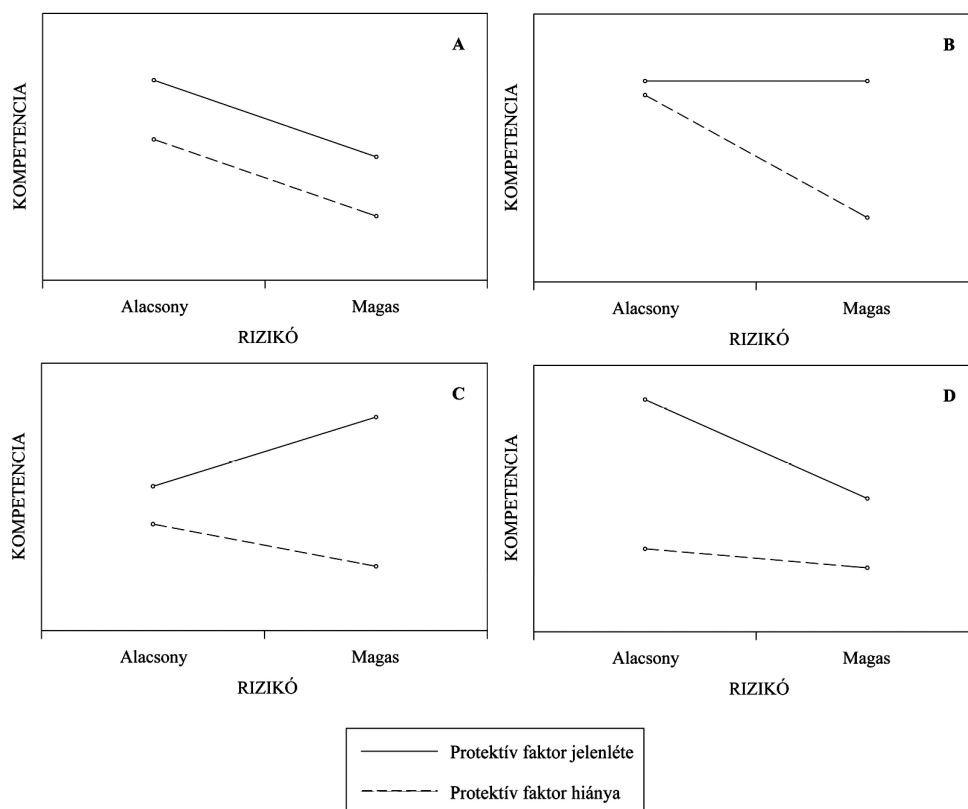
Garmezy, Masten és Tellegen (1984) megközelítésében a protektív faktorok három különböző mechanizmuson keresztül működhetnek. Az első a kompenzációs

modell, mely szerint a stressz faktorok és protektív faktorok additívan járulnak hozzá a kompetenciához. Eszerint a protektív tényezők konstansan tartásával a kompetencia negatív összefüggést mutat a stressz szinttel, míg a stressz mértékének kontrollálásával a protektív tényezők mutatnak pozitív összefüggést a kompetenciával. A stressz hatásait ebben a modellben a protektív tényezők semlegesíthetik. A kihívás modellben a stresszt potenciális kompetenciaerősítő tényezőnek tekintik, abban az esetben, ha a stressz nem extrém magas mértékben jelentkezik. A stressz és a kompetencia közötti összefüggés ebben a modellben nem lineáris természetű. Végül a harmadik modell, az immunitás modell szerint feltételes viszony is fennállhat a stressz és a kompetencia között, vagyis a protektív tényezők módosíthatják a stressz hatását, de lehet, hogy nem mutatkozik érzékelhető hatásuk abban az esetben, ha nincsen jelen stressz az egyén életében. Ezek a modellek nem zárják ki egymást, kombinálódhatnak is.

Luthar, Cicchetti és Becker (2000) a protektív faktorokat tovább differenciálja, és négy mechanizmust ír le. (A) (lásd 2. ábra) Egyszerűen protektív tényezőnek nevezi azt az esetet, amikor az adott tényező direkt javító hatást gyakorol a kompetenciára, mind magas, mind alacsony rizikószint mellett. (B) Protektív-stabilizáló tényezőről akkor beszél, amikor a protektív faktor stabilitást eredményez a kompetenciában, a rizikó növekedése ellenére. Ebben az esetben már nem főhatás, hanem interakciós vagy moderáló hatás figyelhető meg. A protektív-felnagyító (C) faktor elnevezést akkor javasolja, amikor a protektív faktor hatására, stressz esetén lesz magasabb a kompetencia. A protektív-reaktív (D) elnevezés pedig arra vonatkozik, amikor a protektív faktor jelenléte előnyös, de magas stressz-szint esetén kevésbé van jelentős befolyással a kompetenciára, míg alacsony stressz esetén fokozottabban tudja pozitív hatását kifejteni.

Rutter (2000) a protektív faktorok helyett a protektív mechanizmusokra helyezi a hangsúlyt. Ezek azok a folyamatok, melyek pozitív irányban módosítják az egyén stresszre, rizikós környezetre való reakcióját. A protektív folyamatok négy típusát írja le: egyes tényezők csökkenthetik a stressznek való kitettséget, mások a kedvezőtlen eseményt vagy tapasztalatot követő negatív láncreakciókat enyhíthetik. Szintén másfajta folyamat, ha az adott komponens az önértékelésen, az élnélvéltség-érzés növelésén keresztül javítja a pozitív alkalmazkodást. Végül egyes protektív mechanizmusok azon keresztül fejthetik ki hatásukat, hogy új, pozitív kapcsolatokat, lehetőségeket biztosítanak az egyén számára, melyek az életutat más irányba terelhetik.

Ahogy a rizikótényezőknél láttuk, hogy gyakran nem önmagukban állnak, ugyanígy a protektív tényezőknél is megfigyelhető, hogy bizonyos mértékig együttesen jelennek meg, kombinálódhatnak (Werner, 2000). Egyes protektív tényező megléte más védőfaktorok megjelenését is valószínűsíti. A magasabb önértékelés például jobb baráti kapcsolatok kialakulásához vezethet, mindkét tényező védő funkciókat láthat el, és természetesen kölcsönös kapcsolatban állnak egymással.

2. ábra. A protektív változók hatásai. (A) protektív, (B) protektív-stabilizáló, (C) protektív-felnagyító, (D) protektív-reaktív. (Luthar–Cicchetti–Bercker, 2000, 547. o.)

A reziliencia-kutatások legfontosabb eredményei

A rezilienciára fókuszáló kutatások legjelentősebb eredményei a protektív mechanizmusok azonosításában rejlenek. Werner és Smith (1982, idézi Luthar–Cicchetti–Becker, 2000) a protektív mechanizmusok működését három szinten írják le: a gyermekben belüli tényezők, a családi komponensek, és a családon kívüli, társadalmi szintű faktorok szintjén.

A gyermekben belüli protektív tényezők csecsemőkorban az éberség, a válaszkészség, a szociabilitás, a könnyen megnyugtathatóság, vagyis olyan temperamentum sajátosságok, melyek pozitív válaszokat hívnak elő a környezetből (Werner, 2000; Rutter, 2000). Kisgyermekeknél több kutatás is protektív tényezőként azonosította a jó problémamegoldó készséget, a fejlett kommunikációs készséget, a függetlenséget, a pozitív énképet, a reflektív kognitív stílust és a másoktól való segítségkérés képességét (Werner–Smith, 1982, idézi Werner, 2000; Rutter, 2000). A serdülőkori és felnőttkori egyéneknél belüli protektív tényezők közé az alábbiakat sorolhatjuk (Werner, 2000; Lösel–Bliesener, 1994): belső kontroll attitűd, pozitív énkép, énhatékonyság érzés, felelősség, feminitás (mindkét nemnél), tervezés, előretekintés.

Érdekes kérdéskör, hogy vajon a gyermek intelligenciaszintje milyen mértékben tekinthető protektív tényezőnek? A magas intelligencia önmagában nem elegendő a pozitív fejlődési kimenetel eléréséhez, mégis több longitudinális kutatás pozitív összefüggést mutatott ki az intelligencia és a kedvező fejlődési kimenetel között (Fergusson–Lynskey, 1996; Masten–Coatsworth, 1998; Werner, 2000). A magas intelligencia ugyanis jobb problémamegoldó és coping stratégiákat vonhat magával, kedvezőbb iskolai előmenetelt valószínűsíthet, valamint a magasabb intelligenciaszinttel rendelkező gyerekek és serdülők kompetensebbek lehetnek abban is, hogy másoktól segítséget kérjenek.

A családon belüli védőfaktorokat tekintve a reziliens gyerekeknek korai fejlődésük során lehetőségük volt szoros kötődést kialakítani, legalább egy személyhez, aki stabil törődést biztosított számukra (Werner, 2000). A Kauai Longitudinális Kutatásban a rizikótényezők ellenére sikeres alkalmazkodást mutató gyerekek életében a legjelentősebbnek mutató protektív tényezőnek az anya iskolázottsága és kompetens gondozói magatartása mutatkozott, az élet első évében. Azokban a családokban, ahol az anya nem alkalmas ezen funkciók ellátására, gyakran más személyek töltik be ezeket a szerepköröket. Werner és Smith (1982; idézi Werner, 2000) kiemelik a nagyszülők szerepét, akik jelentős gondozói feladatokat vettek át, érzelmi támogatást nyújtottak azokban az esetekben, amikor a szülők mentális zavarban vagy alkoholizmusban szenvedtek. A nagyszülökhöz való biztonságos kötődés protektív szerepét kimutatták bántalmazó szülők, pszichotikus szülők, serdülőkorú anyák és válás következtében felbomló családok gyerekeinek esetében is (Werner, 2000). A testvérekhez való kötődés szintén védő tényezőként lehet jelen egy gyermek életében, a pozitív fejlődéshez azonban leginkább akkor járul hozzá, ha a szülőséget nem helyettesíti, hanem kiegészíti.

A Kauai Longitudinális Kutatás a védőfaktorok tekintetében nemi különbségeket is azonosított (Werner, 2000). A reziliens lányok olyan otthonokban nőttek fel, ahol nem volt jellemző a túlvédés, és megjelent a függetlenség bátorítása, emellett ezek a lányok érzelmi támogatásban is részesültek az elsődleges gondozótól, aki sok esetben nem az anya volt. A reziliens fiúk ezzel szemben strukturáltabb, több szabályt és szülői felügyeletet biztosító családokból kerültek ki, ahol egy férfi modellként szolgált számukra, továbbá családjaikra jellemző volt az érzelemkifejezés bátorítása. Mindkét nemnél protektív faktorként jelent meg, ha a gyermek vagy a serdülő felelősségteljes szerepeket töltött be a családban (pl. kisebb testvér gondozása). A család vallásossága szintén védő mechanizmusként szolgálhat.

A családon kívüli, társadalmi szintből fakadó protektív tényezőkhöz sorolhatjuk a barátokat, valamint az iskolát, ezen belül is a tanárok és a mentorok szerepe lehet kiemelkedő. A baráti kapcsolatok egyrészt az érzelmi támasznyújtás miatt működhetnek védőfaktorként, másrészt a stabil családból jövő gyerekek és szüleik perspektívát és menedéket nyújthatnak a nem jól funkcionáló családban felnövő gyerekek számára (Werner, 2000; Masten–Coatsworth, 1998). Mint ahogy a testvérkapcsolatoknál is láttuk, a barátok is hatékonyabb védelmet nyújtanak, ha nem helyettesítői,

hanem kiegészítői egy felnőtthez való stabil kötődési kapcsolatnak. Az iskola, mint biztonságot nyújtó, az otthoni környezettől elszakadást biztosító intézmény, szintén jelentős korrigáló hatásokkal bírhat. A fiúk számára a struktúra és kontroll, a lányok esetében a gondoskodás és felelősségvállalás játsszák a legnagyobb szerepet az otthoni nem optimális környezet hatásának kivédésében. A tanárok pozitív hatása szintén sokrétű lehet, ezek közül talán a pozitív szerepmoddell biztosítását érdemes kiemelni.

Nem kérdéses, hogy az egyének az idő előrehaladtával fluktuációt mutatnak alkalmazkodási szintjükben, mégis döntően azok a rizikós környezetben felnövekedő gyerekek, akik reziliensnek mutatkoznak, általánosságban pozitív adaptációs profillal jellemezhetőek az idő előrehaladtával is (Luthar–Cicchetti–Becker, 2000). Bár a Werner (Werner–Smith, 1977, 1982; idézi Werner, 2000) által vezetett longitudinális kutatás is beszámol olyan egyénekről, akiket kezdetben reziliensnek tekintettek, és a harmincas éveikben mégis problémákat mutattak, a reziliensnek kategorizált gyerekek döntő többsége a vizsgált periódus alatt végig pozitív működésmóddal volt jellemezhető. Azt is fontos kiemelni, hogy egyes egyének alkalmazkodási módján pozitív fordulatot hozó életesemények is módosítottak, ezek közül a leglényegesebbek: a támogató házastárs, a vallási közösségben való aktív részvétel, az önkéntes katonai szolgálat, a felnőtt oktatási programok (Werner, 2000). A kezdetben sérülékenynek mutatkozó, majd a felnőttkorban pozitív alkalmazkodásba átforduló életút a nők esetében mutatkozott gyakoribbnak.

A Kauai Longitudinális kutatás (Werner, 2000) tanulságai közül kiemelendő még, hogy a reziliens gyerekek és felnőttek mind olyan diszpozíciókkal rendelkeztek, melyek lehetővé tették számukra olyan környezet kiválasztását, megkonstruálását, mely megerősítette kedvező tulajdonságaikat, elismerést nyújtott számukra. Sok reziliens fiatal elhagyta eredeti családját, a középiskola befejezése után megszakította a kapcsolatot családtagjaival.

IRODALOM

- BRADLEY, R. H., WHITESIDE, L., MUNDFROM, D. J., CASEY, P. H., KELLEHER, K. J., POPE, K. (1994): Early Indications of Resilience and Their Relation to Experiences in the Home Environments of Low Birthweight, Premature Children Living in Poverty. *Child Development*, 65, 346–360.
- COIE, J. D., WATT, N. F., WEST, S. G., HAWKINS, J. D., ASARNOW, J. R., MARKMAN, H. J., RAMEY, S. L., SHURE, M. B., LONG, B. (1993): The science of prevention: a conceptual framework and some directions for a national research program. *American Psychologist*, 48, 1013–1022.
- DUNCAN, G. J., BROOKS-GUNN, J., KLEBANOV, P. K. (1994): Economic deprivation and early childhood development. *Child Development*, 65, 296–318.

- EGELAND, B. (2007): Understanding developmental processes of resilience and psychopathology: Implications for policy and practice. In: Masten, A. S. (ed.): *Multilevel dynamics in developmental psychopathology: Pathways to the future*. The Minnesota Symposia on Child Psychology. Volume 34, LEA Publishers, 83–117.
- FERGUSON, D. M., LYNKEY, M. T. (1996): Adolescent resiliency to family adversity. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 37, 281–92.
- FREITAS, A. L., DOWNEY, G. (1998): Resilience: A Dynamic Perspective. *International Journal of Behavioral Development*, 22, 2, 263–285.
- GARMEZY, N., MASTEN, A. S., TELLEGEN, A. (1984): The Study of Stress and Competence in Children: A Building Block for Developmental Psychopathology. *Child Development*, 55, 97–111.
- HOWARD, S., DRYDEN, J., JOHNSON, B. (1999): Childhood Resilience: review and critique of literature. *Oxford Review of Education*, 25, 3, 307–323.
- KIM-COHEN, J., MOFFITT, T. E., CASPI, A., TAYLOR, A. (2004): Genetic and Environmental Processes in Young Children's Resilience and Vulnerability to Socioeconomic Deprivation. *Child Development*, 75, 3, 651–668.
- LÖSEL, F., BLIESENER, T. (1994): Some high-risk adolescents do not develop conduct problems: A study of protective factors. *International Journal of Behavioral Development*, 17, 753–777.
- LUTHAR, S. S. (1991): Vulnerability and Resilience: A Study of High-Risk Adolescents. *Child Development*, 62, 600–616.
- LUTHAR, S. S., CICCETTI, D., BECKER, B. (2000): The Construct of Resilience: A Critical Evaluation and Guidelines for Future Work. *Child Development*, 71, 3, 543–562.
- MASTEN, A., BEST, K., GARMEZY, N. (1990): Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and Psychopathology*, 2, 425–444.
- MASTEN, A. S., COATSWORTH, J. D. (1998): The Development of Competence in Favorable and Unfavorable Environments: Lessons From Research on Successful Children. *American Psychologist*, 53, 2, 205–220.
- MASTEN, A. S. (2001): Ordinary Magic: Resilience Processes in Development. *American Psychologist*, 56, 3, 227–238.
- MEDNICK, S. A., MCNEIL, T. F. (1968): Current methodology in research on the etiology of schizophrenia: Serious difficulties which suggest the use of high-risk group method. *Psychological Bulletin*, 70, 681–693.
- RUTTER, M. (2000): Resilience Reconsidered: Conceptual Considerations, Empirical Findings, and Policy Implications. In: Shonkoff, J. P., Meisels, S. J. (eds.): *Handbook of Early Childhood Intervention*. Cambridge University Press, 651–682.
- RUTTER, M. (2007): Resilience, competence, and coping. *Child Abuse & Neglect*, 31, 205–209.

- SCOTT HELLER, S., LARRIEU, J. A., D'IMPERIO, R., BORIS, N. W. (1998): Research on resilience to child maltreatment: Empirical considerations. *Child Abuse & Neglect*, 23, 4, 321–338.
- TIET, Q. Q., HUIZINGA, D. (2002): Dimensions of the Construct of Resilience and Adaptation Among Inner-City Youth. *Journal of Adolescent Research*, 17, 3, 260–276.
- WERNER, E. E., SMITH, R. (1977): *Kauai's children come of age*. University of Hawaii Press, Honolulu.
- WERNER, E. E., SMITH, R. (1982): *Vulnerable but invincible: A study of resilient children*. New York, McGraw-Hill.
- WERNER, E. E. (2000): Protective factors and individual resilience. In: Meisels, S. J., Shonkoff, J. P. (eds.): *Handbook of early childhood intervention*. Cambridge, England, Cambridge University Press, 155–132.

FROM RISK FACTORS TO PROTECTIVE MECHANISMS:
THE CONSTRUCT OF RESILIENCE IN PSYCHOLOGY

(SUMMARY)

One central question of developmental psychopathology is how specific adverse conditions affect child development and what factors may have an impact on the adaptation to these challenges in children and adolescents. The recognition that many children show positive developmental outcome in spite of high-risk backgrounds led to the construct of resilience. During the last decades the construct of resilience has been interpreted in many ways and a lively debate has taken place over conceptual issues including questions about finding precise criteria for capturing the phenomenon and operationalizing developmental outcome. The identification of risk factors and protective mechanisms can contribute to our better understanding of the great heterogeneity in adaptation within the context of significant adversity. This article gives an overview of the methodological issues in resilience research, of the role of risk factors and protective mechanisms and of the main results in this research field.

Key words: resilience, risk factor, protective mechanism, developmental outcome

KÖNYVISMERTETÉS

Fülöp Márta

MTA Pszichológiai Kutatóintézet
1132 Budapest, Victor Hugo u. 18–22.
E-mail: martafulop@yahoo.com

AZ ELSAJÁTÍTÁSI MOTIVÁCIÓ

Józsa Krisztián: Az elsajátítási motiváció. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2007, 241 o.

Józsa Krisztián, a Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Tanszékének egyetemi docense, egy olyan motivációs formáról, az elsajátítási (mastery) motivációról írt könyvet, amely kevésbé ismert a hazai pszichológusok között. Így van ez annak ellenére, hogy az elsajátítási motiváció a legkisebb életkortól kezdve a tanulási folyamatok alapvető összetevője. A további tanulási motívumok alakulásában játszott fontos szerepe miatt úgy tűnik, inkább a pedagógiai kutatók érdeklődését keltette fel.

Bár az elsajátítási motiváció alapját képező kompetencia motívum (White, 1959) természetesen része a pszichológiai stúdiumoknak, de az utóbbi két évtizedben, elsősorban a pedagógiai pszichológia területén történt motiváció kutatások és azok eredményei, a tanulási motivációval kapcsolatos óriási viták, paradigmák és ellenparadigmák összecsapásai már nem (pl. Normatív Célelmélet, Midgley, 2000 kontra Többszörös Motívumok Elmélete, Pintrich, 2000; Sansone–Harckiewicz, 2000). A legtöbb pszichológus „megáll” a már erősen túlhaladott „intrinszik” és „extrinszik” motiváció (Deci–Ryan, 1985) fogalomkörénél. Ezért a Műszaki Könyvkiadó „Tanítás és Tanulás” sorozatában megjelent, az elsajátítási motivációról szóló könyv különösen érdekes lehet pszichológusok számára: elméleti része korszerű összefoglaló a tanulási motiváció kutatásának történetéről és jelenlegi állásáról; a kötet második, empirikus része pedig egy nagyszabású vizsgálatsorozat bemutatásával számos eddig még megválaszolatlan kérdésre is választ ad.

A könyv hét fejezetre tagolódik. Az első fejezetben kerül sor az elméleti keretek felvázolására és a motiváció fogalmának az ismertetése. A motiváció elméletének tárgyalása során a tanulási motiváció áll a középpontban, tehát a szerző nem a teljes képét adja a motivációs szakirodalomnak. Józsa Krisztián felhívja a figyelmet arra, hogy Barkóczy Ilona és Putnoky Jenő (1980) a magyar szakirodalomban a „magyarított” angol „intrinszik” vagy a túlzottan leegyszerűsítő „belső” motiváció helyett az „önjutalmazó motiváció” kifejezés használatát javasolta. Bár ez az elnevezés jobban megfelelne a fenti motivációs forma tényleges jelentésének, mégsem került át a pszichológiai szakmai köztudatba.

A második fejezetben a szerző a könyv szorosan vett tárgyát, az elsajátítási motivációt elhelyezi a motivációk rendszerében. Elkülöníti például az önjutalmazó (intrinszik) motivációtól. Míg az önjutalmazó motiváció esetében pusztán a tevékenységben lévő öröm elegendő, addig az elsajátítási motiváció lényege, hogy egy készség, képesség begyakorlására késztet, és mindaddig fennáll, amíg a kihívás bizonytalansága fennáll, vagyis míg az elsajátítás meg nem történik. A kihívás, a bizony-

talanság és az elsajátítás mint végcél tehát e motivációs forma kulcsfogalmai. Természetesen az elsajátítási motiváció önjutalmazó motiváció is, vagyis hozzá tartozik az elsajátítási öröm is.

A szerző a klasszifikáció kapcsán számos még feltáratlan kutatási területre is felhívja a figyelmet, így például a versengés és a motiváció összefüggéseire, valamint a teljesítménymotiváció és az elsajátítási motiváció összefüggéseire.

A harmadik fejezet az elsajátítási motívumok fejlődésével foglalkozik, elsősorban a kisgyermekkorú vizsgálatokra helyezve a hangsúlyt, minthogy e kutatásokból van több. Ez a fejezet alapozza meg a könyv második részében ismertetett, 4–16 éves korra kiterjedő empirikus vizsgálatokat, hiszen világosan megmutatja, hogy a kisgyermekkoron kívül nagyon kevés szisztematikus vizsgálat született arról, hogy ez a motiváció miként van jelen a kisiskolás vagy a középiskolás korosztály esetében.

A könyv empirikus része a negyedik fejezettel kezdődik. Az empirikus kutatások három, az elsajátítási motiváció kutatásban korábban feltáratlan területen megfogalmazott kérdés köré szerveződnek: hogyan fejlődnek az elsajátítási motívumok, milyen tényezők befolyásolják őket és milyen kapcsolat van az elsajátítási motívum, az értelmi fejlettség és az iskolai eredményesség között. Elsőként az elsajátítási motiváció vizsgálómódszereinek ismertetésére kerül sor. Természetesen a különböző módszerek életkorilag is változnak. A kisgyermekesek esetén elsősorban a megfigyeléses módszerek domináltak a szakirodalomban. Józsa Krisztián az óvodás és kisiskolás korosztály esetében a szülőket és a pedagógusokat kérdezte. Harmadik osztályos kortól a gyerekek már maguk is képesek voltak a motivációs kérdőív állításainak értékelésére.

A szülők, pedagógusok és tanulók számára kidolgozott, magyar közegre adaptált amerikai kérdőíveket és azok pszichometriai tulajdonságait ebben a fejezetben ismerheti meg az olvasó (*Dimensions of Mastery Questionnaire*, Morgan 2000). Sajnos magát a tényleges vizsgáló eszközöket nem mutatja be a könyv, nyilvánvalóan azért, hogy ne lehessen avatatlanul alkalmazni őket.

A kérdőívek az elsajátítási motiváció három területe (értelmi, motoros, szociális: kortársakkal, felnőttekkel) mellett mérik az elsajátítási örömet, az intellektust és a kudarcfélelmet is. Míg az értelmi és motoros elsajátítási motiváció jól körülhatárolt konstruktumnak tűnik, a szociális elsajátítási motiváció fogalma a kérdőívben alkalmazott tételek alapján meglehetősen lazán definiált, a jelenséget mérni kívánó tételek nem is felelnek meg az elsajátítási motiváció kritériumainak, vagyis a kihívásnak és az elsajátításnak. Például a „Szeret barátaival játszani.” (kortársakra vonatkozó szociális elsajátítási motiváció) vagy „Élvezi, ha felnőttekkel beszél meg dolgokat.” (felnőttekre vonatkozó szociális elsajátítási motiváció) kijelentések nem utalnak sem kihívásra, sem szisztematikus elsajátítási folyamatra, vagyis tanulásra. Ezért az eredményeket csak óvatosan lehet a szociális elsajátítási motivációra vonatkozó információkként értelmezni. Józsa Krisztián maga is megjegyzi, hogy az alkalmazott alskála a mérőeszköz fejlesztés kezdeti szakaszában jár. Az értelmi, szociális és motoros elsajátítási motívumok egyébként is függetlennek bizonyultak

egymástól, vagyis lehet, hogy nem mint egy főbb jelenség aleseteit, hanem mint egymástól független jelenségeket lenne érdemes kezelni őket. Ebben az esetben viszont felmerül a kérdés, hogy érdemes-e belőlük összevont mutatókat képezni, mint azt az empirikus vizsgálatban a szerző tette.

Az ötödik fejezet az elsajátítási motivációra vonatkozó nagyszabású, reprezentatív vizsgálat eredményeit ismerteti. Az elsajátítási motivációt korábban elsősorban pszichológusok kutatták és főképpen 0–3 éves korban. Óvodás és iskoláskorú gyerekek között hosszú ideig nem végeztek kutatást. Józsa Krisztián a vizsgálatokat kiterjeszti a pedagógia és az idősebb 4–16 éves korosztály felé. Ezen belül 10–16 éves kor között országos reprezentatív (7400 tanulóra kiterjedő) vizsgálatot végez. A vizsgálatok, a további fejezeteket felölelve, logikus sorrendben követik egymást, egyik tudományos kérdésfeltevésből természetesen következik a másik, ezért a könyv kiváló modellje annak, ahogyan a tudományos kutató mint egy „nyomozó”, halad előre az „igazság” feltárásában. Ezt igazi intellektuális élmény olvasóként végigkövetni.

A hatodik fejezet az elsajátítási motiváció fejlettségét befolyásoló tényezőket tekinti át részben a demográfiai mutatók mentén, mint. pl. nem, családi háttér (szülők iskolai végzettsége), valamint települési és képzési típusok (gimnázium, szakiskola, szakközépiskola, szakiskola) szerint. Különösen érdekes és értékes, lényegében ugyancsak korábban feltáratlan terület, a tanulásban akadályozott, speciális nevelési igényű gyerekek elsajátítási motivációjára vonatkozó vizsgálat. További kutatásra érdemes eredmény többek között az, hogy míg az elsajátítási motiváció 6–10 éves kor között stabil, addig 10 éves kor után – csakúgy mint a nemzetközi vizsgálatok szerint más tanulási motivációk is – csökken, mégpedig az erősen motivált tanulók arányának radikális csökkenése miatt. Ez a tendencia azonban nem figyelhető meg a speciális tanulási igényű diákok esetében.

Az utolsó, vagyis a hetedik fejezet a az elsajátítási motívumok és az értelmi fejlődés összefüggéseire vonatkozó vizsgálat eredményeit mutatja be, és megvizsgálja az elsajátítási motiváció fejlesztésének a lehetőségeit is.

Érdekes pszichológiai folyamat jelenlétére hívja fel a figyelmet a nemi különbségekre vonatkozó elemzés. Vajon miért lehet, az hogy a lányok 10 éves koruk táján a saját értelmi képességeiket alacsonyabbra értékelik mint a fiúk? A tanárok inkább a lányokat tartják intellektuálisan fejlettebbnek ebben az életkorban, a szülők pedig nem tesznek különbséget fiú és lány gyerekük között. A lányok alacsonyabb önértékelése tehát nem tükrözheti az őket szocializáló személyek (szülők, tanárok) nézeteit, legalábbis nem az expliciten megfogalmazottakat. Felmerül az olvasóban a kérdés, hogy vajon akkor milyen pszichológiai mechanizmusok vagy társadalmi üzenetek azok, amelyek a lányokat már ebben az életkorban elbizonytalanítják.

Az intelligencia, a különböző készségek (számolás, olvasás stb.), valamint az iskolai eredményesség (osztályzatok) és az elsajátítási motiváció összefüggése nemzetközileg feltáratlan terület. A kutató itt is lépésről-lépésre halad, és teszi fel az egymásból következő kutatási kérdéseket. A könyv egyik érdeme, hogy ezt a gon-

dolkodási-kutatási folyamatot izgalmasan tárja az olvasó elé, majd persze ismerteti a nagyon jelentős eredményeket is.

A könyv másik érdeme, hogy a szerző biztonsággal mozog a pszichológia és a pedagógia határmezsgyéjén elhelyezkedő elsajátítási motiváció szakirodalmában és kutatásában, s ezzel követendő példát mutat arra vonatkozóan, hogy miként lehet ezt a két megközelítést együtt kezelni. Az utolsó fejezetben is mindkét terület képviseli magát. Itt tér rá ugyanis a szerző a pedagógiai fejlesztés témakörére. Ennek kapcsán az olvasó a pedagógiai gyakorlat és a pszichológiai összefüggések egymásnak feszülő ellentmondásával szembesül. Az elsajátítási motiváció kialakulása és megerősödése egyértelműen összefügg az optimális kihívással, a proximális fejlődés zónájával. Józsá Krisztián felhívja a figyelmet arra a nem széles körben ismert kutatási eredményre, hogy a gyerekek között iskolába lépéskor meglévő négy évnyi értelmi fejlettségbeli különbség az általános iskola végére tíz évnyre növekszik. Vannak, akik 14 évesen egy 9 éves gyerek értelmi szintjén vannak és vannak akik egy 19 évesén. Ilyen körülmények között nagyon nehéz minden egyénnek ideális körülményeket biztosítani a fejlődéshez, nem meglepő tehát, hogy az elsajátítási motiváció fokozatosan csökken az életkorral, és elsősorban az eredetileg erősebben motivált diákok között. A fenti eredményeknek fontos implikációja lehet, hogy – a jelenlegi pedagógiai törekvésekkel ellentétben – célszerű volna nem értelmi fejlődés szempontjából heterogén osztályokat létrehozni, hanem éppenséggel, amennyire lehet, az optimális kihívást biztosító, közel homogén tanulói csoportokat alakítani az oktatási intézményekben.

A szerző számos kérdést megválaszol de felhívja a figyelmet arra is, hogy melyek a még megválaszolatlan kérdések. Világosan jelzi, hogy hol van szükség további kutatásokra, és hol lehet a könyvben összefoglalt nemzetközileg is számottevő kutatásokat folytatni.

HIVATKOZÁSOK

- BARKÓCZI I., PUTNOKY J. (1980): *Tanulás és motiváció*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- DECI, E., RYAN, R. (1985): *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. Plenum Press, New York.
- MIDGLEY, C. (2002): *Goals, goal structures, and patterns of adaptive learning*. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, NJ.
- PINTRICH, P. R. (2000): Multiple goals, multiple pathways: The role of goal orientation in learning and achievement. *Journal of Educational Psychology*, 92, 544–555.
- SANSONE, C., HARACKIEWICZ, J. M. (2000): *Intrinsic and extrinsic motivation: the search for optimal motivation and performance*. Academic Press, San Diego, California.
- WHITE, R. W. (1959): A motiváció fogalmának kritikai áttekintése: a kompetencia fogalma. In: Barkóczi I., Séra L. (szerk.): *Az emberi motiváció II*. Tankönyvkiadó, Budapest. 51–103.

MEGEMLÉKEZÉS

Hunyady György

ELTE PPK Társadalom-történeti Pszichológiai Professzora
1064 Budapest, Izabella utca 46.

A DEBRECENI KOMPLEX TUDATVIZSGÁLAT EMLÉKE ÉS TANULSÁGAI

In memoriam Sallay Hedvig

Sallay Hedvig, kire emlékezve összegyűltünk, leküzdhetetlen betegségének már előrehaladott stádiumában tett nekem egy személyre szóló szívességet, fáradságot ekkor sem kímélve írt egy recenziót *A szociálpszichológia történeti olvasatai* c. tavaly megjelent kötetről. Írásából kitetszik, hogy közös szakmai nyelvet beszélünk, a recenzens magától értetődő természetességgel birtokolja mindazt, amit szociálpszichológia tanárától egykor megtanult, ezekhez képest regisztrálja a szakmánk múltjára vonatkozó újabb felismeréseket, és ezek talaján mérlegeli a szakmánk jövőjére vonatkozó várakozásokat. Hedvig – általánosságban szólva – nem volt met-szően és emésztően kritikus alkat, az értelmeset és a konstruktívan kiaknázhatót ke-reste szakolvasmányaiiban is, végleg nem volt – még kíméletesen sem – kritikus velem szemben. Mindennek ellenére a recenzió egy félreérthetetlen bírálatot tar-talmaz, amikor úgy fogalmaz, hogy „Sajnálatos, hogy a pszichológia hazai történe-tének bemutatásakor a szerző nem tér ki arra, hogy budapesti egyetem mellett más egyetemeken is megindult a pszichológia térhódítása – pedig úgy vélem, hogy ez is egy fontos mérföldkövet képvisel.” (154–155. o.). Hiábavaló mentegetőzés lenne, arra hivatkozni, hogy a recenzens által idézett fejezet kifejezetten az ELTE psi-chológia metamorfózisairól szólt, – tény, ami tény Hedvig intézményi elkötelezett-ségét és érzékenységét nem teljesen ok és jog nélkül ébresztette fel az a szándékta-lan beállítás, hogy budapesti a pszichológiánk. A mai alkalommal – a Debreceni Komplex Tudatvizsgálatról szólva – néhány, a 80-as évekre visszanyúló szakma-történeti adalékkal megpróbálom pótolni elmaradtaknak legalább egy részét.

Az elmúlt három évtizednek ugyanis valóban az egyik legnevezetesebb, a szak-tudomány meghonosodását messzemenően befolyásoló ténye, hogy a pszichológia művelése, oktatása és alkalmazása immár az ország számos intézményében zajlik, viszonylag jó területi elosztásban. Ennek a folyamatnak a nyitánya volt a debreceni pszichológusképzés indítása a 70-es évek végén, melyben szerepet kaptunk és vál-laltunk jó néhányan, akik ekkor már oktattak, kutattak másutt is. Nekem, mint több másnak, két jó okom volt a nehézségekkel dacolva ide járni, az egyik a hivatásbeli cél, hogy létrehozzuk a magyar pszichológia második képzőintézményét, a másik pedig az az emberi tapasztalat, hogy a debreceni diákok érdeklődőbben, elfogadóbban, odaadóbban folytatták tanulmányaikat, mint a hét másik négy napján oktatott budapesti szaktársaik. Így maradandó emlékem az itt képzett legkorábbi évfolyam-ok egyikén a Mészáros Aranka, Sallay Hedvig, Szabó Laura hármas, akik a szociál-

pszichológia iránti érdeklődés minden tanújelét megadták, vagy a már megnevezett kutatássort vállaló és végző team, melynek hosszan gomolygó, vibrálóan vitázó, vég-ső soron produktív megbeszélésein tevőlegesen részt vett Hedvig is.

Ha abból az optimista feltételezésből indulunk ki, hogy a Debreceni Komplex Tudatvizsgálat megnevezése találó volt, akkor viszonylag egyszerű rámutatni arra, hogy miben állt *debreceni* jellege, első megközelítésben is valamelyest azonosítható, hogy miben állt *komplexitása*, a legkeményebb dió bizonyosan annak értelmezése, hogy milyen – szakmai – értelemben beszéltünk egykor és szólhatunk róla ma róla, mint „tudatvizsgálatról”. *Debreceni* volt kutatásunk, minthogy társadalmi közegét tekintve debreceni fiatalok, szülők, pedagógusok mintáin folyt. De abban az értelemben is, hogy közreműködői – akkor, a rövid 80-as években – szorosabban vagy lazábban, rövidebb vagy hosszabb ideig a KLTE Pszichológiai Tanszékéhez kötődtek, zömmel szakmai pályájukat itt kezdő fiatal oktatók voltak. *Komplex* volt kutatásunk, ha tetszik tudományszervezési besorolása szerint, az akkori, viszonylag bő és stabil forrásokkal rendelkező országos kutatási főirányok közül kettőbe is belekapaszkodott, kettőtől is nyert szellemi és – nem közömbös – anyagi inspirációt. A kultúra és nevelés ügyének szentelt ún. 6-os főirány, illetve az ugyancsak főirányként szereplő interdiszciplináris kutatások a devianciával kapcsolatban nem álltak áthidalhatatlan távolságra egymástól, józan logikával össze lehetett fűzni kutatásuk szálaikat. A kutatás komplexitása ugyanakkor abban is állt, hogy többféle gondolati szálát követtünk, témák, szempontok, minták változatossága jellemezte a párhuzamosan folytatott vizsgálatainkat, amelyeknek megvolt – hogy úgy mondjam – tudatvizsgálati, módszertani egysége.

E kutatás alapvetően *attitűdvizsgálat* volt, ám egy olyan időszakban, amikor már mondhatni túlérett volt magának az attitűdnek a fogalma, és a rá irányuló kutatások hömpölygő tömege új irányokba keresett kiutat. Hogyan lehet vállalkozásunkat tudománytörténeti szempontból elhelyezni?

William McGuire a közgondolkodás és a politikai cselekvés pszichológiájának történeti útját három periódusra szabdalva a 60-as és 70-es éveket nevezi *az attitűd-kutatás korának*. Mint a jelenlévők tudják, ez volt az az időszak, amikor a magyar szociálpszichológia újra magára talált, többünk számára, a nálunk szolid hagyománnyal rendelkező csoportkutatáshoz képest, az attitűd nemzetközi szakirodalma jelentett újdonságot és kínált új perspektívát. E szakirodalomból – melynek maga McGuire korszakos alakja és jeles karmestere volt – kitűnt, hogy az attitűdkutatásnak több jellegzetes iránya és szakasza van. Történeti gyökerei évtizedekkel korábbra, az *individuális attitűdök* – mint egy-egy tárgyhoz fűződő értékelő viszonyulások – *skálák révén történő* méréséig nyúltak vissza. A 60-as, 70-es évek fordulóján méreteikben is impozáns skálagyűjtemények tekintették át és rendezték össze a kimunkált mérési eszközöket, jelezték e mérések szakmai célját, formátumát, lebonyolításának közegét, és egymással való megfeleltetésének lehetőségét, tényeit. Nálunk, ahol a közgondolkodás és a személyközi kapcsolatok tanulmányozása terén épp

csak jelentkezett, és viszonylag kezdetleges, kidolgozatlan formát öltött az individuális attitűdök lemerésének igénye, e skálagyűjtemények a vizsgálandó tárgykörök és vizsgálati eszközök valóságos kincsesbányájának tűntek. E skálák bevezetésének és szakmai hasznosításának igénye azonban nem fedte el szemünkben a leíró attitűdkutatások azon gyengéit, hogy az attitűdtárgyra vonatkozó nézetek merítése különböző mélységű, van abban némi esetlegesség, hogy egy vagy több dimenzióban ragadják meg a vizsgálati személyek értékelő viszonyulását, valamint annak a közegnek a társadalmi körülhatárolása és struktúrája meglehetősen bizonytalan, amelyben az attitűdkülönbségek és egyéni attitűdpozíciók bemérése zajlik. Amikor tehát a nevelés és a deviancia Janus arcú társas-társadalmi jelenségvilágában közelebbi attitűdök szisztematikus vizsgálatára a team keretében vállalkoztunk, akkor úgy kívántunk beletanulni a tudatjelenségek módszeres vizsgálatába, hogy az attitűdmérés technikáinak alkalmazása során ambiciózusan *meghaladjuk* a hagyományos attitűdirodalom ezen gyengeségeit. Távlatos célunk az volt, hogy a neveléssel és devianciával kapcsolatos nézetek sokaságában empirikus úton-módon megeljük az ezt struktúrázó értékelő-attitűd dimenziókat, mégpedig a neveléssel és devianciával jól-definiált kapcsolatban álló társadalmi csoportokban, és mindenekelőtt ezen érintett és aktív csoportok nézeteinek egymástól megkülönböztető, sajátos arculatát keressük. Vizsgálatunk törzse az volt, hogy a neveléssel és a devianciával kapcsolatos nézetek tartalmát és szerkezetét normál és deviáns, 12 és 16 éves, fiú és leány csoportokban, illetve szüleik és esetien pedagógusaik körében tártuk fel, és a válasz-struktúrát kereső főkomponenselemzést alapvetően a csoportközi specifikumokat kimutató diszkriminancia analízis és az azt kísérő t-próbák tették teljessé.

Ez a törekvésünk szinkronban volt a nemzetközi attitűdirodalom azon átfogó trendjével, hogy az individuális attitűdöket *nézetrendszerek szétbontható és beágyazott elemeként* szemléljék. A politikai, szociális, nota bene nevelési ideológiáknak, mint empirikusan megragadható nézetrendszereknek, értékítéletekben kifejeződő, illetve bennük implikálódó felfogásmódoknak a vizsgálata Murphy-Likert kutatássorig visszavezethető, büszkélkedhet – természetesen kulturális-társadalmi konstellációkhoz kötött – eredményekkel. Szellemi rokona a tematikus tartalmakhoz kötött laikus (illetve implicit) elméletek megragadásának, és jószerivel e tudománytörténeti vonulatba lehet amerikai szemmel belelátni, belefoglalni a szociális reprezentációk empirikus feltárására tett, szaporodó számú európai kísérletet is. A nézetek rendszerének extenzív és tartalom-orientált vizsgálata – amire vállalkoztunk – természetesen annak tudatában zajlott, hogy a McGuire által attitűd-időszaknak nevezett periódusban az újat-hozó kutatás figyelmének előterében olyan problémák álltak, mint a tartalomtól többé-kevésbé elvonatkoztatható kognitív struktúrák és stílusok, az attitűdök dinamikája általában és konzisztens összerendeződése különösen, valamint a szociális tárgyakkal, személyekkel kapcsolatos benyomás-szerveződés modelljei. (A 80-as évek legelején azonban kétségtelenül nem voltunk tudatában annak, hogy az általunk is kezelt, sőt összefüggésbe hozott két tárgykör – a személypercepció és a sztereotípiák – szociálpszichológus kutatóinak

egy csoportja – kortársaim, akiket az irányzatokról kiadott Osiris kötetünkben Susan Fiske és David Hamilton reprezentál – gondolati áttörést ér el. A radikális kognitív paradigma bevezetését követően egy egész tudománytörténeti korszakban az információfelvétel, -megőrzés és -alkalmazás folyamatára irányul majd a figyelem, így az csak húsz év múltán – ma – tér vissza az érzelmekkel átszőtt érzelmi viszonyulásokhoz, a szociális-kognitív rendszerbe illeszkedő nézetek tartalmához.)

A kutatássor egy, magyar viszonylatban szokatlanul gazdag skálagyűjtemény válogatásával és fordításával kezdődött, *Attitűdök mérőeszközei a szocializáció és a személyiség alakulása tárgykörében* címmel (amelyben Sallay Hedvig és Szabó Laura is részt vett). A skálák tárgya a családi beállítódástól és a pedagógussal szembeni attitűdtől kezdve az énképen és az emberképen át, a bizonytalanság tűrésig és a szokásokhoz való konvenciózus ragaszkodásig terjedt. Már ebből kitetszett, hogy mennyire ambiciózus a sikeres/sikertelen szocializáció folyamatában résztvevők nézeteinek felölelésére és szembesítésére való törekvésünk. Utóbb mind a családi nevelés, mind a deviancia és a leküzdésére hivatott intézmények két nagy – a kutatás szempontjából releváns – témájában *mérőeszköz-alkotó és csiszoló elővizsgálatokra* került sor, méretében és tagolt felépítésében a fővizsgálatra emlékeztető (többnyire többszáz fős) mintákon.

A *családi nevelési attitűd* vizsgálatának újdonsága az volt, hogy kiindulópontjaként a gyermekek deklarált nevelési elvei, megélt tapasztalatai, és tapasztalatokra, ill. a fővizsgálatban a felkínált nevelési helyzetekre adott reakciói szolgáltak. A fővizsgálatban a bevont gyermekek szülei is vallottak nevelési elveikről és családi gyakorlatukról. Az eredményeket Mészáros Aranka közölte kiadványsorozatunkban: közülük kiragadhatjuk azt, hogy a gyermeknevelő család ideálképe a két korosztályban lényegét tekintve hasonló, ebbe beletartozik a gyermeki aktivitás és az elvszerű következetesség igénye, érzelemgazdag családi légkört tartanak helyesnek és ennek jegyében az érzelmi feszültségeket is tolerálhatónak tartják, elutasítják viszont a szülő egyeduralmát és a differenciálatlanul kemény büntetést. A deviáns és a nem-deviáns gyermekek válaszadói stílusában is mutatkozott eltérés, a sikeresen szocializált minta alkotott jobban polarizált, markánsabb véleményeket, családképükben – mint Aranka szövegében áll – „a gyermek felszabadultabb, egyenrangúbb, ugyanakkor a szülővel szervezettebb (hozzátehetjük érzelmi-bizalmi) egységet alkot...”. A deviáns fiatalok inkább tudomásul veszik a szülői kontrollt és hatalmat, s kevésbé tartanak igényt a nevelés elvszerűségére. Az eredmények árulkodnak a családi nevelési gyakorlatról és – ez mai szemmel különös értéke a vizsgálatnak – azon érzelmi reakciókról, amelyeket a családi-nevelési élethelyzetek kiváltanak: ezek szerint a korlátozó, büntető szülői magatartás miatt rengeteg feszültség halmozódott fel a deviánsokban, akik azonban ezt tetteikben nem vezethették le.

Szokatlanul átgondolt logikával térképezte fel a *deviánsok és magatartásmódjuk iránti attitűdöket* Sziszik Erika. Többféle devianciát (így az otthontalan csöves, a bűnöző és az alkoholista helyzetét) ítélték meg a vizsgálati személyek rendre

mind olyan szempontból, mint a hozzá vezető életút, a személyiség- és státusjellemzők, az életmód visszahatásai és a társadalmi reakciók, a felszámolhatóság. Nagyszámú alskála kidolgozására került sor, melyek zöme érzékenynek mutatkozott a mintába bevont csoportok szemléleti különbözőségére, amit is a szerző végső soron az *elmarasztalás és tolerancia dimenziójában* vélt megragadni. Keményebb és töretlenebb negatív sztereotípiákat tapasztalt a 12 éves, fiatalabb korosztálynál, mint néhány évvel idősebb társaiknál. A deviáns almintá értelemszerűen mutatott a devianciákkal szemben némi megértést, jelzett némi optimizmust is, ám nagyban számolt a társadalmi megkötöttségekkel és visszahatásokkal. A társadalmi nézetrendszerek vizsgálatát tematikusan még teljesebbé tette Sziszik Erika és a hozzá csatlakozó Szócs Ágnes attitűdvizsgálata *azon intézményekkel, szervezetekkel és szerepbetöltő személyekkel kapcsolatban*, amelyek és akik a deviancia megfékezésében és leküzdésében hivatásuk szerint közrejátszhattak. Kiadványsorozatunk két kötete 36 alskála kidolgozását és alkalmazását mutatta be, amelyek oly tárgyak sokaságával kapcsolatos beállítottságokat mértek mint például a rendőrség és a rendőr, a nevelőotthon és a nevelőtanár, a börtön és a börtönőr. A vizsgálat látóköre ezeken is túl a szocializáció és az igazságszolgáltatás majd teljes intézményrendszerére és összes szereplőjére kiterjedt, és a mélyinterjúkból merített itemek polarizáltan szóltak a társadalom intézményes működéséről, eszményítve vagy kritikusan kezelve azt. A szerzők e korban szokatlan és minden korban feltűnő módon értékelő előjelekkel látták el az intézmények funkcionális működését méltató és az azt élénken bíráló véleménynyalábokat, amikor az előbbit *naívnak*, az utóbbit *realistának* címkézték. Ehhez képest számukra tulajdonképpen kedvszegő tapasztalat volt, hogy – idézem – „A teljes gyermekmintára jellemző, hogy az intézményekkel való szembenállást, másképpen fogalmazva, a kritikusabb nézeteket kevésbé tartják elfogadhatónak, mint az idealizáló kijelentéseket.” Érthetően a deviáns fiatalok – no meg az ő szüleik – bizonyultak kritikusabbnak, ám ők sem nagymértékben.

Kiadványsorozatunk szerény kivitelű borítóin alkalmasint volt valami rajzolat, a Sziszik-Szócs kötetek stílszerűen rácsot viseltek a címdalton, Sallay Hedvigé viszont egymásba kapaszkodó karikákat, ami is jól utalt témájára, a vizsgált minta *serdülőinek társas kapcsolataira*. Célunk volt, hogy mind többet tudjunk meg a szocializáció folyamatában *interakcióba lépő és interakcióban álló* felek egymással érintkező, ütköző, egymásraható felfogásáról. E vonatkozásban – a maga leágazó vizsgálatában – Hedvig juthatott el a legtovább, amikor magukra a kortársi-baráti kapcsolatokra fókuszálva a „barátság ideológiák” elvi elvárásait, a társas megnyilvánulások gyakoriságának megítélését, a kapcsolatot motiváló én-felfogást és szellemi nyitottságot elemezte és talált bennük jellegzetes csoportkülönbségeket, így például a deviánsok és nem-deviánsok között eltéréseket. Az önzés és erőszakosság önminősítése mellett és ellenére a deviánsok magukról, barátjukról, családjukról igyekeztek különösen pozitív képet prezentálni.

A kutatássor másik leágazása a *diák és a pedagógus közötti kapcsolatra* derített fényt, a közvetlen interakcióban és a családdal való kapcsolat áttételében, és ennek

révén határozta meg – ahogy Bugán Antal jelölte – a „*pedagógus attitűd*” szerepét és tartalmi jellemzőit. E vizsgálat is – a kutatás stratégiájának megfelelően – egyfelől a pedagógusok színvallását, másfelől a tanulók rájuk, szerepükre vonatkozó elvárásait elemezte. Az előbbi változatosabbá tette a megélt tapasztalat, az utóbbit vágyak irányították és egyszerűsítették, ám lényegét tekintve egyezett a nézetek tartalmi-szerkezete, mindkettőben fellelhetjük ugyanazon faktorokat. Tóni ezen vizsgálatában a diák-tanár kapcsolat céltudatosan hatékony szabályozása mellett, mögött olyan pszichológiai motivációk kapnak szerepet, mint az igényesség, tolerancia és gyermekszeretet. Okkal-joggal vélhettük, hogy nevelésnek eredménye és egyben aktív ágense az *általában vett emberkép*, a gyermekekben élő *pszichológiai természetű, általános feltételezések és várakozások*. Az ismert szakirodalmi helyeket kiaknázva Bugán Antal empirikus alapon olyan mérőeszközt konstruált, amely hármas vetületben, elvi általánosságban, és differenciáltan az énre és másokra vonatkoztatva mérte az emberek látni vélt vonásait és ezek feltételezett kapcsolatát. Wrightsman ismert rendszeréhez képest épp a motivációkat érintő dimenziók szétasztáltak a 12 és 16 éves magyar tanulók emberképében, eszerint érvényesülési vágy és altruizmus, sőt a bizalmatlanság és a bizalom indítékai sem láthatók és kezelhetők gondolatilag együtt, egy-egy dimenzióként. Itt is kiütközött a szemléletimorális kérdések által érintett, megkérdőjelezett, edzett és felvértezett deviáns fiatalok fokozott hajlama a társadalmilag kíváncsós válaszadásra. A kutatássor átfogó és integratív jellegét példázta, hogy az (az ítéletalkotás és az azt szervező attitűdök szintjénél absztrakció tekintetében magasabbra, a pszichológiai belátás tekintetében mélyebbre szállva) *értékvizsgálatokra* is kiterjedt, melyekben látványosan és termékenyen egyesült Bugán Antal és Münnich Ákos kétféle kompetenciája, akik módszertanilag új és elméletileg releváns kísérletet tettek arra, hogy az értékek hierarchizálása mellett, és azzal együtt, ezek jelentésteli kategorizálását is megközelítsék és feltárják empirikusan. (Itt kamatozott Münnich Ákos rutinja a multidimenzionális skálázás és klaszteranalízis terén, amelyet nem utolsósorban a nemzeti, társadalmi és történeti sztereotípiák kölcsönviszonyának általam végzett elemzésében szerzett.) Ebből az egész kutatássorból, melynek eleve kimondott célja volt a közreműködők módszertani tapasztalatának gyarapítása és a hazai szociálpszichológia módszertani eszközrendszerének továbbépítése, nem lett volna semmi, vagy ha ez túlzott is, nem lett volna ennyi, ha Münnich Ákos, fiatal matematikus kollégánk a maga kreatívan hozzáértő, gyötrően következetes, szívósan vitázó módján nem látja el eszközökkel, nem táplálja adattömeggel, és nem ad kritériumokat eredményei értelmezéséhez. Ennek érzékeltetéséhez elégtelen az ő szerepére utaló mondat valamennyi kötetünk bevezetőjében, ám fáradságos munkája – meggyőződésem szerint – önjutalmazó volt és lett, hiszen ez vezette el őt az attitűdinális értékelés matematikai pszichológiájához, és vezeti tovább a társadalomtudományi alkalmazott matematika hazai közegből kiemelkedő szakmai csúcsteljesítményei felé.

E kutatás – jóllehet empirikus eredményeinek óriási tömegét elkönnyelhattuk – eredetileg kitűzött céljaihoz képest *torzóként ért véget*. A kutató team szervezett

együttműködése a 80-as évek második felében felbomlott, amiben sajnálatos módon közrejátszott az is, hogy magam a 86–87-es évet az Egyesült Államokban töltöttem, visszatérve egyre több teendő várt és kötött az ELTE-hez, de a team más tagjai is velem vagy ellenemre elhagyták a KLTE-t. A nézetek társadalmi viszonylatokban feltárt nyalábjait a témakörök fölé emelkedve és azokat áthidalva már nem voltunk képesek egy átfogó rendszerben kezelni, mint ahogy elejtettük azt a gondolati szálat is – s ez talán a legnagyobb hiátus – a társadalmi nézetrendszerek egyéni – gondolkodásmódhoz és személyiségjellemzőkhöz köthető – mintázatát megkeressük és bemutassuk.

Mindent egybevetve, volumenében is nagy munka volt ez, amelynek – és ez sokszoros személyes mulasztásom – nem biztosítottunk kellő publicitást. Amit érthetően abbahagytunk, de amit szinte érthetetlen módon el is hagytunk, noha indítékai és tapasztalatai tovább munkáltak bennünk, és értékes módszertani és társadalomismeretet gyarapító eredményeihez érdemes (lenne) rendre visszatérni. Milyen tanulságokat kínál ma, visszatekintve?

Ha osztjuk azt a derülítő hiedelmet, hogy az empirikus kutatások módszertana az elmúlt két hosszú évtizedben egyre mélyebb gyökereket eresztett a magyar szociálpszichológiában, akkor nyilvánvaló, hogy ez a mondhatni „tankutatás” egykori, egyszeri közös munkálat volt, melyhez hasonló képzési-önképzési vállalkozásra posztgraduális szinten ma már nincs szükség.

Nyilvánvalóvá vált az is, hogy a nézetek tartalmának feltárására irányuló kutatásoknak van egy kijelölhető józan hatóköre, melyen túl már nem lehet jól átlátható eredményekre jutni. Kifejezetten mohóak voltunk a nevelés és a deviancia egymásba vágó koncentrikus jelenségekőreinek habzsoló vizsgálatában. Sok vonatkozásban szűz terepen haladtunk, volt forrásunk és kapacitásunk, de illuzórikus volt az a derengő távoli cél, hogy a nevelés jóhatású és devianciára vezető tevőleges folyamatban találkozó és gerjedő tudatjelenségekről teljes körképet tudunk majd adni.

Ugyanakkor az a programszerűen vállalt szándék, hogy tudatosan számoljunk a nézetek tartalmába és a gondolkodásmódba egyaránt belopakodó, azokból kibontakozó társadalmi strukturális hatásokkal, keressük a társadalmi (nota bene kulturális) különbségeket, és ezek feltárásával társadalmilag horgonyozzuk le a közkeletű nézeteket, mit sem veszített aktualitásából. Ebben a sziszifuszi munkában meg lehet, hogy a jövőben is helyet kaphat az a sajátos logikájú kutatási stratégia, amely a társadalmi sikeresség és dicstelen kirekesztés tényeiből kiindulva igyekszik az ezekhez vezető hatótényezőket azonosítani.

A szociálpszichológus számára csak halvány öröm, ha kérdéseivel társadalmi egyöntetűségbe ütközik. Ha fennakad a külsőleg motivált, vagy épp belsőből fakadó társadalmi konformizmuson, vagy akár a címkézett deviánsok kényszeredett igyekezetén hogy magukról társadalmilag kívánatos képet nyújtsanak. Erre pedig nagy volt az esély az eszmei-politikai pressziók alá vetett társadalmunkban, ám az idők múlásával a múltban kifejtett konszenzuális nézetek viszonyítási pontokat kí-

nálnak a mai véleménynyilvánítások tartalmának és rejtett szerkezetének elemzéséhez, lett legyen szó nevelési ideológiákról vagy épp deviancia-felfogásról.

E történeti perspektívában azonban adódik egy másik, másfajta tanulság is, ami nem egyszerűen a kutatás eredményességére és tárgyi eredményeire, hanem az együttműködés emberi oldalára és előrevivő szakmai ösztönző-erejére vonatkozik. Mi – átmenetileg ugyan, szakmai és kollegiális tekintetben rész-sikerekkel, de – egy szociálpszichológiai műhelyt képeztünk a 80-as években, Debrecenben. Együttműködésünknek tág tematikus keretei és módszertani kötöttségei voltak, forrásokat nyitottunk meg a révén és volt benne tere a szellemi spontaneitásnak, terhet és felhajtó erejét egyaránt érezhettük a kölcsönös reflexióknak. Azóta többfelé kanyarodott kinek-kinek a pályafutása, de úgy gondolom, hogy a fogékony időkben végzett közös munka és az abban felmutatott teljesítmény (pro vagy kontra) mindenkit kísér későbbi pályáján, szakmai ambícióiban, szemléletében, még témaválasztásaiban is jelen van. E nagy hatásfokú szakmai élményközösségnek sokféle következménye közül pozitív példaként áll előttünk Sallay Hedvig drámai rövidségű, ám sikerekben gazdag szakmai útja. Messzire jutott e kezdeti időktől a nemzetközi dimenzióban is kitáguló munkásságában (a serdülők társas kapcsolatairól, a nevelési attitűdök egybevetéséről, az én-alakulásról – például, mint írta, „a rács két oldalán”, az önfejlesztés és önáltatás dinamikájáról az evilági igazságosság feltevésében és megélésében). Ám jóleső érzéssel tölthet el bennünket annak tudata, hogy a team-munka keretében vállalt és általa kimunkált szakmai feladatokban csíráként rendre ott rejtett e későbbi kutatási tematika számos kezdeménye. Ez magában ékes bizonyítéka annak, hogy a szakmai önállóságnak keretet és mértéket adó műhelyekre a mi tudományunkban is szükség volt és lehet.

(E tekintetben jogos nosztalgiával gondolni a késői Kádár-kor modernnek tekinthető ún. kutatási főirányaira, melyek emlőin hálózatos rendszerbe illeszkedő csapatok szépen gyarapodtak. Ám meg vagyok győződve arról, hogy a pályáztatás mai posztmodern közegében is megtalálhatják a valóban ígéretes szakmai műhelyek a maguk értelmes és előrevivő szerepét.)

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

Az Alkalmazott Pszichológia a pszichológia alkalmazásának minden területéről közöl kutatási eredményeket, helyzetelemző írásokat, tematikus összefoglalókat, módszertani tanulmányokat, kutatási beszámolókat, oktatással, képzéssel, továbbképzéssel kapcsolatos tájékoztatókat, recenziókat és aktuális híreket.

Az Alkalmazott Pszichológia csak eredeti, másutt nem publikált írásokat közöl. A későbbiek során az írás – természetesen az eredeti publikáció adatainak feltüntetésével – másutt (pl. szöveggyűjteményben) is közreadható a Kiadó írásbeli tájékoztatását követően.

A kéziratokat a szerkesztőbizottság a tudományos folyóiratoknál megszokott módon bírálja el. A megjelenés kizárólagos szempontja a munka színvonala. Az elbírálás során felmerülhet olyan igény, hogy a folyóiratban terjedelmi okok miatt csak rövidítve bemutatatható vizsgálati eszközök, adatok, statisztikai számítások leírását a szerző teljes terjedelmükben juttassa el a bírálókhoz.

A folyóiratban közölt tanulmányokért, cikkekért tiszteletdíj nem jár.

A szerkesztőség három kinyomtatott példányban és elektronikus formában is kéri az elkészült kéziratot. A fájlokat floppy, CD-n és e-mailen egyaránt fogadni tudjuk. A szöveg Microsoft Word for Windows szövegszerkesztővel készüljön, a lemezen (vagy küldeményben) DOC vagy RTF formátumban szerepeljen! 12 pontos Times New Roman betűtípus és másfeles sortávolság használatát kérjük. Az ábrákat forrásadatokkal, szerkeszthető formában kérjük leadni.

A tanulmány elején szerepeljen a cím magyarul és angolul, a szerző neve és munkahelye, valamint postai és e-mail címe. A magyar mellett angol nyelvű összefoglalót is kérünk a szerzőktől.

Formai előírások:

- A tanulmány a főcímen és az esetleges alcímen kívül legfeljebb két további címfokozatot tartalmazzon!
- Kérjük a szerzőket, hogy lábjegyzeteket lehetőleg ne alkalmazzanak.
- A hangsúlyos szövegrészeket dőlt betűvel (ne kövér szedéssel) emeljék ki!
- Művekre, szövegekre (illetve részleteikre) szövegközi kerek zárójelben, a szerző(k) vezetéknévénél és a publikáció bibliográfiai azonosítására alkalmas évszámának vagy évszámból képzett egyedi jelölésének a megadásával hivatkozzon, pl. (Freeman, 1975), (Gray–McCormic, 1996a)! Amennyiben a főszövegben a *hivatkozás részeként* szerepel a szerzők mindegyikének legalább a vezetéknéve (vagy az elsőé és az „és munkatársai” kifejezés), akkor elegendő a zárójelben csak az évszám-azonosítót szerepeltetni. [Pl. Katz és Frost (1992) álláspontja szerint ...] Ilyenkor az esetleges oldal- vagy kapcsolódó publikációs hivatkozást a mondat vagy tartalmi egység végére kell tolni.
- A bibliográfia legyen évszámkiemelő. A mű kiadási évszámából, esetleg évszámaiból, fordítási évéből stb. kialakított, a hivatkozásokban szereplő egyedi azono-

sító a címet megelőzve, zárójelben szerepeljen! [HESSE, H. (1943/2000): *Az üveggyöngyjáték.*]

- Az alkotók nevei álló, kiskapitális betűvel írandók. Szerkesztők megnevezésekor a(z utolsó) név és a zárójel közé újabb kerek zárójelben a „szerk.” vagy az „ed.” („eds”) stb. kifejezés ékelődik. Megjelent könyv címe dőlt betűs; cikk, tanulmány, kézirat stb. címe álló. Könyv esetében mindenképpen meg kell adni a kiadó nevét és a kiadás helyét. Folyóiratban megjelent cikk esetében mindenképpen meg kell adni a folyóirat rövidítés nélküli címét, a folyóirat számát (arab számokkal), a cikk kezdő és záró oldalszámát. Kötetben megjelent tanulmány esetében mindenképpen meg kell adni az álló „In:” kifejezés után a könyv fent jellemzett adatait a korábbiakkal megegyező módon.
- Előadáson, konferencián stb. elhangzott vagy kiosztott anyagot a rendezvényre való hivatkozással lehet megadni.
- Egyéb adatok (kiadás száma, terjedelem, méret stb.) a bibliográfiában ne szerepeljenek!

Példák:

- KOHUT, H. (1977): *The Restoration of the Self*. International Universities Press, New York.
- ROMAN, M., STASTNY, P. (1987): An Inquiry into Art and Madness: The Career of Jochen Seidel. *Annual of Psychoanalysis*, 15. 269–291.
- NEMIAH, J. C. (1980): Dissociative Disorders. In: Kaplan, H. I. (ed.): *Comprehensive Textbook of Psychiatry*. William and Wilkins, Baltimore. 1544–1561.
- TAKÁCS E. (1984d): Anyanyelvünk érdemjegyei. 1–2. *Köznevelés*, 40, 35. 15.; 40, 36. 15.
- TAKÁCS E. (1978): A korszerűség és a hatékonyság értelmezése az új tantervek bevezetésekor. In: *Pedagógiai kultúránk fejlesztésének módjai*. Vezetői füzetek, 5. PTK, Budapest. 30.
- WESTENBERG, P. M., BLOCK, J. (1993): Ego Development and Individual Differences in Personality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 4. 792–800.
- NARDI, K., MARTINDALE, C. (1981): Creativity and Preference for Tones Varying in Dissonance and Intensity. Paper presented at Eastern Psychological Association Meeting, New York.

A formai követelmények részletesebb leírását megtalálhatja az Alkalmazott Pszichológia honlapján: www.apa.erg.bme.hu

CONTENT

EMPIRICAL STUDIES

- FARAGÓ, K.
Success, risk taking, and competition in organizations 7
- KREKÓ, P., HUNYADY, GY.
Stereotypes and prejudices on voters of different parties
in the Hungarian public thinking 31
- FUTÓ, J., KÓNYA, A.
Childhood memories in psychotherapy; fading and emerging 53
- JÁRÓ, K.
Conflict training and contract I. Studying the responsibility of experts 71
- CZEGLÉDI, E.
Hungarian adaptation of Obesity Related Well-Being Questionnaire 93
- KURUCZ, GY., MÜNNICH, Á.
Measuring deductive thinking: the Logical Character Sequences Test 115
- RÓZSA, S., KŐ, N., UNOKA, ZS., OTTMÁR, E., FECSKÓ, E., KULCSÁR, ZS.
Concept and measures of daily hassles: Psychometric evaluation of Survey of
Recent Life Experiences (SRLE) 131

CURRENT TOPICS

- RIBICZEY, N.
From risk factors to protective mechanisms: the construct of resilience
in psychology 161

